

TÜRKÇE SÖZCÜK BİLGİSİ

PROF. DR. NECATİ DEMİR

TÜRKÇE SÖZCÜK BİLGİSİ

Prof. Dr. Necati DEMİR

Ankara 2018

Türkçe Sözcük Bilgisi

Yazar

Prof.Dr. Necati Demir

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni

Murat İpekoğlu

ISBN: 978-605-2028-81-0

1.Baskı

Altınordu Yayınları Eylül 2018/Ankara

Altınordu Yayınları

Yayın No:85

Sertifika No:32505

Kapak,

Sümeyye Nur Yılmaz

Kapak Fotoğrafı

Dr. Berker Kurt

Sayfa Tasarımı

Ahmet Hayta/Altınordu Yayınları

Baskı

Bizim Büro Matbaacılık/Ankara

Altınordu Yayınları Başak Kitap Kırtasiye Markasıdır

Sağlık Mahallesi Halk Sokak 11/1 Kızılay-Ankara

0312/4332809-05369812808

muratipekoglu@gmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	11
GİRİŞ.....	15
BİRİNCİ BÖLÜM	19
TÜR BAKIMINDAN SÖZCÜKLER	19
1. ADLAR / İSİMLER	21
1.Varlıklara Verilişine Göre Adlar	22
2.Varlıkların Oluşuna Göre Adlar	23
2.1.Soyut Adlar.....	23
2.2.Somut Adlar	24
3.Varlıkların Sayılarına Göre Adlar	24
3.1.Teklik Adları	24
3.2.Çokluk Adları	24
3.3.Topluluk Adları	25
4.Adlarda Erlik Dışılık	25
5.Adlarda Pekiştirme	25
5.1. Ses Türemesi Yoluyla Pekiştirme	25
5.2. İkileme Yoluyla Pekiştirme	26
5.3. İkilemelerin Arasına “Mi” Edatı Getirilerek Pekiştirme	26
6.Adlarda Küçültme	26
7.Oluş ve Kılışa Göre Adlar (Hareket Adları).....	26
8.Yapılarına Göre Adlar	26
8.1.Yalın Adlar (Basit Adlar, Kök Halindeki Adlar)	26
8.2.Türemiş Adlar.....	27
8.2.1.İsimden İsim Yapma Ekleri İle Türeyen Adlar	27
8.2.2.Fiilden İsim Yapma Ekleri İle Türeyen Adlar.....	31
9.Kalıplaşmış Adlar.....	35
10.Birleşik Adlar	35
10.1.İki veya Daha Çok Eksiz Ad ile Kurulan Birleşik Adlar	35
10.2.Ad Tamlaması Biçiminde Olan Birleşik Adlar	36
10.3.Sıfat Tamlaması Biçiminde Olan Birleşik Adlar.....	36
10.4.Bir İsimle Çekimli Fiilin veya Fiilimsinin Yan Yana Gelmesi ile Oluşan Birleşik Adlar.....	37
10.5. İki Çekimli Fiilin Yan Yana Gelmesi İle Oluşan Birleşik Adlar ...	37
11.Ad İşletme Ekleri.....	37
11.1.Çokluk Eki.....	37
11.2.İyelik ekleri.....	37

11.3.Aitlik Eki	38
12.Hal Ekleri	38
12.1.Eksiz Hâl	38
12.2.İlgi Hâli.....	38
12.3.Yükleme Hâli	39
12.4.Yönelme Hâli	39
12.5.Bulunma Hâli	39
12.6.Ayrılma Hâli.....	39
12.7.Eşitlik Hâli.....	40
12.8.Vasıta Hâli.....	40
12.9.Yön Hâli	40
13.Soru Eki.....	40
14.Ad Tamlaması	41
14.1.Belirtili Ad Tamlaması.....	41
14.2.Belirtisiz Ad Tamlaması.....	41
15.Türkçede Yabancı Adlar	42
15.1.Arapça Adlar	42
15.2.Farsça Adlar	42
2.SIFATLAR / ÖNADLAR.....	45
1.Niteleme Sıfatları	45
1.1.Pekiştirme Sıfatları	46
1.2.Karşılaştırma Sıfatları.....	46
1.3.Küçültme Sıfatları	47
1.4.Unvan Sıfatları	47
2.Belirtme Sıfatları	47
2.1.İşaret Sıfatları	48
2.2.Sayı Sıfatları	48
2.2.1.Asıl Sayı Sıfatları	48
2.2.2.Sıra Sayı Sıfatları.....	49
2.2.3.Üleştirme Sayı Sıfatları	49
2.2.4.Kesir Sayı Sıfatları	50
2.2.5.Topluluk Sayı Sıfatları	50
2.3.Soru Sıfatları.....	50
2.4. Belirsizlik Sıfatları	51
3.Yapılarına Göre Sıfatlar	50
3.1.Basit Sıfatlar	50
3.2.Türemiş Sıfatlar	50
3.3.Birleşik Sıfatlar.....	51

3.4.Pekiştirilmiş Sıfatlar	53
3.5.Sözcük Grubu Durumundaki Sıfatlar	54
4.Sıfat-Fiiller	54
5.Sıfat Tamlaması.....	54
3.ZAMİRLER / ADILLAR.....	57
1.Görevlerine Göre Zamirler	57
1.1.Şahıs Zamirleri	57
1.2.İşaret Zamirleri	59
1.3.Dönüştürülme Zamirleri	60
1.4.Soru Zamirleri	60
1.5. Belirsizlik Zamirleri	61
1.6.Bağlama Zamirleri.....	64
2.Yapılarına Göre Zamirler	65
2.1.Basit Zamirler.....	65
2.2.Türemiş Zamirler.....	65
2.3.Birleşik Zamirler	65
4.ZARFLAR / BELİRTEÇLER.....	67
1.Görevlerine Göre Zarflar	67
1.1.Yer – Yön Zarfları	67
1.2.Zaman Zarfları.....	68
1.3.Nasıllık-Nicelik, Hal Zarfları	69
1.4. Azlık Çokluk Zarfları	70
1.5.Soru Zarfları	71
2.Yapılarına Göre Zarflar	72
2.1.Basit Zarflar.....	72
2.2.Türemiş Zarflar.....	72
2.3.Birleşik Zarflar	72
5.EDATLAR / İLGEÇLER	75
1.Görevlerine Göre Edatlar	76
1.1.Benzetme Edatları	76
1.2.Sebep Edatları.....	76
1.3.Vasıta Edatları	77
1.4.Yönelme Edatları.....	77
1.5. Aitlik ve İlgi Edatları.....	78
1.6.Üstünlük Edatları.....	78
1.7.Miktar ve Derece Edatları	79
1.8.Zaman ve Sıralama Edatları	79
2.Yapılarına Göre Edatlar.....	80

2.1.Basit Edatlar	80
2.2.Türemiş Edatlar	80
2.3.Birleşik Edatlar.....	81
6.ÜNLEMLER.....	83
1.Görevlerine Göre Ünlemler.....	83
1.2.Sevinç, Üzüntü, Kızgınlık, Korku ve Şaşkınlık Bildiren Ünlemler..	83
1.3.Seslenme Ünlemleri	84
1.4.Sorma Ünlemleri	84
1.5.Cevap Ünlemleri.....	84
1.6.Gösterme ünlemleri	85
1.7.Ünlem Olarak Kullanılan Sözcükler	85
2. Yapılarına Göre Ünlemler	86
2.1.Basit Ünlemler.....	86
2.2.Türemiş Ünlemler.....	86
2.3.Birleşik Ünlemler	86
7.BAĞLAÇLAR.....	87
1.Görevlerine Göre Bağlaçlar.....	87
1.1.Sözcük ve Sözcük Grubu Bağlayıcı Bağlaçlar	87
1.2.Sıralama Bağlaçları	87
1.3.Denkleştirme Bağlaçları	88
1.4.Karşılaştırma Bağlaçları	88
1.5.Cümle Bağlayıcı Bağlaçlar.....	89
1.6.Açıklama Bildiren Bağlaçlar	89
1.7.Sebep Sonuç Bildiren Bağlaçlar	90
1.8.Zıtlık Bildiren Bağlaçlar.....	91
1.9.Güçlendirme Bildiren Bağlaçlar.....	92
2.Yapılarına Göre Bağlaçlar.....	93
2.1.Basit Bağlaçlar	93
2.1.Türemiş Bağlaçlar	93
2.3.Birleşik Bağlaçlar	93
2.4.Öbekleşmiş Bağlaçlar	94
2.5.Sözcük Grubu Biçimindeki Bağlaçlar	94
2.6.Tekrarlanan Bağlaçlar	94
8.FİİLLER / EYLEMLER.....	95
1.Yapılarına Göre Fiiller	96
1.1.Fiillerde Kök ve Gövde	96
1.2.Türemiş Fiiller.....	96
1.2.1 Fiilden Fiil Türetme Ekleri.....	96

1.2.2. İsimden Fiil Türetme Ekleri	98
1.3. Birleşik Fiiller.....	99
1.3.1. İki Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller.....	99
1.3.1.1. Yeterlik.....	100
1.3.1.2. Tezlik.....	100
1.3.1.3. Süreklilik	101
1.3.1.4. Yaklaşma	101
1.3.2. Bir İsimden Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller.....	101
1.3.3. Anlamca Kaynaşıp Deyimleşmiş Fiiller.....	102
1.4. Çatılarına Göre Fiiller	103
1.4.1. Öznesine Göre Fiiller	103
1.4.1.1. Etken Fiil	103
1.4.1.2. Edilgen Fiil	104
1.4.1.3. İşteş Fiil	104
1.4.1.4. Dönüştürücü Fiil.....	105
1.4.2. Nesnesine Göre Fiiller.....	105
1.4.2.1. Geçişli Fiiller.....	105
1.4.2.2. Geçişsiz Fiiller.....	106
1.4.2.3. Oldurgan Fiiller	106
1.4.2.4. Ettirgen Fiiller	106
1.5. Şahıs Ekleri.....	106
1.5.1. Birinci Tip Şahıs Ekleri.....	107
1.5.2. İkinci Tip Şahıs Ekleri.....	107
1.5.3. Üçüncü Tip Şahıs Ekleri.....	108
1.6. Şekil Ve Zaman Ekleri	108
1.6.1. Fiillerin Basit Çekimleri.....	108
1.6.1.1. Şimdiki Zaman	108
1.6.1.2. Geniş Zaman.....	110
1.6.1.3. Bilinen Geçmiş Zaman	110
1.6.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	111
1.6.1.5. Gelecek Zaman.....	112
1.6.1.6. Şart	112
1.6.1.7. İstek	113
1.6.1.8. Gereklik	113
1.6.2. Fiillerin Birleşik Kipli Çekimleri	116
1.6.2.1. Hikâye	116
1.6.2.2. Şart	117
1.6.2.3. Rivayet.....	118

1.6.2.4.Katmerli Birleşik Çekimler	119
1.7.Soru eki:	119
1.8. Ek Fiiller.....	120
1.8.1.Ek-Fiil.....	120
1.8.1.1. /- Fiili.....	120
1.8.1.2. dur- Fiili	123
1.9. Sıfat-Fiiller	135
1.10. Zarf-Fiiller.....	136
İKİNCİ BÖLÜM	139
ANLAM BAKIMINDAN SÖZCÜKLER.....	139
1.Gerçek Anlam (Temel Anlam).....	142
2.Yan Anlam	142
3.Çok Anlamlılık.....	143
4.Soyut Anlam.....	144
5.Somut Anlam.....	144
6. Genel Anlam.....	144
7.Özel Anlam.....	145
8.Mecaz Anlam	145
9.Deyim Anlam	145
10. Terim Anlam	146
11.Argo Anlam.....	147
12.Eş Anlamlı Sözcükler	148
13.Yakın Anlamlı Sözcükler	148
14.Zıt /Karşıt Anlamlı Sözcükler	148
15.Eş Sesli (Sesteş) Sözcükler.....	149
16.İkilemeler.....	149
17.Yansımalar.....	150
18. Atasözleri.....	151
19.Dolaylama	151
20. Anlam Daralması.....	152
21.Anlam Genişlemesi	152
22.Anlam İyileşmesi.....	153
23.Anlam Kötülenmesi.....	153
24.Güzel Adlandırma	154
KAYNAKÇA.....	155

ÖN SÖZ

Sözcük, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan dilin anlamlı en küçük parçasıdır. Sözcük, aynı zamanda cümlenin de en küçük anlamlı birimidir. Aslında tek başına çok da anlamı olmadığı hâlde cümle içinde anlam kazanan anlatım birimine de sözcük denir. İşte sözcüklerin belirli bir düzen içerisinde bir araya getirilmesiyle tam anlamıyla anlaşma sağlanır.

Türk dili; dünyadaki en eski, en köklü, en zengin, en ince, en birikimli en donanımlı dillerden birisidir. Kuralları oturmuş olup istisnaları son derece azdır. Ses düzeni baştan sona uyumludur. Ünlülerde kalınlık incelik uyumu ve düzlük yuvarlaklık uyumu ile müziğin bir dalı gibidir. Tam bir müzik şaheseridir. Şekil bilgisi bakımından gözden geçirdiğimizde eklerle isim yapma, eklerle fiil yapma, matematik kuralları gibi sade ve nettir. Ad çekimleri ve fiil çekimleri son derece düzenlidir. Türkçenin cümle yapısı, Türkün ve Türkçe bilen herkesin düşüncesini en kolay ve en doğru anlatabileceği bir yapıdadır.

Aslında dil bilgisi kitaplarını okumak sıkıcıdır. Ancak iyi bir dilbilimci tarafından yazılmış Türk dil bilgisi kitapları, macerası bol romanları okumak kadar zevklidir.

Dünyanın meşhur dilbilimcileri Türkçenin bu zenginlikleri karşısında kayıtsız kalamamışlar ve hayranlıklarını gizleyememişlerdir. Ünlü dilbilimci Max Müller Türkçeyi şöyle tanıtmıştır: *"Türk dilinde her şey saydamdır, apaçıktır. Dilin iç ve dış yapısı, billur bir arı kovamı yapısını seyrediyormuşuz gibi ortadadır... İnsan zekâsının büyüklüğünü gözle görmek istiyorsanız Türkçeyi inceleyiniz... Türk Dilini incelerken insan zekâsının dilde başardığı büyük mucizeyi görürüz."*

Türkçenin en güzel dilbilgisi kitaplarından birini yazan ünlü Fransız dilcisi Jean Deny (1879–1963) de Türkçe hakkında şöyle der: *"Türkistan bozkırları ortasında kendi başına kalmış insan zekâsının, sadece kendi*

yaradılışından gelen içgüdülerle yarattığı bu dili, hiçbir bilginler kurulunun yaratması düşünülemez.'

Otuz iki dil bilen Johan Vandewalle, Türkçeye ilgi duymuş Türkçeye hayranlığını gizleyememiştir: *"Yıllar boyunca Türkçenin kurallar sisteminin işleyişini inceledikçe satranç oyununa olan yakınlığının daha çok farkına varıyorum. Satrançta kurallar mantıklı, basit ve az sayıda. Çok kısa bir zaman içerisinde öğrenilebilir. Temeldeki bu kolaylığa rağmen satranç oynayan kişi hayatı boyunca sıkılmaz. Oynama imkânları sınırsızdır. Dünya şampiyonluğunu kazanmak için olağanüstü yetenek ve beceri lazım. Bütün bu nedenlerle satranç oyununun ideal bir oyun olduğunu söyleyebiliriz. Aynı durumun Türkçe dilbilgisi sisteminde bulunması bence Türk dilinin en büyük özelliğidir."*

Aslında dilin ne kadar önemli olduğunu Napolyon Bonaparte'ın şu sözlerinden anlamak mümkündür: *"Fransa'nın sınırları, Fransızcanın konuşulduğu yerlerdir"*. Bu söz, doğru bir düşüncenin dışa yansımadır. O halde: *"Türklüğün sınırı, Türkçenin konuşulduğu yerlerdir. O da bütün dünyadır"*.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, bütün bilginlerin sözlerini özetlercesine Türk dili hakkında şunları söylemiştir: *"Türk milletinin dili Türkçedir. Türk Dili dünyada en güzel, en zengin ve kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sevip onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk Dili, Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği sonsuz felaketler içinde ahlakını, göreneklerini, anılarını, çıkarlarını kısacası; bugün kendisini millet yapan her niteliğinin, dili sayesinde korunduğunu görüyor. Türk Dili, Türk ulusunun yüreğidir, beynidir."*

Bütün bunları dikkate alarak Türkçenin önemini dünyaya duyurmak ve kurallarını öğretebilmek amacıyla Türkçenin Dil Bilgisi'ni yazmaya karar verdik. Bu çalışmayı yaparken konular sade ve anlaşılabilir bir üslupla kaleme almaya özen gösterdik.

Bizce Türk Dil Bilgisinin en büyük sorunlarından birisi terim kargaşasıdır. Yıllardır Türkiye'de sınav yapan birimler, eğitim kurumları,

Prof. Dr. Necati Demir

bilim merkezleri her konuyu farklı adlandırdıkları için her maddenin birden çok terimi yürürlükte. *ad / isim, önad / sıfat, adil / zamir, belirteç / zarf, eylem / fiil, ilgeç / edat, ...* bunlardan bazılarıdır. Biz mümkün olduğunca en anlaşılabilir terimi kullandık, diğer yaygın terimleri de yanında çeşitli şekillerde vermeye çalıştık.

Bu çalışmayı yaparken gözden kaçmış ilmî ve teknik hatalarımızın bulunmaması elbette mümkün değildir. İçeriği çok geniş olan konu hakkında eksiklerimiz de kalmış olabilir. Hatalarımızın düzeltilmesi ve eksiklerimizin tamamlanması için konuya vakıf olanların ve okuyucularımızın tenkidine muhtaç olduğumuzu belirtir, hatalarımızın iyi niyetimize bağışlanmasını dileriz.

30 Ağustos 2018 Ümitköy/ANKARA

Prof. Dr. Necati DEMİR

GİRİŞ

Giriş

Sözcük köklerini, sözcükleri, sözcük türlerini, ekler ile sözcüklerin yapı ve anlam ilişkisini, sözcükler ile sözcüklerin yapı ve anlam ilişkisini inceleyen dil bilgisi alanına *sözcük bilgisi / kelime bilgisi* denilmektedir.

Türkçe, kesin kuralları olan bir dildir. Pek çok eski dilin tersine istisnalar yok denecek kadar azdır.

Türkçede önlük-artlık (kalınlık-incelik) ve düzlük-yuvarlaklık uyumları vardır. İlk uyuma göre bir sözcükteki ünlüler ya hep art veya ön, ikinci uyuma göre de ya hep düz veya yuvarlak olurlar. Ek kök ilişkisi büyük çoğunlukla bu uyumlara göre gelişir.

Her dilde olduğu gibi Türkçenin de sözcük bilgisi açısından kendisine özgü özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz.

Türkçede sözcük kökleri kalıcıdır ve değişmez. Türkçe sözcük kök ya da gövdelerine pek çok ek gelebilir. Yani gelen ekler değişiklik gösterebilir. Üst üste pek çok ek de gelebilir. Fakat gelen ekler kök ünlüsü ve ünsüzüne uyum sağlamaktadır. Kök ünlüleri ve ünsüzleri sabit kalırken ek ünlüleri ve ünsüzler değişiklik gösterebilir. Bu yüzden bazı eklerin sekiz biçimi karşımıza çıkmaktadır. Köklerin değişmemesinden dolayı Türkçeyi öğrenmek son derece kolaydır. Çünkü öğrendiğiniz söz bir temel ve birikim teşkil eder. Üzerine onlarca ek getirilerek bilinen sözcük kökleri ile onlarca nesne veya kavram anlatılabilir. Köklerin değişmemesinden dolayı çağdaş Türkçeyi öğrenen veya bilen bir kişi Tarihî Türkçeyi de çok kolay anlayıp tahliller yapabilmektedir.

Türkçede temel söz varlığı içerisinde yer alan bazı sözcükler, ses değişikliklerine uğramış olabilir. Fakat ses değişikliğine uğrayan sözcükler yine de tüm Türk lehçelerinde ortaktır ve anlaşılabilir.

Türkçede yeni sözcük kökü türetilemez. Ancak daha önce var olan bir sözcük köküne ekler getirilerek ihtiyaç karşılanabilir. Böyle de olmaz ise iki

veya daha fazla sözcük bir araya gelerek yeni kavram ve nesnelere karşılayabilir

Türkçe sözcüklerde cinsiyet yoktur. Erkek ve dişi varlıklar için ayrı ayrı sözcükler bulunmaktadır. Arapça, Almanca ve Fransızca gibi dillerde cinsiyet veya farklı ayrımlar söz konusudur. Örneğin Almancada sözcüğün başına gelen *der, ds, die* unsurları adların cinsiyetini belirler: *der man* (erkek), *die frau* (kadın), *die buch* (kitap), ... Türkçede ise her türün erkeği ve dişisine mahsus sözcükler mevcuttur: *kadın-erkek, aygır-kısrak, koç-koyun, tavuk-horoz, ...*

Türkçe ad ağırlıklı bir dildir. Türkçede temelde ad türünde sözcükler ve fiil türünde sözcükler bulunmaktadır. Yani adlar, sıfatlar, zamirler, zarflar, edatlar bağlaçlar, ünlemler bir tarafta dururken fiiller de diğer tarafta durmaktadır. Bu durumda ad soylu sözcükler fiillere göre çoğunluktadır.

Türkçede sıfatlar, daima adlardan önce gelmektedir. Adlardan önce gelen sıfat, adların her türlü özelliğini belirtir. Yerleri değişmez: *yeşil gömlek, iki ekmek, büyük taş, uzun yol, ...*

Türkçede sayı sıfatlarından sonra gelen adlar çoğul eki almazlar. Yani iki öğrenciler, yedi elmalar, dokuz kuşlar yapısı doğru değildir.

Türkçede fiillerin tamamı, zamirlerin ve sayıların neredeyse tamamı Türkçe kökenlidir. Türkçenin söz varlığındaki alıntı sözcüklerin büyük çoğunluğunu isimler oluşturmaktadır. Zamirlerin büyük çoğunluğu Türkçedir. Milyon, milyar, trilyon gibi çok büyük sayıların dışında kalan sayıların tümü Türkçe kökenlidir.

Türkçede sözcükler buldukları ve kullanıldıkları yere göre sözcük çeşitliliği bakımından farklılık göstermektedir: *Yarın sarışın bir güzelle akşam yemeği yiyeceğiz (isim), Çok güzel bir kitap okudum (sıfat), Sanatçı güzel şarkı söylüyor (zarf), Şurası ne güzel! (ünlem), Okuduğum kitap güzelmiş (yüklem/fiil).*

Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Sözcük başına ve ortasına ek gelmez. Yani ekler yalnızca sözcüklerden sonra gelmektedir. Farsça, İngilizce, Almanca gibi dillerde ön ek, iç ek ve son ekler bulunmaktadır. Türkçede ise

Türkçe Sözcük Bilgisi

ekler yalnızca sözcüklerden sonra gelebilmektedir: *göz-lük-çü-ük, iç-ten-lik, gör-ücü-lük, ...* Türkçede sıfatların başına gelerek anlam pekiştirmesi yapan *bembeyaz, kıpkırmızı, yemyeşil, ..* gibi unsurlar bir ön ek değil bir yapıdır.

Türkçede yapım ekleri ve çekim ekleri belli bir kurala ve sıraya göre sözcüğün sonuna eklenmektedir. Bir sözcüğün sonuna hem yapım eki hem çekim eki getirilecekse, önce yapım eki, sonra çekim eki getirilmektedir. Örnek: *görü-üş-tür-ecek-ler-di.*

Türkçe çok sistemli bir türetme ve birleştirme gücüne sahip olduğundan, somut ve soyut kavramların ifadesi için söz varlığında birçok sözcük bulundurmaktadır. En eski dönemlerden beri kavramlaştırma, Türkçenin düzenli yapısı sayesinde süregelmiştir.

Türkçede İngilizce ve Fransızcada olduğu gibi düzensiz fiil yoktur. Bir tek fiilin çekimini öğrenen kişi, bütün fiilleri aynı biçimde çekebilir.

Sözcük bilgisi açısından sözcük türleri Türkçede sekize ayrılmaktadır: 1) Adlar, 2) Sıfatlar, 3) Zamirler, 4) Zarflar 5) Edatlar, 6) Ünlemler, 7) Bağlaçlar, 8) Fiiller. Genel durum şöyledir:

BİRİNCİ BÖLÜM
TÜR BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

1. ADLAR / İSİMLER

Bu söz / kelime çeşidi bir dil bilgisi terimi olarak bilim adamları tarafından farklı tercihlerle “ad” ve “isim” başlığı altında incelenmiştir. “Ad” Türkçe, “isim”, Arapça bir sözcüktür.

Ad / isim türündeki sözcüklerin Batı dillerindeki karşılıkları şöyledir: Alm. *Substantiv, Gegenstandswort*; Fr. *Substantif, non*; İng. *Substantiv, noun*).

Türkçe Sözlük'te “ad” şöyle tanımlanmıştır: “1. Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam: Çocuk, kedi, ağaç, düşünce, iyilik, Ahmet, Ertuğrul birer addir. 2. Herkesçe tanınmış veya işitilmiş olma durumu. 3. db. Canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, çeşitli durumları bildiren kelime, isim”. “İsim” ise *Türkçe Sözlük*'te “ad, mec. Kişi, insan” olarak açıklanmıştır.

“Ad” ve “isim” genel olarak bir sözcük çeşidini karşıladığı gibi isim soylu sözcüklerden olan *sıfat, zamir, edat, bağlaç, ünlem* gibi, fiil türünden sözcüklerin dışında kalan sözcük çeşitlerini de karşılamaktadır. Bu durumda aslında bu sözcük çeşidine “*adlar / isimler*” ve “*ad / isim türünde sözcükler*” demek daha doğru gibi görünmektedir.

Muharrem Ergin, terim olarak konuyu “isimler” başlığı altında incelemiş; “*canlı, cansız bütün varlıkları ve meşhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların ve meşhumların adları olan kelimelerdir*” (Ergin, 1984, 218) diye açıklamıştır.

Banguoğlu “Ad” başlığı altında konuya girmiş; “*Gerçekte veya tasavvurda bir varlığa ad olan kelimelere ad (substantif) deriz*” (Banguoğlu, 1986, 319) şeklinde tanımlamıştır.

Korkmaz "Adlar" başlığı altında konuyu şöyle açıklamıştır: "*Evrendeki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları, tek tek ya da tür olarak karşılayan sözcüklere*" (Korkmaz, 2003, 195).

Kaya Bilgegil konuyu "*isimler*" başlığı altında ele almış, sözcük çeşidini "*varlık, mevhum veya varlıklara kaim anlamaları -tek tek yahut cins cins- ayırt etmeğe yarayan kelimeler isim adını alır*" (Bilgegil, 1984, 169) şeklinde tarif etmiştir.

Bütün bunları dikkate alarak adları; *canlı cansız, özel veya özel olmayan, somut soyut, tekli çoklu bütün varlıkları karşılayan, onların adları olan; Türkçenin kurallarına göre çeşitli eklerle genişleyebilen sözcükler* olarak tanımlayabiliriz.

1.Varlıklara Verilişine Göre Adlar

İsimler, varlıklara ad olmak bakımından yani varlıklara verilişine göre *Cins İsimleri ve Özel İsimler* olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Özel İsimler: [Alm. *eigenname*, Fr. *nom propre*, İng. *propernoun*, OsT. *ism-i alem, ism-i has*] Yaradılıştta veya oluşta tek olan veya tam olarak benzeri bulunmayan varlıklara veya kavramlara verilen addır. Bir başka ifade ile tek varlığa isim olmuş ya da tek varlığı tanıtıcı sözcüktür. Özel adların ilk harfleri büyük yazılır: İstanbul, Bayburt, Mehmet, Nutuk, Türk, Özel adların çeşitleri vardır:

1. Kişi adları: Gelen çekim ekleri " ' " işareti ile ayrılır. *Aysun'dan, Ahmet'e, Dursun'da Ali'ye, ...* Kişilerin soyadları da özel addır: *Mustafa Kemal Atatürk, Yahya Kemal Beyatlı, Necati Demir, ...*
2. Yer adları: *Aydın, İstanbul, Kocaeli, Çanakkale Boğazı, Ege Denizi, Van Gölü, Ağrı Dağı, ...* Gelen çekim ekleri " ' " işareti ile ayrılır: *İstanbul'dan, Çanakkale'ye, ...*
3. Millet, devlet, boy, soy, oymak adarı: *Türk, Türkiye Cumhuriyeti, Oğuzlar, Bayındır, Karakeçili, ...*
4. Kurum, kuruluş adları: *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gazi Üniversitesi, Türk Dil Kurumu, ...*

5. Dil, din, mezhep, tarikat adları: *Türkçe, Arapça, İslamiyet, Hanefi, Mevlevilik, ...*
6. Gazete, dergi, kitap adları: *Yeniçağ gazetesi, Türklerin Dünyası Dergisi, Oğuz Kağan Destanı, ...*
7. Kişi ve yer adlarından hareketle isimlendirilen varlıklar: *Bandırma Vapuru, Atatürk Orman Çifliği, Çankaya Köşkü, ...*
8. Hayvan adları: Cins adları hayvanlara verildiğinde özel ad durumuna geçer: *Düldül, Karabaş, Fındık, Tekir, Güllü, Gurbet, ...*

Cins İsimleri: [Alm. *gattungsnome*, Fr. *nom commun*, İng. *common noun*, OsT. *ism-i cins*] Aynı türden veya benzerleri bulunan varlıkların ya da kavramların karşılığıdır. *Ortak isimler* de denilmektedir. Cümle içinde geçtiğinde ilk harfleri küçük yazılır:

<i>ağaç</i>	<i>ırmak</i>	<i>güzellik</i>	<i>çimen</i>
<i>dağ</i>	<i>düşünce</i>	<i>duygu</i>	<i>çeşme</i>
<i>deniz</i>	<i>sevgi</i>	<i>yıldız</i>	<i>yol</i>

2.Varlıkların Oluşuna Göre Adlar

Varlıkların oluşuna göre adlar *Somut adlar* ve *Soyut adlar* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

2.1.Soyut Adlar

[Alm. *abstraktes nomen*, Fr. *non obstrait*, İng. *abstract noun*, OsT. *ism-i mücerred*, *ism-i mana*] Varlığı duygu, düşünce ve sezgi yoluyla bilinen, kabul edilebilen veya tasarlanan varlıkların adıdır. *Mücerred adlar* ve *mana adları* olarak da bilinmektedir.

<i>güzellik</i>	<i>sevgi</i>	<i>sevinç</i>	<i>dilek</i>
<i>ahlâk</i>	<i>kötülük</i>	<i>bilgi</i>	<i>üzüntü</i>
<i>hayal</i>	<i>incelik</i>	<i>vicdan</i>	<i>zerafet</i>

2.2.Somut Adlar

[Alm. *Stofname*, Fr. *non concert*, İng. *concrete noun*, OsT. *ism-i zat, ism-i ayn, ism-i müşahhas, ism-i madde*]. Türkçe Sözlük'te Somut sözcüğü, "Varlığı duyularla algılanabilen, müşahhas, konkre, soyut karşıtı" olarak açıklanmıştır. Zeynep Korkmaz somut adı "gösterdikleri, belirttikleri nesnelere duyular yoluyla algılanan ve maddi varlıklara ad olan isim türü" olarak tanımlamıştır. (Korkmaz 1992, 135). Varlıkları duyularımızla anlaşılan her türlü maddeye verilmiş adlardır. Madde ismi, müşahhas ad olarak da bilinmektedir.

<i>kitap</i>	<i>kiraz</i>	<i>kağıt</i>	<i>rüzgar</i>
<i>taş</i>	<i>tepe</i>	<i>duman</i>	<i>kürek</i>
<i>yaprak</i>	<i>kulak</i>	<i>sis</i>	<i>erik</i>

3.Varlıkların Sayılarına Göre Adlar

3.1.Teklik Adları

Bir varlığı karşılayan veya bir varlığı anlatan sözcüklerdir. *Tekli adlar* da denilmektedir. Aslında Türkçede bütün adlar, teklik adıdır yani tek nesne ve kavram ifade eder: *kalem, silgi, kitap, yol, göz, yaprak, ..*

3.2.Çokluk Adları

Birden çok varlığı karşılayan veya birden çok varlığı anlatan sözcüklerdir. Daha önce de söylediği gibi Türkçede bütün adlar tek nesne ve kavramı karşılar. Ancak bazı adlar birden çok nesne ve kavramı düşündürür: *ağaç, arı, buğday, çilek, öğrenci, ...*

Türkçede çokluk ismi *-lar/-ler, -t* çokluk ekleri ile yapılmaktadır: *ağaçlar, kuşlar, yollar, evler, karşıt, yaşıt, eşit, ...*

3.3. Topluluk Adları

Türkçede bazı sözcükler tek nesne veya kavramın adı olmakla birlikte birden çok nesne veya kavram düşündürür. *bölük, dizi, koyun, ordu, sürü, ...* Bununla birlikte bu adların da çoğunluğu çokluk ekleri ile yapılmaktadır: *bölükler, diziler, koyunlar, ordular, sürüler, ...*

4. Adlarda Erlik Dişilik

Arapça ve Fransızca gibi bazı dillerde adlar, erillik ve dişilik bakımından ikiye ayrılmaktadır. Sözcüklerin erillik ve dişilik adları birbirinden ön eklerle ayrılmaktadır. Türkçede erillik dişilik ayrımı ve bu ayrımı ortaya koyacak kurallı bir ek olmayıp bazı varlıkların erkeği ve dişisi için ayrı adlar kullanılmaktadır: *abla-ağabey, dayı-teyze, erkek-kadın, kız-oğlan, koyun-koç, öküz-inek, ...* Erkeği ve dişisi için ayrı sözcüğü bulunmayan adlarda ise bu sorun sıfatlarla çözülmektedir: *erkek öğretmen-bayan öğretmen, erkek aslan-dişi aslan, erkek kurt-dişi kurt, ...*

Kurallı olmamakla birlikte bazı eski aynı kökten gelen sözcüklerde erillik dişilik göze çarpar: *ağa* “ağa”, *ağaç* “ağanın eşi”, *beğ* “bey”, *beğüm* “beyin eşi”, *han* “Türk sultan”, *hanım* “hanın eşi”, *kağan* “Türk sultan”, *katun* “kağanın eşi”, ... Bu örnekler kurallı olmayıp sayıları son derece azdır.

5. Adlarda Pekiştirme

Pekiştirme; sağlamlaştırma, güçlendirme, sıkıştırma, kuvvetlendirme, yoğunlaştırma anlamlarına gelmektedir. Bu durumda adlarda pekiştirme bir sözcüğün belirttiği anlam ve özelliği biraz daha sağlamlaştırma, güçlendirme, sıkıştırma, kuvvetlendirme, yoğunlaştırma için kullanılmaktadır. Türkçede pekiştirme pek çok şekilde yapılmaktadır:

5.1. Ses Türemesi Yoluyla Pekiştirme

Sözcüğün ilk ünlüsüne kadar olan kısım, başa alınıp “*m, p, r, s*” seslerinden uygun olanı seçilir: *bembeyaz, kıpkırmızı, tertemiz, pespembe, ...* Ön seste *m-* türemesiyle: *okul mokul, ağaç mağaç, para mara, ...* Bazı örneklerde başka seslerin de türediği görülür: *Sapasağlam, yapayalnız, çırılçıplak, güpegündüz, düpedüz...*

5.2. İkileme Yoluyla Pekiştirme

Aynen tekrar yoluyla: *az az, bol bol, çok çok, tek tek, başka başka, mini mini, ...* Yakın anlamlı sözcüklerle: *doğru dürüst, dayalı döşeli, eğri büğrü, ...* Zıt anlamlı sözcüklerle: *ölüm kalım, irili ufaklı, büyüklü küçüklü, dere tepe, ...*

5.3. İkilemelerin Arasına “Mi” Edatı Getirilerek Pekiştirme

deli mi deli, akıllı mı akıllı, tatlı mı tatlı, ...

6. Adlarda Küçültme

Türkçede, adlarda küçültme *-ca, -ce, -ça, -çe; -cak, -cek, -çak, -çek; -cık, -cik, -cuk, -cük; -cağız, -ceğiz, -çağız, -çeğiz* ekleriyle yapılmaktadır. Bu ekler ayrıca azlık ve sevgi anlamı da vermektedir: *yavaşça, küçükçe; yavrucak, çabucak; adacık, kedicik, tepecik; adamcağız, çocukcağız, ...* İki veya daha çok heceli sözcüklerin son sesi olan *-k* ünsüzü düşmekte, sözcük farklı bir duruma geçmektedir: *bebecik, ufacık, küçücük, ...* Az kullanılmakla birlikte *-rak, -rek* eki de adlarda küçültme yapmaktadır: *ufarak, küçürek, acırak, ...*

7. Oluş ve Kılış Göre Adlar (Hareket Adları)

Oluş ve kılış (hareket) adları, nesne veya varlığı karşılamayıp oluş, kılış veya hareketin adı durumundadır. Fiillere *-mak, -mek; -ma, -me; -ış, -iş, -uş, -üş* ekleri getirilerek yapılmaktadır.

-mak, -mek eki: araştırmak, gözlemek, yükselmek, ilerlemek, ...

-ma, -me eki: sevme, konuşa, gezme, yazma, okuma, ...

-ış, -iş, -uş, -üş eki: görüş, giriş, çıkış, bakış, yazış, giyiniş, ...

8. Yapılarına Göre Adlar

8.1. Yalın Adlar (Basit Adlar, Kök Halindeki Adlar)

Kök halinde bulunan yani herhangi bir türetme eki veya herhangi bir sözcük ile genişlememiş, çoğunlukla tek veya iki heceli adlardır. Zira ek

aldığında *türemiş ad*, başka sözcük veya sözcükler ile birleştiğinde ise *birleşik ad* durumuna geçerler: *ay, balık, yıldız, güneş, yaprak, taş, çimen, ...*

Yalın adların büyük bir kısmı dilimize yabancı dillerden gelen sözcüklerdir: *çeşme, ihtiyar, kitap, merdiven, ...* Yabancı dilden ekli bir biçimde alınmış sözcükler de dilimizde yalın ad sayılmaktadır: *caydan* (<Far. çay-dan=çay-lık), *zerdali* (Far. zerd-alu= sarı erik), *şeftali* (Far. şeft-alu= iri erik), *bisküvit* (Fr. bis-cuit=iki kere pişmiş), ...

Özel isimler de yalın ad sayılmaktadır. *Ahmet, Mehmet, Bahadır, Mete, Süleyman, ...*

Yansımalı (Taklidi) Adlar: Türkçede eş anlamı, yakın anlamlı ve zıt anlamlı ikilemeler; eğer sözcüğün biri anlamını yitirmişse basit ad sayılmaktadır: *ev bark, eğri büğrü, çoluk çocuk, ...*

8.2. Türemiş Adlar

Ad veya fiil köklerine, isim türetme ekleri getirilip genişletilerek oluşan ada, *türemiş adlar* denilmektedir. İsim ve fiil köklerine ekler getirilerek isim yapılması, Türkçenin en büyük zenginliklerindedir. Zira bu yolla isim yapma, tarih boyunca açık olduğu gibi sonsuza kadar açık olacaktır.

8.2.1. İsimden İsim Yapma Ekleri ile Türeyen Adlar

Türkçede isimden isim yapma ekleri isim kök ya da gövdelerine gelerek kökten farklı anlamlar taşıyan adlar oluşturmaktadır. Bunlardan en fazla kullanılanları, *-cı, -ci, -cu, -cü; -çı, -çi, -çu, -çü; -cık, cik, -cuk, -cük; -cağız, -ceğiz; -lı, -li, -lu, -lü; -lık, -lik-, -luk, -lük; -sız, -siz, -suz, -süz; -ıncı, -inci, -uncu, -üncü, ...* ekleridir:

-lık, -lik-, -luk, -lük: Çok yaygın olarak kullanılmaktadır. *kulak-lık, yeşillik, kolluk, kömür-lük, göz-lük, zeytinlik* (yer adı), *gözlük* (araç adı), *iyilik* (kavram adı), *çocukluk* (zaman adı), *işçilik* (meslek adı), *yolculuk* (durum adı), *kışlık giysi* (sıfat)... ..

-cı, -ci, -cu, -cü; -çı, -çi, -çu, -çü: Yaygın olarak kullanılan eklerdendir. Daha çok meslek isimleri yapmaktadır: *kalaycı, simitçi, dişiçi, yolcu, balıkçı, uykucu, oduncu, gözcü, kömürcü, ...*

Türkçe Sözcük Bilgisi

-lı, -li,- lu, -lü: Yaygın olarak kullanılan eklerdendir. İsimlere gelerek daha çok sıfat yapmaktadır: *paralı, şehirli, tuzlu, yağlı* (sıfat), ... Yer adlarına gelerek ad ve sıfat yapmaktadır: *Avrupalı, Asyalı, Sinoplu* (bir yere aitlik) ... Mensubiyet bildirmektedir: *üniversiteli, köylü, şehirli, liseli,*.. Sayılara gelerek isim ve sıfat yapmaktadır: *beşli, dokuzlu onlu,* ... İki isme de gelerek ikilemeler kurmaktadır: *dayalı döşeli, boylu boslu, yaşlı başlı, tatlı tatlı, tuzlu tuzlu,* ...

-sız, -siz, -suz, -süz: Yaygın olarak kullanılan eklerdendir. Ad soylu sözcüklere gelerek sıfat yapmaktadır: *parasız, evsiz, susuz, tuzsuz, yağsız, dilsiz, gözsüz, vatansız,* ...

-ki (>-kü): Ad soylu sözcüklere gelerek sahiplik ve aidiyet bildirmektedir: *dünkü, seninki, benimki, bugünkü,* ...

-cık, cik, -cuk, -cük: Ad soylu sözcüklere gelerek sevgi, sevimlilik ve küçültme bildirmektedir: *arpacık, diltik, evcik, gelincik, ovacık, yavrucuk,* ...

-ca, -ce, -ça, -çe: Ad soylu sözcüklere gelerek daha çok eşitlik, benzerlik anlamı vermektedir: *insanca, sıkıca, irice, küçükçe.* Dil adları da bu ekle yapılmaktadır: *Bulgarca, Cince, Türkçe, İngilizce, Arapça,* Zaman anlamı da vermektedir: *aylarca, günlerce, haftalarca,* ...

-cın, -cin, -cun, -cün;-çin, -çin, -çun, -çün: İsimden isim yapan ilgi çekici eklerdendir: *balıkçın* (bir deniz kuşu), *bıldırcın, ayakçın* (dokuma tezgahında ayaklık), *kaşıkçın* (bir kuş türü), ...

-cak, -cek: Çok kullanılan bir ek değildir. Adlara gelerek azlık, sevimlilik ve küçüklük bildiren sıfatlar yapar: *yalıncak, ılıcak,* ... *yavrucak, yumurcak,* ... Topluluk ve birliktelik anlamı da vermektedir: *köycek, mahallecek, hanecek, evcek, ailecek,* ...

-cuğaz, -cüğez: Küçültme ve sevgi bildirmektedir. Az kullanılmaktadır: *beycüğezim, gözcüğüzüm, kulakcuğuzum,* ...

-cağız, -ceğiz: Küçültme ve sevgi bildirmektedir. Yaygın olarak kullanılmaktadır: *adamcağız, kadıncağız, kızcağız, çocukcağız, evceğiz, kuşcağız,* ...

-*daş*, -*taş*: Ad ve ad soylu sözcüklere gelerek ortaklık ve eşitlik belirten isimler yapmaktadır: *arkadaş*, *çağdaş*, *özdeş* (bağlılık), *yoldaş*, *yurttaş* (ortaklık), ...

-*ıncı*, -*inci*, -*uncu*, -*üncü*: Sayı adlarına gelerek sıra bildiren sıfatlar yapmaktadır: *altıncı*, *yedinci*, *dokuzuncu*, *üçüncü*, ...

-*ar*, *er*; -*şar*, -*şer*: Sayı adlarına gelerek paylaşırma ve bölünme bildiren sıfatlar yapmaktadır: *birer*, *ikişer*, *üçer*, *dörder*, *beşer*, *altışar*, ...

-*z*: Sayı adlarına gelerek çokluk ifade eden sıfatlar yapmaktadır: *ikiz*, *üçüz*, *dördüz*, ...

-*msı*, -*msi*: Çoğunlukla renk adlarına gelmekte ve benzerlik anlamı vermektedir: *yeşilimsi*, *sarımsı*, ... Bazen de benzerlik anlamında sıfat yapmaktadır: *acımsı*, *tatlımsı*, *ekşimsi*, ...

-*mtırak*: Genellikle renk adlarına gelerek benzerlik anlamı veren sıfatlar yapmaktadır: *sarımtırak*, *yeşilimtirak*, (benzerlik)...

-*rak*, -*rek*: Çok az kullanılan bu ek ad ve ad soylu sözcüklere gelerek çokluk ve fazlalık bildirmektedir: *ufa(ak)rak*, *küçü(k)rek*, ...

-*leyin*: Ad soylu sözcüklere gelerek zaman isim yapmaktadır. Ek, kalınlık incelik uyumuna uymamaktadır: *sabahleyin* *akşamleyin*, *öğleyin*, ...

-*cılayın*, -*cileyin*: Zamirlere gelerek "gibi" anlamı vermektedir. Son derece az kullanılmaktadır: *bencileyin*, *sencileyin*, ...

-*an*, -*en*: Ad ve ad soylu sözcüklere gelerek anlamı daha belirgin yapmaktadır: *oğ(u)lan*, *eren*, *kızan*, ...

-*kek*: İşlek olmayan bu ek, anlamı daha belirgin yapmaktadır. Sadece *erkek* sözcüğünde karşımıza çıkmaktadır.

-*kan*: İşlek olmayan bu ek sadece *başkân* sözcüğünde görülmekte ve unvan yapmaktadır.

-*ç*, -*aç*, -*eç*: İşlek olmayan bu ek, anlamı kuvvetlendirmektedir: *anaç*, *araç*, *bozaç*, *ataç*, *kıraç*, *topaç*, *tokaç*, ...

-ka, -ge: başka ve özge sözcüklerinde karşımıza çıkan bu ek, dışındaki anlamı vermektedir.

-cıl, -cil, -cul, -cül,; -çıl, -çil, -çul, -çül: Benzetme ve düşkünlük ifade eden ekin kullanılışı yaygın değildir: *etçil, balıkçıl, evcil, otçul, tavşancıl, bencil, insancıl, ...*

-dırık, -dirik, -duruk, dürük: Alet isimleri yapan bu ekin kullanımı yaygın değildir: *akındırık* (reçine), *boyunduruk, burunduruk, oğulduruk* (sülaleyi devam ettiren torun) ...

-man, -men: Benzerlik ifade etmektedir: *kocaman, kölemen, küçü(k)men, ...*

-şın, -şin: Renk bildiren bazı sıfatlarda kullanılmakta, yakınlık ve benzerlik bildirmektedir: *sarışın, karaşın, gökşin, akşın, ...*

-ak, -ek: Benzerlik ifade etmektedir. *başak, benek, topak, ...*

-k, -ık, -ik, -uk, -ük: Benzerlik bildirmektedir: *bebek, kabuk, kabuk, kovuk, ...*

-t, -at, -et: İsim ve sim soylu sözcüklere gelerek küçültme bildiren adlar yapmaktadır: *gölet, özet, ...*

-t-, -ti, -tu, -tü: Yansıma sözcüklerde yaygın olarak kullanılmaktadır: *horultı cıvıltı, fıslıltı, uğultu, pırıltı ...*

-az, -ez: *ayaz* ve *genez* "kolay" sözcüklerinde kullanılan bir ektir.

-ay: Çoğunlukla yön adlarında kullanılmaktadır: *kuzey, güney...* Bazen de kökteki anlama uygun adlar türetmektedir: *aday, dikey, düzey, kolay, yüzey, ...*

-l: Benzerlik ifade eden bu ekin kullanım alanı son derece sınırlıdır: *kızıl, yeşil, ...*

-sul: Benzerlik bildirmektedir: *yoksul.*

-sal: Ad ve ad soylu sözcüklere gelerek yeni anlam kazandırmaktadır: *duygusal, bitkisel kumsal, uysal, kadımsal, ...*

-msar: Adlara ve ad soylu sözcüklere gelerek sıfat yapmaktadır: *kötümser iyimser, karamsar, ...*

-sak: Ad ve ad soylu sözcüklere gelerek benzerlik ve gibilik anlamı veren sözcükler yapmaktadır: *bağır sak, burun sak tutsak, tümsek, iraksak, yakınsak, ...*

-sı, -si, -su, -sü: Ad ve ad soylu sözcükler gelerek benzerlik ve gibilik anlamında sıfat yapmaktadır: *çocuksu, kadınsı, erkeksi, ipeksi, ...*

-tay: Adlara gelerek genellikler kurum ve kuruluş adları yapmaktadır: *danıştay, yargıtay, sayıştay, kurultay, ...*

8.2.2.Fiilden İsim Yapma Ekleri ile Türeyen Adlar

-mak, -mek: Bütün fiil kökleri ve gövdelerine yürürlüktedir. Asıl görevi, fiil isimleri yapmaktır: *açmak, ağlamak, kazmak, oflamak, utanmak, yalvarmak, bilmek, derlemek, gülmek, ...* Bazen de kalıcı isimler yapmaktadır: *çakmak, kaymak, tokmak, ekmek, ilmek, ...*

-ma, -me: Türkçede bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilir. Asıl görevi, iş isimleri yapmaktır: *okuma, sulama, soruşturma, bekleme, gitme, gezme, görüşme, ...* Çoğunlukla kalıcı isim yapmaktadır: *asma, basma, danışma, dokuma, dolma, dondurma, kavurma, tamlama, tonlama, yakma, yazma, yoklama, besleme, bölme, bütünleme, dikme, içme, sürme, ...*

-ış, -iş, -uş, -üş: Birkaç fiil dışında bütün fiil köklerine ve gövdelerine gelebilen işlek eklerden biridir. Kalıcı isimler de yapmaktadır: *alış, anlayış, bakış, davranış, satış, yağış, yaratılış, giriş, söyleyiş, veriş, doğuş, duyuş, sunuş, görüş, ...*

-m, -ım, -im, -um, -üm: Kalıcı isimler yapan işlek eklerdendir: *akım, anlatım, bakım, basım, bilim, çekim, çizim, dağıtım, doğum, ekim, geçim, giyim, içim, ölüm, sarım, satım, seçim, sunum, takım, tanım, tadım, tüketim, uçurum, üretim, verim, yudum, ...*

-k, -ak, -ek: Fiilden ad veya ad soylu sözcükler türetmektir. Çok yaygın olarak kullanılan bir ektir: *barınak, batacak, bıçak, durak, kaçak, kayak, konak, sapak, tutak, yatak, dönecek, sürecek, tutsak, ürkek, ...*

Türkçe Sözcük Bilgisi

-k, -ık, -ik, -uk, -ük: Fiil kök ve gövdelerinden genellikle sıfat görevinde kullanılan sözcükler türeten işlek eklerden biridir: *açık, çarpık, yıkık, birleşik, çizik, bozuk, delik, dilek, donuk, ezik, göçük, istek, kesik, kırık, söküük, tarak, uyuşuk, yanık, yerleşik, ...*

-ın, -in, -un, -ün: Kalıcı isimler yapmaktadır: *akın, basın, dizin, düğün, ekin, gelin, sayın, satın, tütün, yayın, yığın, yoğun, ...*

-gı, -gi, -gu, -gü; -kı, -ki, -ku, -kü: Kullanım alanı çok geniş olan eklerden biridir. Fiilin gösterdiği hareketle ilgili türlü nesne ve kavramı karşılamaktadır. Alet isimleri de yapmaktadır: *algı, çalgı, dolgu, sargı, saygı, bilgi, dergi, ezgi, sergi, vergi, kurgu, sorgu, vurgu, görgü, örgü, sürgü; atkı, baskı, biçki, bitki, seçki, ilişki, keski, tutku, düşkü, küskü, vurgu, yanığı, ...*

-ga, -ge: Kalıcı isimler yapmaktadır: *dalga, yonga, bilge, bölge, dizge, gösterge, sömürge, süpürge, önerge, yönerge, ...*

-gın, -gin, -gun, -gün; kın, -kin, -kun, -kün: Aşırılık anlamı taşıyan ve genellikle sıfat gibi kullanılan isimler türetmektedir: *azgın, bıkkın, dalgın, kırgın, kızgın, bezgin, bilgin, bozgun, olgun, yorgun, üzgün; yatkın, bitkin, etkin, geçkin, pişkin, seçkin, tutkun, küskün, salgın, ...*

-gan, -gen, -kan, -ken: Fiil kök ve gövdelerine gelerek ad veya ad soylu sözcükler yapmaktadır: *alınan, atılan, alışkan, çalışkan, kaygan, saldırgan, sıkılğan, sokulğan, sürünge, çalışkan, yalıtkan, değişken, üretken, ...*

-gıç, -giç, -guç, -güç: Fiillere gelerek ad veya ad soylu sözcükler yapmaktadır: *atlangıç, başlangıç, dalgıç, bilgıç, patlangıç, sorguç, ...*

-gaç, -geç, -kaç, -keç: Fiillere gelerek ad veya ad soylu sözcükler yapmaktadır. Yaygın bir kullanım alanı olduğu söylenebilir: *çevirgeç, dayangaç, solungaç, utangaç, ilgeç, süzgeç, üşengeç, yüzgeç, kıskaç, oturgaç, ...*

-ağan, -eğen: Fiillere gelerek devamlılık ve aşırılık bildiren ad ve ad soylu sözcükler yapmaktadır: *durağan, geçegen, küsegen, gideğrn, gezeğen, yatağan, vurağan, ...*

-ıcı, -ici, -ucu, -ücü: Meslek ya da kalıcı özellik bildiren isimler yapmaktadır: *akıcı, alıcı, bakıcı, bulaşıcı, dolandırıcı, esirgeyici, kurtarıcı, yazıcı, çekici, gezici, tüketici, üretici, verici, boğucu, okuyucu, soğutucu, tutucu, güldürücü, sürücü, ...*

-ç: *direnç, gülünç, iğrenç, inanç, kazanç, kılınç, kışkanç, korkunç, övünç, sevinç, usanç*. Daha önceleri -n'li çatılara gelen bu ek günümüzde ünlüyle biten fiillere de getirilmektedir: *bağlaç, imleç, tümleç, ...*

-i, -i, -u, -ü: Olan, yapan veya yapılanı karşılayan isimler türeten işlek bir ektir: *anı, başarı, batı, çatı, kazı, sayı, sıkı, yapı, bildiri, dizi, gezi, doğu, dolu, korku, pusu, soru, ölü, örtü, ...*

-a, -e: Fiillerden ad veya ad soylu sözcükler yapmaktadır: *doğa, sapa, oya, yara, dize, geçe, gele, süre, ...*

-al: Az kullanılan bir ektir: *çatal, kural, çatal, ...*

-tı, -ti, -tu, -tü: Genellikle yansıma sözcük tabanlarından ve dönüşlü çatı kuran eklerden sonra gelerek isimler türetir: *çayırtı, cızırtı, çatırtı, gıcirtı, homurtu, gümbürtü, kütürtü; bunaltı, kabartı, karartı, kızartı, belirti, ürperti, doğrultu, ...* Sonu dönüşlülük eki -n ile biten sözcüklere gelerek dönüşlü çatı gösteren sözcükler türetir. Ya da eki -ntı, -nti, -ntu, -ntü olarak da düşünülebilir: *alıntı, çarpıntı, çıkıntı, kaşıntı, sığıntı, sıkıntı, uzantı, ödenti, tiksinti, görüntü, ...*

-t, -it, -it, -ut, -üt: Fiillere gelerek kalıcı isim yapmaktadır. *anıt, binit, geçit, kesit, öğüt, umut, konut, sarkıt, taşıt, yakıt, yapıt, yazıt, ...*

-il, -il, -ul, -ül: Fiillere gelerek ad veya ad soylu sözcükler yapmaktadır: *ışıl, kurul, koşul, ...*

-sı, -si, -su, -sü: Fiillere gelerek ad veya ad soylu sözcükler yapmaktadır: *yatsı, tütsü, yassı, sinsı, ...*

-anak, -enek: Fiillere gelerek ad veya ad soylu sözcükler yapmaktadır: *geçenek, gözenek, tutanak, gelenek, görenek, kesenek, ödenek, sağanak, seçenek, tutanak, ...*

Türkçe Sözcük Bilgisi

-amak, -emek: İşlek olmayan bir ektir: *basamak, kaçamak, tutamak, ...*

-mık, -mik, -muk, -mük: Sık kullanılan eklerden değildir: *çiğnemik, ekşimik, karmuk, kıymık, ilmik, kusmuk, soymuk, tırmık, ...*

-aç, -eç: Sık rastlanılan bir ek değildir: *kaldıraç, sarkaç, sayaç, büyüteç, güleç, süreç, ...*

-am, -em: İşlek olmaya eklerdendir: *tutam, buram, ...*

-alak, -elek: Az kullanılan eklerdendir: *asalak, büğelek, çökelek, yatalak, ...*

-arı, -eri: Sık kullanılmayan eklerdendir: *uçarı, göçeri, kaçarı, ...*

-amaç, -emeç: Birkaç sözcükte kullanılan eklerdendir: *dönemeç, bükemeç, ...*

-maç, -meç: Yaygın olarak yürülükte olan fiilden isim yapma eklerindedir: *almaç, bulamaç, çığırtmaç, delmeç, karmaç, kurutmaç, sıkmaç, yakmaç, yanılmaç, yırtmaç, bölmeç, ...*

-baç: Birkaç sözcükte karşımıza çıkmaktadır: *dolanbaç>dolambaç, saklanbaç>saklambaç, ...*

-sal, -sel: Çok kullanılmayan eklerdendir: *uysal, işitsel, görsel, ...*

-man, -men: Yaygın kullanılan eklerdendir: *danışman, okutman, öğretmen, sayman, seçmen, yazman, yönetmen, ...*

-sak, -sek: Az kullanılan eklerdendir: *tutsak, savsak,*

-pak, -pek: Az kullanılan bir ektir: *kaypak.*

-mur: İşlek olmayan bir ektir: *yağmur,*

-cak, -cek: Az rastlanılan eklerdendir: *erincek, gülüncek, korunacak, salıncak, ...*

-ca, -ce: Yaygın olarak kullanılan fiilden isim yapma eklerindedir: *sakınca, dinlence, düşünce, eğlence, güvence, söylence...*

-*cama*, -*ceme*: Az rastlanılan eklerdendir: *sürünceme*,

-*maca*, -*mece*: Muhtemelen *ma-ca* eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Az kullanılmaktadır: *atmaca*, *bulmaca*, *bilmece*, *çekmece*, *düzmece*, *kesmece*, *seçmece*, ...

-*van*: Az kullanılan bir ektir: *yayvan*,

-*alga*, -*elge*: Az kullanılan bir ektir: *çizelge*.

9. Kalıplaşmış Adlar

[Alm. *Erstarte formen*, Osm. *Tahaccür Etmiş Kelimeler*]: Türkçede türeme ve birleşme yolu ile isimleşmiş pek çok ad bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, kurallı olmayıp genellikle ek aldıktan sonra kendisinden beklenen anlamın dışında bir anlam kazanmış, kalıplaşarak ad olmuş sözcüklerin de sayısı az değildir: *saygı*, (say- saymak, -gı: fiilden isim yapma eki) “*Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram*”; *görgü* (gör- görmek -gü: fiilden isim yapma eki): “*Bir toplum içinde var olan ve uyulması gereken saygı ve incelik davranışları, terbiye*”

10. Birleşik Adlar

[Alm. *Kompositum*; Fr. *Mot Compose*, İng. *Compound Word*; Osm. *Mürekkebe Kelime*, *Kelime-i Mürekkebe*].

Türkçede, ad yapma yollarından bir tanesi de iki veya daha çok sözcüğün yan yana gelerek tek nesne veya kavramı karşılamaıdır. Bu tür adlara *birleşik adlar* denilmektedir. Eski Türkçeden beri yürürlüktedir. Birleşik adlar beş şekilde oluşmaktadır:

10.1. İki veya Daha Çok Eksiz Ad ile Kurulan Birleşik Adlar

Hiçbir dilbilgisi kuralına bağlı olmadan yan yana gelen iki veya daha fazla özel addan oluşmaktadır: *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, *Fatih Sultan Mehmet*, *Yahya Kemal Beyatlı*, *Abdülkadir İnan*, *Agâh Sırrı Levent*, *Ahmet Caferoğlu*, *Ahmet Hamdi Tanpınar*, *Ahmet Temir*, *Aktes Nimet Kurat*, *Ali Fehmi Karamanlıoğlu*, *Ali Nihat Tarlan*, *Bahaeddin Ögel*, *Besim Atalay*,

Faruk K. Timurtaş, Faruk Sümer, Halil İnalçık, Hüseyin Namık Orkun, Hüseyin Nihal Atsız, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mehmet Akalın, Mehmet Kaplan, Muharrem Ergin, M. Fuat Köprülü, Muallim Cevdet Bey, Necmettin Hacıeminoğlu, Nihad Sami Banarlı, Osman Turan, Osman Nedim Tuna, Ömer Asım Aksoy, Reşit Rahmeti Arat, Saadet Çağatay, Şerif Aktaş, Şinasi Tekin, Tahsin Banguoğlu, Talat Tekin, Zeki Velidi Togan, ...

İki cins adın yan yana gelmesiyle oluşan birleşik adlar da bulunmaktadır: *Atatürk, Alparslan, Beyatlı, Tanpınar, Aksoy, Ayhan, Günhan, Yıldızhan, Kayaalp, Melikşah, elmabaş* (tepeli dalgıç), *tokmakbaş* (balık), *delibaş* (hastalık), ...

10.2.Ad Tamlaması Biçiminde Olan Birleşik Adlar

Belirtisiz isim tamlaması biçiminde kurulmuş birleşik adların sayısı da az değildir: *aslanağzı* (bitki), *aslankuyruğu* (bitki), *aslanpençesi* (bitki), *aykulağı* (bitki), *cinsaçı* (bitki), *civanperçemi*, (bitki), *gelinparmağı* (üzüm), *geyikdili* (bitki), *itdirseği* (arpacık), *horozgözü* (bitki), *katurturnağı*, (bitki), *kazayağı* (bitki), *keçiboyunu* (bitki), *keçimemesi* (üzüm), *keçisakalı* (bitki), *kızkalbi* (bitki), *koyungöbeği* (mantar), *köpekayası* (bitki), *kurtbağrı* (bitki), *danaburnu* (böcek), *öküzburnu* (kuş), *balıksırtı* (desen), *civankaşı* (nakış), *eşeksırtı* (çatı tarzı), *kazkanadı* (oyun), *kamçıkuyruk* (koyun), *kepçeburun* (yaban ördeği), ...

10.3.Sıfat Tamlaması Biçiminde Olan Birleşik Adlar

Bir sıfat bir isimden oluşan birleşik adlar (Sıfat + isim = Birleşik isim) Türkçede çok yaygındır: *akbaş* (kuş), *alabacak* (at), *beşparmak* (deniz hayvanı), *beşpençe* (deniz hayvanı), *çakırkanat* (ördek) , *iribaş* (kurbağa kurtçuğu), *kababurun* (balık), *karabaş*, *karagöz* (balık), *karabacak* (hastalık), *karakulak* (hayvan; haberci), *karataban* (hastalık), *kızılkanat* (balık), *sarıağz* (balık), *sarıgöz* (balık), *sarıkulak* (balık), *sarıkuyruk* (balık), *uzunkuyruk* (kuş), *yeşilbaş* (ördek), ...

10.4. Bir İsimle Çekimli Fiilin veya Fiilimsinin Yan Yan Gelmesi ile Oluşan Birleşik Adlar

İsim + fiil veya fiilimsi = Birleşik isim yapısıyla oluşmaktadır. Çok sık görülmemektedir. Gece + konu = *gecekonu* (konut), *cankurtaran* (araç).

10.5. İki Çekimli Fiilin Yan Yan Gelmesi İle Oluşan Birleşik Adlar

Fiil+ fiil = Birleşik isim yapısıyla oluşmaktadır: Sayıları çok değildir: *biçerdöver* (biçer + döver) (araç) = *çekyat* (çek+yat) (araç), ...

11. Ad İşletme Ekleri

11.1. Çokluk Eki

İsimlerin çokluğunu belirtmek için kullanılan işletme ekidir. Türkçede isim, eksiz halde kullanıldığında teklik anlamı vermektedir: *insan, ot, kuş, ...* İsimlerin çokluk halini bildirmek için isme kalınlık incelik uyumuna göre *-lar, -ler* eki getirilmektedir: *elmalar, meyveler, insanlar, silgiler, yollar, gözler...*

11.2. İyelik ekleri

İyelik ya da sahiplik ekleri, ismin temsil ettiği nesnenin bir kişiye veya nesneye ait olduğunu bildiren isim işletme eklerindedir. Altı şahısta kullanılmakta olup her şahısta farklılık göstermektedir. Ayrıca her şahısta ek ünlüsü kalınlık incelik, düzlük yuvarlaklık uyumuna uymaktadır. Genel durum şöyledir:

Teklik	I.Şahıs	<i>-m, -im, -im, -um, -üm</i>
	II.Şahıs	<i>-n, -ın, -in, -un, -ün</i>
	III.Şahıs	<i>-ı, -i, -u, -ü; -sı, -si, -su, -sü</i>
Çokluk	I.Şahıs	<i>-mız, -miz, -muz, -müz</i>
	II.Şahıs	<i>-nız, -niz, -nuz, -nüz</i>
	III.Şahıs	<i>-ları, -leri</i>

11.3.Aitlik Eki

Aitlik eki, isimden isim yapan ek özelliği de taşımaktadır. Ek, başlangıçta *-ki* şeklinde ünlü uyumunun dışındadır: *yerdeki, gökteki, gözümünki, yolumunki, ...* Cumhuriyet Dönemi'nde bazı sözcüklerde ünlü uyumuna uymaya başlamıştır: *bugünkü, dünkü, ...*

12.Hal Ekleri

Adlar, buldukları duruma ve aldıkları hal / durum eklerine göre dokuza ayrılır.

12.1.Eksiz Hâl

Çağdaş Türkçede bir eki yoktur. Eski Türkçe ve Orta Türkçe Dönemi'nde eki, *-g'*dir. *kayıg, yolug, taşıg, ...* Zamanla *-g* eki erimiş ve sözcüklerin sonuna gelmez olmuştur.

Eksiz hal, hiç bir eki almayacak anlamında değildir. Eksiz olma durumu herhangi bir hal / durum eki almamasından dolayıdır. Yapım eki, iyelik eki vb. ekleri alabilmektedir. Bununla birlikte genellikle ek almamış isimlerdir. *Ahmet, masa, gelinlik, ...* Bir kimseye adı ile çağrılırken eksiz hal geçerlidir: *baba!, Oğuz!, teyze!, ...* Cümle içerisinde çoğunlukla belirtisiz nesne olarak kullanılır: *Ali cam kırdı, Öğrenci kitap okudu, ...* Özne olarak da karşımıza çıkmaktadır: *Kitap iyi bir dosttur, cam günümüzde önemli bir nesnedir, ...*

12.2.İlgi Hâli

Ekleri ünlü uyumuna göre şöyledir: *-ın, -in, -un, -ün, -nın, -nin, -nun, -nün*: Adın ait olma ve ilgi durumunu göstermektedir. Görevi, belirtili isim tamlaması kurarak adı tamlayan yapmaktır. Çoğunlukla tamlanan adda bulunan iyelik eki ile bağlantılı kullanılmaktadır.

İlgi hâli eki, incelik kalınlık uyumu ve düzlük yuvarlaklık uyumuna göre sekiz biçimde karşımıza çıkmaktadır: *-ın, -in, -un, -ün; -nın, -nin, -nun, -nün*. Ayrıca teklik birinci şahısta ve çokluk birinci şahısta istisnai olarak *-im* şeklinde kullanılmaktadır.

Son sesi ünsüz olan sözcüklerde *-ın, -in, -un, -ün* olarak yürürlüktedir. *kitabın kapağı, yolun karşı, sözün özü, ... bu kitap Oğuz'undur*, Son sesi ünlü olan sözcüklere geldiğinde ekin başına *-* sesi gelerek *-nın, -nin, -nun, -nün* biçiminde kullanılmaktadır: *paranın gücü, çizginin ötesi, ordunun komutanı, ütünün sıcaklığı, ... bu defter Taha'nındır, ... İstisnai şekil olan -im eki ise Ayrıca teklik birinci şahısta ve çokluk birinci şahısta kullanılışı şöyledir: benim kalemim, bizim kalemimiz...*

12.3.Yükleme Hâli

Adın eylemeden doğrudan doğruya etkilenmesi ve ilgisini ifade etmektedir. Ek kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna göre *-ı, -i, -u, -ü* olarak karşımıza çıkmaktadır: *camı kırdınız, kitabı okudunuz, yolu gördünüz, köyü geçtiniz, ...* Son sesi ünlü olan sözcüklerde araya kaynaştırıcı olarak *-y-* ünsüzü gelmektedir: *arabayı satıyoruz, Ayşe'yi görüyorum, ütüyü istiyorum, ...*

12.4.Yönelme Hâli

Yaklaşma, yönelme ve girme durumunu belirtir. Ek, incelik kalınlık uyumuna göre *-a, -e* olarak karşımıza çıkmaktadır: *okula gidiyorum, eve geliyorum, ...* Son sesi ünlü olan sözcüklerde araya kaynaştırıcı olarak *-y-* ünsüzü gelmektedir: *arabaya yük yerleştiriyorum, bahçeye çıkıyorum, ...* Yüklem durumu bulmak için yüklem *neye, nereye, kime* soruları sorulur.

12.5.Bulunma Hâli

Adın bulunma, kalma ve bekleme durumunu belirtir. Ek, yumuşaklık sertlik, incelik kalınlık uyumuna göre *-da, -de, -ta, -te,* olarak karşımıza çıkmaktadır: *okulda bulunacağım, evde çalışacağım, sokakta yürümek dikkat ister, sepette yumurta var, ...* Bulunma durumu bulmak için yüklem *nede, nerede, kimde* soruları sorulmaktadır.

12.6.Ayrılma Hâli

Adın çıkma uzaklaşma, gelme ve girme durumunu belirtir. Ek, yumuşaklık sertlik, incelik kalınlık uyumuna göre *-dan, -den, -tan, -ten,* olarak karşımıza çıkmaktadır: *okuldan ayrılacağım, evden dışarı*

Türkçe Sözcük Bilgisi

çıkıncayacağım, ... bardaktan boşanırcasına yağmur, beşikten mezara ömür ...
Bulunma durumunu bulmak için yükleme *neden, nereden, kimden* soruları sorulmaktadır.

12.7.Eşitlik Hâli

Eşitlik hâli eki ünlü ve ünsüz uyumuna göre *-ca, -ce, -ça, -çe* olarak karşımıza çıkmaktadır. Adın eşitlik, benzerlik, nispet ve görelilik durumunu bildirir. *bence, sence, bizce, sizce, onlarca, insanca, erkeğe, ...* Ek, diğer hal ekleri gibi özellikle cansız varlıklara gelmemekte, gelse bile bir anlam vermemektedir: *ağaçça, kalemce, taşça, toprakça, ...*

12.8.Vasıta Hâli

Fiilin ne ile nasıl, ne zaman yapıldığını, uygulandığını göstermektedir. Asıl vasıta eki *-n*'dir. *yazın, kışın, güzün, yayan, ansızın, ...* Zamanla bu ekin görevini ile edatı yüklenmiştir. Bu edatın isimlerle kullanılışı yaygınlaşmış, edat *-la, -le* eki durumuna gelmiştir: *kalemle, defterle, ...* Son sesi ünlü olan sözcüklerde araya *-y-* ünsüzü kaynaştırıcı olarak gelmektedir: *çiviyle, eliyle, dayısıyla, yazıyla, ...* İsmi fiile bağlayan eklerdendir. Geldiği sözcük ve sözcük grupları cümlede zarf durumuna düşmektedir.

12.9.Yön Hâli

Fiilin hareket yönünü göstermektedir. İsmi fiile bağlayan eklerdendir. Ekleri: *-ra, -re, -arı, -eri*'dir. Çok sınırlı sözcükte kullanılmaktadır: *taşra, içre, üzere, üzre; dışarı, çeri, ileri, yukarı, ...* Buldukları sözcük veya sözcük grubu cümlede zarf durumundadır. Diğer hal eklerinden farklı olarak üzerine farklı ekler alabilmektedir: *dışarıdan, ileriden, taşradan, ...*

13.Soru Eki

Soru eki, isimlere geldiğinde ismin soru şeklini yapmaktadır. Fiile soru şeklinde bağlanmaktadır. Vasıta eki gibi kaynağı edattır. Düzlük yuvarlaklık ve kalınlık incelik uyumuna göre farklılık göstermektedir. Ekleri *mi, mi mu mü*'dür. İstisnasız kendisinden önce gelen sözcükten ayrı yazılmaktadır: *yol mu?, göz mü?...* Kendisinden sonra bildirme eki gelebilmekte ve gelen ek ile bitişik yazılmaktadır.

14.Ad Tamlaması

Adların kurallı bir biçimde bir araya gelerek kurdukları manalı birliğe *ad tamlaması* denilmektedir. Tamlayan ve tamlanan olmak üzere iki unsudan meydana gelmektedir. İki çeşit ad tamlaması vardır.

14.1.Belirtili Ad Tamlaması

Ad tamlamalarında birinci sözcüğe tamlayan, ikinci sözcüğe tamlanan adı verilir. En yaygın kullanılışı olan teklik üçüncü şahısta ünsüz ile biten sözcüklerde tamlayan ad, ünlü uyumuna uygun olarak *-ın, -in, -un, -ün*; ünlü ile biten sözcüklerde ise *-nın, -nin, -nun, -nün* eki almaktadır. Tamlanan ada ise ünlü uyumuna uygun olarak *-ı, -i, -u, -ü; -sı, -si, -su, -sü* iyelik eklerinden biri gelmektedir: *bilgisayarın ekranı, defterin çizgisi, gözün rengi, okulun kapısı, ...* Üçüncü çokluk şahıslarda ünlü uyumuna uygun olarak *-ın, -in, -un, -ün*; ünlü ile biten sözcüklerde ise *-nın, -nin, -nun, -nün* eki tamlanan ise *-ları, -leri* iyelik ekini almaktadır: *kapının anahtarları, kitabın sayfaları, yolun çizgileri, ...* Bütün şahıslarda çekim ise şöyledir: *benim defterim, senin defterin, onun defteri, bizim defterimiz, sizin defteriniz, onların defterleri, ...*

14.2.Belirtisiz Ad Tamlaması

Belirtisiz ad tamlamalarında birinci sözcüğe tamlayan, ikinci sözcüğe tamlanan adı verilir. Tamlayan ada, ilgi hali eki gelmez. Tamlanan ada ise *-ı, -i, -u, -ü; -sı, -si, -su, -sü* iyelik eklerinden biri gelmektedir: *gemi kaptanı, defter kapağı, yolcu otobüsü, ev kirası, cep harçlığı, ...*

Belirtili ad tamlaması ile belirtisiz ad tamlaması arasında anlam farkı, ilgi hali ekinden kaynaklanmaktadır.

Not:

Kitabın konusu: Bu belirtili ad tamlamasında konu bilinen bir kitaba aittir. Kitap bilinen veya belirli olduğu için *belirtili ad tamlaması* denilmektedir.

Kitap konusu: Bu tamlamada herhangi bir kitabın konusundan bahsedilmektedir. Konusundan bahsedilen kitap

belli değildir. Bu yüzden *belirtisiz ad tamlaması* denilmektedir.

Not: Pek çok dilbilgisi kitabında gösterilen ve her iki ad da ek almadığı için "*Takisiz ad tamlaması*" denilen tamlama sıfat tamlamasının bir türü olduğu için burada yer verilmemiştir.

Not: İki addan fazla adla kurulan ve pek çok dil bilgisi kitabında "*zincirleme isim tamlaması*" ise daima iki tamlayan ve tamlanan olarak iki unsurdan oluşmaktadır. Tamlayanın ilgi eki alıp almamasına göre ya *belirtili ad tamlaması* ya da *belirtisiz ad tamlaması* olmaktadır.

15. Türkçede Yabancı Adlar

15.1. Arapça Adlar

Arapçadan Türkçeye geçmiş pek çok isim Türkçede bazı değişikliklerle yürürlüktedir.

Arapça adların başında tarif harfi kullanır. Eğer bir ismin ön sesi *te, se, dal, zel, rı, ze, ze, sın, şin, sat, dat, tı, zı, lam, nun* gibi şemsi (güneş) harflerden birisi bulunursa, söz konusu ilk ses çift okunur: *es-sukut* "susma", *et-türab* "toprak", *et-taleb* "isteme", *el-levn* "renk". Eğer bir ismin ön sesi elif, be, cim, ha, tı, ayın, gayın, fe, kaf, kef, mim, he, vav, ye gibi kamerî (ay) harflerinden biri ise "el" harf tarifi gelir. *el-kitab, el-ayn* "göz", ... Arapça isimler sükut, türab, ay şeklinde yürürlükte olup gelen harf tarifi Türkçede kullanılmaz.

Arapça isimler Arapça vezinlere göre şekillenir. Arapça isimler ve vezinle şekillenmiş binlerce isim Türkçeye geçmiştir. Arapça unsurların yanında Farsça unsurların da geçmesi ile Türkçe doğu dillerine dönük bir dil haline gelmiştir. Doğru dillerinden gelen sözcük ve şekillerin kullanımı ile Türkçede yabancı unsurlar çoğalmış, yabancı unsurların çok kullanıldığı döneme *Osmanlı Türkçesi* denilmiştir.

15.2. Farsça Adlar

Farsçadan Türkçeye pek çok ad geçmiştir. Bunların pek çoğu Türkçede yaygın bir biçimde kullanılmaktadır: Cins isimler: *hane, çemen, seng, ateş, keman, saray, ...* Farsça ekler ile yapılan yer adları: *-istan: gülistan,*

çemenistan, ...; -zâr: çemenzâr, lalezâr, gülzâr; -gâh: dergâh, tahtgâh, güzergâh, ...; -geda: meygede, ...; -şen: gülşen, ...; Farsça isimlerde çokluk -ân eki ile yapılmaktadır: merdân "erkekler", zenân "kadınlar", dirâhtan "ağaçlar", ... Cansız varlıklarda çokluk -hâ eki ile yapılmaktadır: badhâ "rüzgarlar", senghâ "taşlar", nanhâ "ekmekler", ...

Özel isimler: Türkçede Farsçadan geçen pek çok özel isim yürürlüktedir: Cem, Ferudun, Bahadır, İsfahan, Şirin, Hüsrev, ... bunlardan bazılarıdır.

2.SIFATLAR / ÖNADLAR

Nesneleri ve kavramları nitelemek ve özelliklerini belirtmek suretiyle karşılayan, bununla birlikte isimlerden önce gelerek tamlama kuran sözcüklere *sıfat / önadlar* denmektedir. Bir başka ifade ile sıfatlar, adlardan önce gelerek onların niteliklerini ve özellikleri hakkında bilgi sunar.

Niteleme ve belirtme isimleri varlıkların bir vasfını belirttikleri zaman *sıfat* olurlar.

Sıfatlar yalnız başına ortak isimdirler. Özel isimler sıfat olamazlar. Sıfat olabilmeleri için mutlaka bir veya bir çok isimle bağlantılı kullanılmaları gerekmektedir. İsim, kendisini niteleyen veya özelliklerini belirten sözcükleri sıfat olarak kabul edebilir.

Her sıfat yalnız başına isim olabilir ancak her isim sıfat olamaz.

Türkçede sıfat, isimden önce gelir ve sonra gelen isim ile sıfat tamlaması kurar.

Sıfatlar görevleri bakımından niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

1.Niteleme Sıfatları

Varlık ve kavramların kendi özelliklerini ifade eden sıfatlara *nitelendirme / vasıflandırma sıfatı* denilmektedir.

Niteleme / vasıflandırma sıfatları; varlık ve kavramların renklerini, ağırlıklarını, durumlarını, biçimlerini, boylarını, yapılarını, ... bildiren sözcüklerdir. Kainatta nesne ve kavramların ne kadar özelliği varsa o kadar niteleme sıfatı olduğu için sayıları sonsuzdur: *kırmızı kalem, siyah duman, kara düşünce, beyaz gömlek, ağır yük, hafif eşya, uzun ağaç, altın yüzük, çelik tencere, ...*

Niteleme / vasıflandırma sıfatları nesne ve kavramların hareket özelliğini de bildirmektedir. Hareket özelliklerini niteleyen sıfatlar fiillerden, sıfat-fiil ekleri ile yapılmaktadır: *kırılısı kalem, öpülesi el, yürüyen merdiven, akan su güller yüz, ...*

1.1.Pekiştirme Sıfatları

İsimlerdeki anlamı biraz daha vurgulamak, derecesini artırmak için pekiştirilmiş sıfat kullanılmaktadır. Pekiştirilmiş sıfat birkaç şekilde yapılmaktadır. Bunların en önemlisi tekrarlardır: *kara kara gözler, yeşil yeşil yapraklar, sarı sarı çiçekler, dolu dolu tabaklar, türlü türlü işler, ...*

Pekiştirme sıfatları, sözcük başına heceler getirmek yoluyla da yapılabilir. Bu yapı hece tekrarına dayanmaktadır. Sözcüğün ilk hecesi esas alınarak hece tekrarı yapılır. Eklenecek hecenin son sesi atılıp yerine bazı *p-, s-, m-, r-* ünsüzlerinden birisinin eklenmesiyle ortaya çıkar: *dopdolu bardak, düpdüz ova, çepçevre yollar, sapsarı çiçekler, yemyeşil bahçeler, çırpıplak ağaçlar, ...*

Sıfatlarda pekiştirmede *bazen p-* sesinden sonra *-a-, -e-;* *r* sesinden sonra *-ıl,-il-* sesleri getirilmektedir: *sapasağlam kapı, düpedüz arazi, çırılçıplak tepeler, ...*

1.2.Karşılaştırma Sıfatları

Sıfatlarda karşılaştırma Eski Türkçeden beri daha çok *-rak, -rek* eki ile yapılmaktadır: *küçü(k)rek ağaç, büyü(k)rek meyve, yahşırak doğa, ...* Bu ek ve şekil Çağdaş Türkçede işleğini kaybetmiş olup artık nadiren kullanılmaktadır.

Sıfatlarda karşılaştırma “gibi”, “kadar”, “daha” sözcükleriyle de yapılmaktadır: *Ana gibi yar olmaz, Ali gibi çaltışkan; Ahmet kadar zengin, Taş kadar ağır, ... Bu ev o evden daha büyük, Ahmet, Ali'den daha uzun, Deniz, gölden daha derin...*

Bir varlık veya kavramın niteliği, diğerlerinden daha üstün ise “en” sözcüğü ile bu özelliği belirtilir: *en güzel kitap, en uzun öğrenci, en kısa gün, en derin düşünce, ...*

1.3.Küçültme Sıfatları

Bir nesne veya kavramın normalden daha küçük, daha dar, daha az özelliklerini belirten sıfatlara *küçültme sıfatları* denilmektedir.

Sıfatlarda küçültme -ca, -ce, -ça, çe; -cak, -cek; -cık, -cik, -cuk, -cük; -imsi; -imtirak ekleri ile de yapılmaktadır: *uzunca ağaç, basitçe problem, genişçe yol, kısaca boy, ... büyücek ceviz, çabucak sefer; ... küçücük yavru, kısacık boy, körpecik kuzu, ... yeşilimsi doğa, sarımsı buğday, acımsı biber, ... ekşimtirak erik, acımtırak biber,*

1.4.Unvan Sıfatları

Özel adlardan bazen önce bazen de sonra kullanılan meslek, rütbe, akrabalık, meslek adlarına *unvan sıfatları* denilmektedir. Defalarca bahsedildiği gibi Türkçede sıfatlar isimden önce gelmektedir. Ancak bazı unvan sıfatları hem isimden önce hem de sonra gelebilmekte, aynı anlamı vermektedir. Bu durumda unvan gruplarında sıfatın sona gelmesini itisna bir kural olarak belirtmek gerekmektedir. Unvan sıfatları, isimden önce ve sonra gelmeleri bakımından üç grupta incelenebilir.

Adlardan önce gelen unvanlar: *Sayın Mehmet Demir, Bay Ahmet Işık, Bayan Ayşe Üstün, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Üstün, Müdür Ali Uyanık, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, ...*

Adlardan sonra gelen unvanlar: *Necati Bey, Leyla Hanım, Ali Efendi, Kazım Karabekir Paşa, Tomris Hantun, Oğuz Kağan, İsmail Dede, Zelfi Nene, Ali Amca, ...*

Hem adlardan önce hem de sonra gelen unvanlar: *Hoca Nasreddin/ Nasreddin Hoca, Osman Gazi / Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Albay Ali / Ali Albay, Komutan Ahmet / Ahmet Komutan, ...*

2.Belirtme Sıfatları

Nesneleri ve kavramları geçici olarak belirten sıfatlardır. Belirtme sıfatları nesne ve kavramların yerlerini ve sayılarını gösterir. Ya da belirsiz

şekilde ifade eder. Soru yoluyla da belirtir. Şu halde belirtme sıfatlarını; *işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları ve belirsizlik sıfatları* olmak üzere dörde ayırmaktayız.

2.1.İşaret Sıfatları

Nesnelerin yerlerini işaret ederek belirten sözcüklere işaret sıfatı denilmektedir. İşaret sıfatları tek başlarına kullanıldıklarında ya da fiillerle kullanıldıklarında işaret zamiri durumuna geçtiklerini özellikle belirtmek gerekmektedir. Bir başka biçimde ifade edecek olursak işaret zamirleri bir isimle birlikte kullanıldıklarında işaret sıfatları durumuna gelmektedirler.

Çağdaş Türkçede *o, bu, şu* olmak üzere üç tane işaret sıfatı bulunmaktadır. Kesin bir kural olmayıp temayül doğrultusunda bunlardan “bu” en yakın için “şu” biraz daha uzak için “o” en uzak nokta için kullanılmaktadır: bu ev, bu kalem, bu dosya; şu taş, şu ağaç, şu kuş; o tepe, o yol, o gezegen, ...

Eski Türkçede, Orta Türkçede ve Osmanlı Türkçesinde kullanılan “*ol*”, “*şol*”, “*şoluk / şolok <şu-ol-ok>*”, “*işbu<iş-bu>*” sözcüklerinin de işaret sıfatı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bunlardan “*işbu*” hukuk dilinde hâlâ yürürlüktedir: *ol tepe, şol cennetin ırmakları, şolok dem, işbu dosya, işbu evrak, ...*

2.2.Sayı Sıfatları

Nesne ve kavramların sayılarını, asıl, sıra, üleştirme / paylaşırma, kesir ve topluluk olarak bildiren sıfatlardır. Tek başlarına kullanıldıklarında sayı isimleri olmaktadır. Şu halde sayı sıfatları; *asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme / paylaşırma sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları ve topluluk sayı sıfatları* olmak üzere beşe ayrılmaktadır.

2.2.1.Asıl Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını ek almadan yalın olarak bildiren sıfatlardır. Bir elma, iki öğrenci, on kişi, doksan dokuz asker, yüz altın, dokuz bin dokuz yüz doksan kişi, ...

Asıl sayılar yapıları bakımından dörde ayrılmaktadır. 1) Bir sözcüklü sayılar: *bir elma, beş kişi, on koyun, yüz kitap, ...* 2) Sıfat tamlaması biçiminde olan sayı sıfatları [ilk rakam küçük ikinci rakam büyük olduğunda sayı sıfatı]: *üç yüz elma, seksen bir kişi, ...* 3) Sayı grubu biçiminde olan sayı sıfatları [ilk rakam büyük ikinci rakam küçük olduğunda sayı grubu]: *yüz üç kişi, bin dört oy, bir sekiz nolu ev, ...* 4) Öbekleşmiş sayılardan oluşan sayılar: *üç yüz altmış beş gün, yedi yüz yetmiş yedi insan, ...*

2.2.2.Sıra Sayı Sıfatları

Varlık ve kavramların sıralarını belirten sayılardır. Sıra sayı sıfatları sayı isimlerine kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna göre getirilen *-ıncı, -inci, -uncu, -üncü* ekleri ile yapılmaktadır¹: *birinci sınıf, ikinci sıra, üçüncü düşünce, dördüncü olay, beşinci kişi, ...*

Rakamlardan sonra gelen *nokta işareti* “.” de *-ıncı, -inci, -uncu, -üncü* eklerinin yerini tutmaktadır: *XI. yüzyıl, 3. Kat, 7. kilometre, ...*

“*ilk*” sözcüğü birinci anlamında kullanıldığında sıra sayı sıfatı sayılmaktadır. Ayrıca “*kaçıncı*”, “*sonuncu*”, “*ortanca*”, ... sözcükleri sıra sayı sıfatı anlamındır.

2.2.3.Üleştirme Sayı Sıfatları

Varlıkların eşit olara bölümlere ayrıldığını bildiren sıfatlardır. Asıl sayılardan ünsüz ile bitenlere *-ar, -er*; ünlü ile bitenlere *-şar, -şer* ekleri getirilerek yapılmaktadır: *birer kişi, ikişer öğrenci, üçer lira, dörder elma, onar kişi, yirmişer öğrenci, ...*

Sadece sayılara değil yarım, az, tek, kaç, çift, birkaç sözcüklerine de *-ar, -er -şar, -şer* ekleri getirildiğinde üleştirme sayı sıfatı durumuna gelmektedir: *yarımşar ekmek* (bu sözcük ünsüzle bitmesine rağmen istisna

¹ Sıra sayı sıfatları, Eski Türkçe ve Orta Türkçede *-nç* eki ile yapılmaktaydı: *ikiñ nesne, üçünç kişig, ...* Daha sonraki zaman içerisinde daha kolay söylenebilmesi için ünlü türemesi ve ses uyumu ile *-ıncı, -inci, -uncu, -üncü* durumuna gelmiştir.

Türkçe Sözcük Bilgisi

olarak *-şar* ekini almıştır), *azar elma, teker armut, kaçar defter, çiftler elbise, birkaçar lira, ...*

2.2.4. Kesir Sayı Sıfatları

Nesnelerin ve kavramların bölümlerini bildiren sayı öbeklerine *kesir sayı sıfatı* denmektedir. Tamlama, sayı ismine ünlü ve ünsüz uyumun göre *-da, -de, -ta, -te* ekleri getirilerek kurulmaktadır. *-da, -de, -ta, -te* ekini alan sayılar varlığın kaçta bölündüğünü, sonra gelen sayılar ise bölüneni bildirmektedir: *dörtte üç, onda dört, yüzde yetmiş, binde dokuz, on binde altı, ...*

2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları

Sayı isimlerine ünlü uyumuna göre *-z, -ız, -iz, -uz, -üz* ekleri getirilerek yapılmaktadır. Daha çok ikiden ona kadar olan sayılarda kullanılmaktadır. Daha yüksek sayılarda kullanılmasında dilbilgisi açısından bir engel bulunmamaktadır. Ancak kullanıldığında anlamsız olmaktadır: *ikiz, üçüz, dördüz, beşiz, altız, yediz, sekiz, dokuzuz, ..*

2.3. Soru Sıfatları

Nesnelerin ve kavramların yerlerini, sayılarını biçimlerini soru halinde bildirmek için kullanılan sıfatlara *soru sıfatları* denilmektedir. Soru sıfatlarının sayıları belli olup *hangi, kaç, kaçınıcı, ne, nasıl, nice, ne gibi, ne biçim, ne türlü, neredeki* sözcükleri ile karşılanmaktadır. İsimlerle kullanılması sonucunda bu sözcükler soru sıfatı olmaktadır: *kaç kalem, kaç öğrenci, hangi okul, hangi kişi, ne zaman, ne çabuk, nasıl iş, nasıl yer, nice seneler, nice günler, neredeki ev, neredeki bahçe, ...*

“*ne*” soru sıfatı “*denli*”, “*kadar*”, “*gibi*” sözcüklerle öbekleşerek yeni bir soru sıfatı ortaya koymaktadır: *ne denli ağaç, ne kadar öğrenci, ne gibi iş, ...*

“*kaç*” soru sıfatının kullanım alanı bir hayli geniş olup varlıkların sayısını belirtme sorusudur. Ekler alarak sıra, üstleştirme ve kesir sayılarını bulmaya yaramaktadır: *kaçınıcı sıra, kaçınıcı öğrenci, kaçar kişi, kaçar kitap, kaçta kaç, ...*

Soru sıfatları bir adın yerini tutup fiille kullanıldığında zamir olmaktadır.

2.4. Belirsizlik Sıfatları

Nesneleri ve kavramları belirsiz olarak bildiren sıfatlardır. Bir başka ifade ile nesneleri ve kavramları tam olarak değil yaklaşık olarak bildiren sıfatlardır. Belirsizlik sıfatları genellikle *bir, birçok, birkaç, bütün, başka, bazı, her, her bir, herhangi bir, biraz, birtakım, kimi, çoğu, çok, hiç, falan, filan, falanca, filanca az, fazla, öbür, ...* sözcükleri ile karşılanmaktadır: *bir ağaç, bir zamanlar, birçok öğrenci, birçok yol, birkaç kişi, birkaç kalem, bütün işler, bütün kağıtlar, başka insanlar, başka bilgiler, bazı insanlar, bazı kitaplar, her kitap, her cadde, her bir insan, herhangi bir kişi, herhangi bir düşünce, biraz ekmek, biraz su, birtakım insanlar, birtakım işler, kimi yollar, kimi insanlar, çoğu çiçekler, çoğu öğrenciler, çok şey, çok bilgi, falan kişi, falan kitap, filan adam, filan kalem, falanca kişi, filanca adam, az para, az bilgi, fazla sevgi, öbür konu, öbür ev, ...*

“bir” soru sıfatı kullanıldığı yere göre farklı görev ve anlamlarda karşımıza çıkmaktadır:

- Varlığın sayısını yani varlığın bir tane olduğunu belirttiğinde sayı sıfatı durumundadır: *bir kalem, bir silgi, ...*
- Bilinmeyen bir nesne veya kavramı belirtmekte iken “herhangi bir” anlamında kullanılmakta iken belirsizlik sıfatı durumundadır: *bir çocuk, bir yaşlı, ...*

Belirsizlik sıfatından sonra gelen isimlerin bazıları çokluk eki alırken bazıları almaz. Bu bakımdan belirsizlik sıfatları üçe ayrılmaktadır:

- bir, birçok, birkaç, her, her bir, herhangi bir, biraz, hiç, hiçbir, ...* sıfatlarının belirttiği isimler çokluk eki alamazlar: *birkaç insan, her yol, ...*
- bütün, birtakım, ...* sıfatlarının belirttiği isimler çokluk eki alırlar: *bütün insanlar, birtakım insanlar, ...*
- birçok, başka, öbür, bazı, fazla, ..* sıfatlarının belirttiği isimler çokluk eki bazen alırlar, bazen almazlar: *birçok iş / birçok işler,*

başka insan / başka insanlar, öbür insan / öbür insanlar, fazla kitap / fazla kitaplar, ..

Belirsizlik sıfatları adların yerini tutup fiiller ile kullanıldıklarında zamir durumuna gelmektedir.

3.Yapılarına Göre Sıfatlar

Sıfatlar ad / isim soylu sözcükler olduklarından yapı bakımından da isimlere benzemektedirler. Bununla birlikte isimlerle kullanılırken farklı biçimlere de girebilirler. Bazen ek almadan bir sözcük olarak kalırken bazen de sözcük gurupları şeklinde adları / isimleri belirtirler ya da nitelerler.

Anlamı kuvvetlendirmek için ikileme durumuna gelirken bir başka yerde ise ilk hecelerinden önce hece eki alabilmektedirler. Bütün bunlardan sonra sıfatları yapılarına göre şu şekilde sınıflandırabiliriz:

3.1.Basit Sıfatlar

Eksiz, kök halindeki sıfatlardır. Yani eksiz, kök halindeki ve çoğunlukla da tek heceli sıfatlar bir isim önüne gelerek onu belirtirler veya nitelerler: *bir adam, şu ağaç, çok kimse, dört çocuk, hangi gün, hiç kimse, az kişi, ...*

3.2.Türemiş Sıfatlar

Türemiş sıfatlar isimden türeyenler ve fiilden türeyenler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

İsimden türeyen sıfatlar: İsim kök ve gövdelerine; *yapım ekleri, iyelik ekleri, aittik ekleri, isim çekim eklerinden -dan, -den, -tan, -ten ekleri* getirilerek yapılan sıfatlara *türemiş sıfat* denilmektedir: *taşlı tarla, bilgisiz insan, dolmalık biber, altından bilezik, taşlı yol, çelikten tencere, ağaçtan kalem, ikişer elma, evdeki ilaç, cepteki para, ...*

Fiilden türeyen sıfatlar: Fiil kök ve gövdelerine ise yapım ekleri ile sıfat – fiil ekleri getirilerek yapılan sıfatlar da türemiş sıfat ayrılmaktadır: *batak toprak, kırık gönül, dalgın adam, tutsak asker, döneke kişi, yapışkan yaprak, tükenmez kalem, döner kebab, süslenmiş kadın, ...*

3.3. Birleşik Sıfatlar

Türkçede genellikle hayatımıza yeni giren unsurları veya kavramları karşılamak için mevcut sözcüklerden biri uygun değilse yeni bir yola başvurulmaktadır. Mevcut iki ya da daha fazla sözcük bir araya getirilerek ihtiyaç karşılanmaktadır.

Bu durum isimlerde olduğu gibi sıfatlarda da geçerlidir. Aslında birleşik olan bu tür birleşik sözcükler, isimle kullanıldıklarında birleşik sıfat durumuna gelmektedir: Sayıları fazla olmayan birleşik sıfatlar şunlardır: *şol* (<şu ol) *cennet*, *işbu* (iş-bu) *evrak*, *nasıl* (<ne-asıl) *iş*, *neredeki* (ne aradaki) *bahçe*, *öbür* (o-bir) *yol*, ...

Bunlardan başka tıpkı isimlerde olduğu gibi iki sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu birleşik sıfatlar da yürürlüktedir: başusta Ahmet, cancığer arkadaş, mirasyedi gençler,...

Kurallı bir biçimde birleşik sıfat oluşturan dil birlikleri de karşımıza çıkmaktadır:

-lı, -li, -lu, -lü ekiyle: *altı silindiri araç*, *iki evli adam*, *çok turgaçlı götürgeç*, ...

-lık, -lik, -luk, -lük ekiyle: *yarım saatlik yol*, *on paralık iş*, *bir aylık zaman*, ...

Teklik 3. Şahıs iyelik ekiyle: *kulağı kesik adamlar*, *gözü pek genç*, *alın açık adam*, ...

3.4. Pekiştirilmiş Sıfatlar

Yukarıda da bahsedildiği gibi pekiştirme sıfatları, niteleme sıfatları içerisinde yer almaktadır. İsimlerdeki anlamı biraz daha vurgulamak, derecesini artırmak için pekiştirilmiş sıfat kullanılmaktadır. Pekiştirilmiş sıfat birkaç şekilde yapılır. Bunların ilk akla geleni tekrarlardır: *uzun uzun kavaklar*, *yeşil yeşil yapraklar*, *kırmızı kırmızı altınlar*, *iri iri taşlar*, ...

Pekiştirme sıfatları, sözcük başına heceler getirmek yoluyla da yapılabilir. Bu yapı hece tekrarına dayanmaktadır. Sözcüğün ilk hecesi esas

alınarak hece tekrarı yapılır. Eklenecek hecenin son sesi atılıp yerine bazı *p-*, *s-*, *m-*, *r-* ünsüzlerinden birisinin eklenmesiyle ortaya çıkar: *dopdolu bardak*, *düpdüz ova*, *çepçevre yollar*, *sapsarı çiçekler*, *yemyeşil bahçeler*, *çırçıplak ağaçlar*, ...

Sıfatlarda pekiştirmede *bazen p-* sesinden sonra *-a-*, *-e-*; *r* sesinden sonra *-ıl-*, *-il-* sesleri getirilmektedir: *sapasağlam kapı*, *düpedüz arazi*, *çırılçıplak tepeler*, ...

3.5.Sözcük Grubu Durumundaki Sıfatlar

En az iki sözcükten oluşan ve birleşerek bir nesne veya kavramı niteleyen ya da belirten sıfatlara *sözcük grubu durumundaki sıfatlar* denilmektedir. Yani bu tür sıfatlar tek sözcük ve birleşik sözcük değil iki ve daha çok sözcükten oluşan sözcük grubu halindeki sıfatlardır.

Sözcük grubu durumundaki sıfatların bir kısmı, sıfat tamlaması halindedir: *on yedi bölüm*, *iki yüz kişi*, *beş milyon lira*, *her bir öğrenci*, *kırmızı şapkalı kız*, ...

Sözcük grubu durumundaki sıfatların bir kısmı ise tekrar grubu olarak yürürlüktedir: *sarı sarı çiçekler*, *kara kara gözler*, *ufak tefek şeyler*, *ince ince espri*, *uzun uzun yollar*, *saçma sapan işler*, *küçükülü büyüklü taşlar*, ...

Sayı grupları da sözcük grubu durumundaki sıfatlar arasında yer almaktadır. *üç yüz altmış beş gün*, *yedi bin yedi yüz asker*, ...

4.Sıfat-Fiiller

Sıfat-fiiller fiil kök ve gövdelerine; *-r-*, *-ar*, *er*, *-ır*, *-ir*, *ur*, *ür*; *-an*, *-en*; *-miş*, *-miş*, *-muş*, *-müş*; *-ası*, *-esi*; *-maz*, *-mez*; *-dik*, *-dik*, *-duk*, *-dük*, *-tık*, *-tik*, *-tuk*, *-tük*; *acak*, *ecek*, sıfat-fiil ekleri getirilerek yapılmaktadır: *döner kebab*, *uçan halı*, *yıkılmalı ev*, *kırılmış kalp*, *tükenmez deri*, *tanıdık kişi*, *gelecek yıl*, ...

5.Sıfat Tamlaması

Yukarıda defalarca belirtildiği gibi sıfatların görevi isimleri nitelemek veya belirtmektir. Sıfatlar, isimleri nitelemek veya belirtirken doğal olarak

tamlamalar kurmaktadır. Türkçede sıfat tamlamalarının özellikleri şu şekildedir:

Türkçe sıfat tamlamalarında sıfat önce, isim sonra gelmektedir: *zengin adam, uzun boy, güzel kız, ...* Bazı unvanlarda sıfat sona gelebilmektedir: *Necati Bey, Gönül Hanım, Ahmet Albay, Ayşe Hatun, Mehmet Ağa, Nigar Bacı, Ahmet Efendi, ...*

Sıfat tamlaması kurulurken sıfatlar (belirtili isim tamlaması gibi) kuruluş eki almazlar: *beyaz gömlek, uzun hikâye, ...*

Bir sıfat bazen çok sayıda ismi niteler: *geniş evler, yollar, sokaklar; şu kelem, defter, silgi, çanta,*

Bazen de çok sayıda sıfat bir ismi niteler: *Akıllı, uslu, terbiyeli, ahlaklı, bilgili adam....*

Bazen sıfat tamlaması durumundaki bir sözcük grubu ile isim nitelenerek veya belirtilerek sıfat tamlaması kurulmaktadır: *bir güzel bahçe, uzun saplı bağlama, kanadı kırık kuş, ...*

Niteleme sıfatları çekim eki alarak veya almayarak niteledikleri ismin yerine geçmektedirler. Niteledikleri isimlerin yerini alan sıfatlara *adlaşmış sıfat* denmektedir: “*Orada bulunan bütün domatesleri kontrol etti, çürüklerini ayırdı*” (<çürük domatesleri), “*Sepetteki yumurtaları gözden geçirdi, kırıklarını diğer sepete yavaşça yerleştirdi*” (<kırık yumurtaları). Bu durumda adlaşmış sıfat durumuna gelen kelime sıfat tamlaması olmaktan çıkmaktadır.

3.ZAMİRLER / ADILLAR

Nesne ve kavramların dildeki gerçek karşılığı olmayan, fakat onların yerine geçebilen sözcüklere *zamir / adıl* denilmektedir. Zamirler, ad olmadıkları halde onların yerini tutar. Nesne ve kavramları temsil etmek, yerini tutmak veya göstermek suretiyle ifade etmektedirler. Bir başka ifade ile zamirler yerini tuttuğu sözcükleri hatırlattıran dil unsurlarıdır.

Zamirler, isim soylu sözcüklerdir. Hemen her nesne ve kavramı karşılayabilirler. Her ismin yerine alabilirler veya yerine geçebilirler.

Zamirler, hiçbir nesne ve kavramın adı değildir. Tek başlarına hiçbir nesne veya kavramı karşılayamazlar. Şayet nesne veya kavram biliniyorsa, zamir bilinen nesne veya kavram ancak bu şekilde temsil edebilir.

Zamirlerin nesne veya kavramı karşılaması onları temsil etmesi geçicidir.

Zamirler, yapım eklerini çok seyrek almaktadırlar. benlik, senlik, özge gibi sayılı sözcükte ek aldıkları görülmektedir.

1.Görevlerine Göre Zamirler

Zamirler, çok çeşitli görevlerle karşımıza çıkmaktadırlar. Yerlerini tuttukları varlıkların durumuna ve yerine göre yaptığı görev bakımından altıya ayrılmaktadır.

1.1.Şahıs Zamirleri

Hemen hemen bütün dillere göre “konuşan veya iş uygulayan kişi”, “dinleyen kişi” ve “adı geçen kişi” olmak üzere üç şahıs bulunmaktadır. Bu

durumda şahıs zamirleri, teklik birinci şahıs, teklik ikinci şahıs, teklik üçüncü şahıs olmak üzere üçtür. Konuşan veya işi yapan kişi kendi adını söylemez, yerine “ben” der. Böylece “ben” sözcüğü konuşan kişinin adının yerini tutar. Konuşan kişiyi temsil eder. İkinci kişiye ise adını söylemek istemez isen “sen” deriz. Üçüncü kişinin adını söylemek veya yazmak istemediğimizde ise “o” deriz. Yani “o” zamiri üçüncü kişinin yerini tutmaktadır.

Bir de bunların çokluğu yani çokluk birinci şahıs “biz”, çokluk ikinci şahıs “siz”, çokluk üçüncü şahıs “onlar” bulunmaktadır. Böylece Türkçede üçü teklik üçü de çokluk olmak üzere altı şahıs zamiri bulunmaktadır. Bunlar:

Teklik I. şahıs	Ben	Konuşan / İş yapan
Teklik II. şahıs	Sen	Dinleyen / Seyreden
Teklik III. şahıs	O	Adı geçen / Adı geçen
Çokluk I. şahıs	Biz	Konuşanlar / İş yapanlar
Çokluk II. şahıs	Siz	Dinleyenler / Seyredenler
Çokluk III. şahıs	Onlar	Adı geçenler / Adı geçenler

Yukarıda da bahsedildiği gibi şahıs zamirleri yapım eklerinden çok azını almaktadırlar: *benlik, senlik, bizlik, sizlik, bensiz, sensiz, onsu, bizsiz sız, onlarsız, benli, senli, bizli, sizli, ...*

Şahıs zamirleri hâl eklerinin, yön hali hariç, hemen tamamını alabilmektedir: *ben, benim, beni, bana, bende, benden, bence, benle, ... sen, senin, seni, sana, sende, senden, sence, senle, o, onun, onu, ona, onda, ondan, onca, onla, ..*

Bazı şahıs zamirleri hal eklerini aldığı anda ses değişmelerine uğrar. Teklik I. şahıs zamiri ve çokluk I. çokluk şahıs zamirine ilgi hali *-in* eki geldiğinde “*benin*” ve “*bizin*” olmalıyken ses ünsüz değişmesiyle (*-n>-m*) “*benim*” ve “*bizim*” şekline gelmektedir.

Teklik I. şahıs zamiri ve teklik II. şahıs zamirine yönelme hali eki “-e” geldiğinde zamir kökünde ünlü değişmesi gerçekleşmekte “*bana*” ve “*sana*” biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Teklik I. şahıs olarak kişi kendisinden bahsederken veya kendi kendisini anlatırken kabalık olmasın diye bazen “*biz*” zamiri kullanılmaktadır. Bu kullanım Çağdaş Türkçede çok yaygınlaşmıştır

Teklik II. şahıs “*sen*”, söze nezaket katmak ve saygı bildirmek için bazen “*siz*” olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım da Çağdaş Türkçede çok yaygınlaşmıştır.

Teklik III. şahıs zamiri Eski Türkçe ve Orta Türkçede “*ol*” şeklindedir. Son iki yüz yıl içerisinde son seste bulunan “-l” ünsüzü düşmüştür.

Anlama abartı katmak amacıyla çokluk I. şahıs zamiri “*biz*” ve çokluk ikinci şahıs zamiri “*siz*”e *-ler* eki getirilmektedir: *bizler, sizler ...*

Şahıs zamirleri ile belirtili isim tamlaması kurulduğunda şahıs zamirleri tamlayan olmakta ve ilgi hâli ekini almaktadır. Şöyle kurulmaktadır: *benim kalemin, senin kalemin, onun kalemi / kalemleri, bizim kalemimiz, sizin kaleminiz, onların kalemleri, ...*

Bunların dışında “*öteki*”, “*beriki*”, “*aşağıdaki*”, “*yukarıdaki*”, “*ilerideki*”, “*gerideki*”, ... sözcüklerinin de işaret zamir yerine kullanıldığını belirtmekte fayda vardır.

Örnekler: “*Beriki görevin yaptı fakat öteki yapmadı*”, “*Yukarıdaki koşuyor, aşağıdaki oturuyor*”, “*İlerdeki yorulmuş, gerideki yorulmamış*”, ...

1.2.İşaret Zamirleri

Varlıkların veya kavramların adlarını göstererek belirten sözcüklere *işaret zamirleri* denmektedir.

İşaret zamirleri, genellikle, kendilerinden önce gelen bir adın yerini tutmaktadırlar. Bir başka ifade ile bir önceki cümlede geçen adın yerini bir sonraki cümlede zamir tutmaktadır. *bu geldi, şu geldi, o geldi, bunlar geldi, şunlar geldi, onlar geldi, ...*

İşaret zamirleri ismin hal ekleri ile birlikte kullanılabilir. Hal eklerini aldığı anda ek ile zamir kökü arasında -n- sesi girmektedir. Bu kaynaştırma ünsüzü olmayıp “zamir n’si” olarak adlandırılan sestir.

bu: *bu, bunu, bunun, buna, bunda, bundan, bunca, bunla; ...*

şu: *şu, şunu, şunun, şuna, şunda, şundan, şunca, şunla; ...*

o: *o, onu, onun, ona, onda, ondan, onca, onla / onunla; ...*

bunlar: *bunlar, bunları, bunların, bunlara, bunlarda, bunlardan, bunlarca, bunlarla, ...*

şunlar: *şunlar, şunları, şunların, şunlara, şunlarda, şunlardan, şunlarca, şunlarla, ...*

onlar: *onlar, onları, onların, onlara, onlarda, onlardan, onlarca, onlarla, ...*

Şahıs zamiri “o”da olduğu gibi işaret zamiri de Eski Türkçe Dönemi ve Orta Türkçe Döneminde “ol” şeklindedir. Son iki yüz yıl içerisinde son sete bulunan “-l” ünsüzü düşmüştür.

Kesin bir kural olmayıp temayül doğrultusunda bunlardan “bu” en yakın için “şu” biraz daha uzak için “o” en uzak nokta için kullanılmaktadır: *bu geldi, bu gelmedi, bu uçtu; şu kırdı, şu aldı, şu yedi; o küstü, o güldü, o üzüldü, ...*

“bu”, “şu”, “o” sözcüklerinden sonra isim gelirse bu sözcükler zamir değil sıfat durumuna geçerler. Bu sözcükler zamir olduğu halde bir isimden önce kullanılıyorsa anlam kargaşası olmaması için virgül ile ayrılır: *bu binaya girdi* (bu: sıfat), *bu, binaya girdi* (bu: zamir); *şu ağacı kesti* (şu: sıfat), *şu, ağacı kesti* (şu: zamir); *o eve gitti* (o ev: sıfat), *o, eve gitti* (o: zamir); ...

1.3.Dönüştürülük Zamirleri

Bahsedilen şahsı veya şahıs zamirini pekiştirerek belirten ya da yapılan işin yapana dönüşünü gösteren sözcüklere *dönüştürülük zamiri* denmektedir.

Türkçede çok eskiden beri kullanılan dönüşlülük zamiri "kendi" ve "öz" olmak üzere iki adet dönüşlülük zamiri yürürlüktedir. "Kendi" bütün Türk dünyasında yaygın iken "öz" Azerbaycan Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin etkili olduğu Güney Azerbaycan ve Türkiye'nin doğusunda kullanılmaktadır. Çağdaş Türkiye Türkçesinde "kendi" zamiri yürürlükte olup çok az oranda "öz" de kullanılmaktadır.

Dönüşlülük zamirleri, şahıs zamirlerinden daha güçlü ve daha vurgulu bir anlatıma sahiptir. Yani dönüşlülük zamiri pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Şahıs zamiriyle birlikte kullanılması bunun en güzel delilidir:

Ben	kendim	özüm	geldim
Sen	kendin	özün	geldin
O	kendisi	özü	geldi
Biz	kendimiz	özümüz	geldik
Siz	kendiniz	özünüz	geldiniz
Onlar	kendileri	özleri	geldiler

"kendi" ve "öz" dönüşlülük zamiri, zamirleri daha da kuvvetlendirilmesi için Arapça "bizzat" (kendi, kendisi) sözcüğü de eklenmektedir: *bu suyu bizzat ben kendim döktüm, o çekleri bizzat sen kendin sula, ...*

Bazı kullanılışları kişi adlarına benzemektedir. Kişi adlarının görevini de üstlenir. Bazen kişi adlarını pekiştirmede kullanır: *Bu yazıtı ben kendim yazdım, bu sözü sen kendin söyledin, bu evi o kendisi inşa etti, bu başarıyı biz kendimiz kazandık, siz kendiniz böyle olsun istediniz, onlar kendileri alıp geldiler, ...*

Kendi ve öz dönüşlülük zamirleri iyelik eklerini almaktadır:

Kendi: *kendim, kendin, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri, ... (kendim geldim, kendin geldin, kendisi geldi, kendimiz geldik kendiniz geldiniz, kendileri geldiler)*

Öz: *özüm, özün, özü, özümüz, özünüz, özlü, .. (özüm geldi, özün geldi, özü geldi, özümüz geldik, özünüz geldiniz, özlü geldi)*

Hal eklerini alırken önce iyelik eklerini almaktadır: *kendim, kendimi, kendimin, kendime, kendimde, kendimden, kendimce, kendimle, ...*

Dönüşlülük zamiri “kendi” bazen ikileme olarak kullanılarak anlam daha da pekiştirilir: *kendi kendine konuşurdu, kendi kendine çok güveniyor, ...*

Dönüşlülük zamiri “kendi”, isim tamlaması da kurmaktadır: *kendi kitabım, kendi kitabın, kendi kitabı, kendi kitabımız, kendi kitabınız, kendi kitapları; kendimin kitabı, kendinin kitabı, kendisinin kitabı, kendimizin kitabı, kendinizin kitabı, kendilerinin kitabı / kitapları, ...*

1.4.Soru Zamirleri

Nesneleri ve kavramları soru şeklinde temsil eden, onların yerine soru yoluyla geçen sözcüklere *soru zamirleri* denilmektedir. Aslında soru zamirleri daha çok nesnelere ve kavramları soru yolu ile arayan sözcüklerdir.

Soru zamirleri insanlar için kullanılan “*kim*” ise insanların dışında olan bütün nesne ve kavramlar için kullanılan “*ne*” olmak üzere iki tanedir. Bir de bunların çokluk eki almış insanlar için “*kimler*”, nesne ve kavramlar için “*neler*” biçimi de vardır.

Soru zamirleri yapım eklerinden çok azını alabilmektedir: *kimlik, nelik, kimsiz, nesiz, kimlersiz, nelersiz, ...*

Soru zamirleri isimler gibi hâl eklerini alabilmektedir. Aldıkları bu eklerle çok yaygın bir kullanım alanına sahip olmaktadır. Hatta cümlenin öğelerini bulmada soru zamirleri birinci derecede rol oynamaktadır:

kim: *kimi, kimin, kime, kimde, kimden, kimce, kimle, ...*

kimler: *kimleri, kimlerin, kimlere, kimlerde, kimlerden, kimlerce, kimlerle, ...*

ne: *neyi, neyin, neye, neyde, neyden, nece, neyle, nereye ...*

neler: *neleri, nelerin, nelere, nelerde, nelerden, nelerce, nelerle, ...*

“ne” soru zamiri yön hali eki “-re” ekini almakta ve hal ekleriyle genişlemektedir: *nere, nerenin, nereye, nerede, nereden, nerece, nereyle, ...*

“ne” ve “kim” zamirleri yalın olarak edatlarla birlikte kullanabilmektedir: *kim için, kim gibi, kim kadar, kim ile, ne için, ne gibi, ne kadar, ne ile, ...*

“ne” ve “kim” ek olarak “hangi” ve “kaç” sözcüklerini de soru zamiri olarak kabul etmek gerekmektedir.

“hangi” sözcüğü yalın veya ek almış biçimleri hem insanları hem de nesne ve kavramları soru yoluyla temsil edebilmektedir. *hangisi sevimidir? hangisi geliyor? hangisi gülüyor?*

Hangi sözcüğü çokluk ekini ve hâl eklerini (teklik III. Şahıs iyelik ekinden sonra) alabilmektedir:.. *hangi, hangisinin, hangisine, hangisinde, hangisinden, hangisince, hangisiyle, ... hangileri, hangilerinin, hangilerine, hangilerinde, hangilerinden, hangilerince, hangileriyle, ...*

“kaç” sözcüğü ise sayı açısından miktarı belirleme sözcüğüdür: *bu kalemi kaçta aldınız? okula kaçta geldi?*

“kaç” sözcüğü çokluk eki almaz. Ancak hal eklerini (teklik III. Şahıs iyelik ekinden sonra) alabilmektedir: *kaçı, kaçının, kaçına, kaçında, kaçından, kaçınca, kaçıyla, ...*

1.5. Belirsizlik Zamirleri

Nesnelerin ve kavramların sayılarını, miktarlarını, boyutlarını belirsiz olarak ya da yaklaşık olarak temsil eden zamirlere *belirsizlik zamirleri* denilmektedir. Bir başka ifade ile belirsiz kişi, nesne ya da diğer unsurların

yerini tutan sözcüklerdir. Canlı ve cansız varlıkların yerine kullanılabilirler. Türkiye Türkçesinde kullanılan belirsizlik zamirlerden bazıları şunlardır: *başka, başkaları, bazı, bazısı, bazıları, biri, birazı, birçoğu, birçoğumuz, birçoğumuz, birçokları, birisi, bizim, birkaçı, çoğu, çokları, hepsi, hepimiz, her biri, herkes, hiçbiri, hiç kimse, kimi, kimisi, kimse, ...*

Bunların dışında “şey” ve “şeyler” çok yaygın olarak belirsizlik zamiri olarak kullanılmaktadır: *şey gitti, şey uçu, şey kırıldı, şeyler geldi, şeyler gitti, ...*

Ayrıca *alttaki, benimki, beriki, dağdaki, deminki, falan, filan, falanca, filanca, onunki, öteki, seninki, ...* gibi pek çok ek almış veya yalın sözcük belirsizlik zamiri olarak kullanılmaktadır.

Bütün bunlara ek olarak kim olduğu belli olmayan *adam, insan, yaratık, ...* gibi sözcükler de belirsizlik zamirleri olarak kullanılabilirler: *adam geldi, insan utandı, yaratık uçu, ...*

1.6.Bağlama Zamirleri

Nesnelerin veya kavramların yerini tutan “-ki” ekine *bağlama zamiri* denilmektedir. Bağlama zamirinin diğer adı ilgi zamiridir. “-ki” bir kişinin, bir nesnenin bir kavramın yerini tutabilmektedir:

Örnekler: “*Kardeşimi okula gönderdim, seninkini (senin kardeşini) de sonra göndereceğim*”, “*Senin ücretini ödedim, onunki sonra ödenecek (onun ücreti)*,” ...

Görüldüğü gibi “-ki” eki daha önce geçen sözcüğün tekrarını önlemekte ve onun yerine geçmektedir. Bu durumda -ki eki, bağlama / ilgi zamiri görevi görmektedir.

Bazen de farklı bağlaç olan *ki* şeklinde karşımıza çıkmaktadır: Örnekler: *söz ki* (söz ki o bahsedilen söz) *kese savaşı, söz ki* (söz ki o bahsedilen söz) *kestire başı... çalışsın ki* (çalışan o) *kazansın...*

Bağlama zamirinin hem ek hem de bağlaç olarak karşımıza çıkması, Türkçenin zenginliği ile olsa gerektir. Eski Türkçede yalnızca “kim” bağlama

zamiri bulunmaktaydı. Daha sonra Farslarla komşu olan Türkler Farsçada olan “ki” bağlama zahirini aldılar. Bu iki dil unsurunun aynı anlamda ve görevde ses benzerlikleri ile kullanılması, sonunda böyle bir zenginlik getirmiştir.

2.Yapılarına Göre Zamirler

İsim soylu sözcük olan zamirler, isimlerde olduğu gibi basit zamirler, türemiş zamirler ve birleşik zamirler olmak üzere üç biçimde yürürlüktedir:

2.1.Basit Zamirler

Yalın haldeki zamirlerdir: *ben, sen, o, biz, siz, kim, ne, ...* Çokluk III şahıs zamirli “onlar”, belirsizlik zamiri *birisi, bazısı, başkası, ...* gibi zamirlerde bulunan iyelik ekleri yapım eki olmadığı için bu basit zamir sayılmaktadır.

2.2.Türemiş Zamirler

Yapım ekleri alarak oluşan zamirlere *türemiş zamir* denilmektedir. Sayıları fazla değildir. Türkiye Türkçesinde kullanılan türemiş zamirlerden bazıları şunlardır: *özge, seninki, benimki, falanca, filanca, ...* bunlardan bazılarıdır.

2.3.Birleşik Zamirler

Birleşik zamirler, isimlerde olduğu gibi birden çok sözcüğün bir araya gelerek tek unsuru karşılması ile ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde kullanılan birleşik zamirlerden bazıları şunlardır: *birçoğu (<bir-çoğu), hiçbirisi (<hiç biri), hiçbirimiz, birçoğumuz, ...*

4.ZARFLAR / BELİRTEÇLER

Sıfatların, fiillerin ya da görev olarak kendine benzeyen sözcüklerin başına gelerek anlamlarını kuvvetlendiren, belirten, değiştiren veya daraltıp sınırlayan sözcüklere *zarf / belirteç* denmektedir. Zarflar, ad soylu sözcüklerdir. Her zarf isimdir. Fakat her isim zarf değildir.

Zarflar, tek başlarına kullanılamazlar. Onlar fiillerle birlikte kullanılmaktadır. Yani fiillerin ne şekilde olduğunu, kıldığını bildiren sözcüklerdir.

Görev bakımından sıfatlara benzemektedirler. Sıfatlar isimleri nitelerken zarflar, fiilleri nitelemektedir.

Zarflar, çekimsiz unsurlardır. İsim olduklarında çekim ekleri almaktadırlar.

Zarflar, önüne geldikleri sözcüklerin anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik ve soru kavramları bakımından etkilemektedir. Bir başka ifade ile zarflar; zaman, yer, hal / durum, miktar ve soru sözcükleridir.

1.Görevlerine göre Zarflar

Zarfların yer-yön zarfları, zaman zarfları, nasıllık-nicelik/ hal zarfları, azlık çokluk zarfları / miktar zarfları, soru zarfları olmak üzere beş çeşidi vardır.

1.1.Yer – Yön Zarfları

Yer-yön zarfları, fiil ve fiilimsinin önüne gelerek fiilin yönünü gösterir. Yer ifadesi vardır. Fiilin anlamını yer ve yön bakımından etkilemektedirler. Oluş veya kılışın mekan içinde yerini ve yönünü göstermektedirler. Yer

ifadesi taşırlar. Türkiye Türkçesinde kullanılan yer yön zarfları şunlardır: *ileri, geri, aşağı, yukarı, içeri, dışarı, beri, ora, bura, öte, üzere, yakın, ...*

Yer-yön zarfları; genellikler hâl ekeri ile birlikte kullanılmaktadırlar: *nereye, neredede, nereden, ... içeri, içeriye, içeride, içeriden, ...*

Örnekler: "*Oradan ileri git, iki kapı var...* ", "*Yolu takip ederek ileri yürü*", "*Atımı geri çekmiş. Başka birisi atımı sürmüştü*", "*Buradan geri dön*", "*Koyun bu tarafa, o tarafa sıçrayıp zıplarken aşağı kaçıp sürüye karışmış*", "*Çocuk koşarak yukarı çıkmış*", "*O zamana kadar padişah içeri girmiş*", "*Nene her gün dışarı çıkıp dilencilik yapıyormuş*", "*Kitapları beri getir*", "*Ora çok uzak değil*", "*Bura gerçekten güzel bir yer*", "*Köyden öte yol gitmez*", "*Ovadan üzere gidilmez*", "*Buraya en yakın şehir, görünen yerdedir*", ..

Yer-yön zarfları; özellikle cümle ögeleri arasında *nere, nereye, neredede, nereden* sorularını cevaplamaya ve yer zarflarını bulmaya yaramaktadır. Soru sormakta kullanılan bu sözcükler fiillerden önce kullanıldığında belirtme görevini üstlenmiş olurlar: *nere gidiyorsunuz, neredede oturuyorsun, nereden geliyorsun, ...*

Sözcük grubu ve tamlama biçiminde bir araya gelerek oluşmuş yer-yön zarfları da yürürlüktedir: *geriye doğru gel-, ileriye doğru gel-, tepeye karşı dur-, karşıdan karşıya geç-, uzaktan uzağa konuş-, ...*

1.2.Zaman Zarfları

Fiillerin anlamlarını zaman yönünden etkileyen, kuvvetlendiren, belirten, değiştiren veya daraltıp sınırlayan sözcüklerdir. Onlar; zarf olarak kullanılan zaman isimleridir.

Zaman, başlangıcı ve sonu belirlenemeyen bir süreçtir. Başlangıcı ve sonu belli olmayan bu sürecin çeşitli duraklarını ve akış içerisinde nokta koyulması gerekli yerleri adlandıran sözcükler zaman zarflarıdır. Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı zaman zarfları şunlardır: *ansızın, eskiden, çok eskiden, çok çok eskiden, geçen yıl, dün, bugün, yarın, şimdi, önce, önceleri, sonra, sonraları, erken, erkenden, sabah, sabahları, sabahleyin, öğleyin,*

öğlenleri, akşam, akşamleyin, akşamları, baharın, yazın, kışın, güzün, hemen, hala, ekseri, ...

Örnekler: “*Biri gün ansızın gelebilirim*”, “*Ben eskiden okula yürüyerek giderdim*”, “*Dedem çok eskiden askerlik yapmış*”, “*Buralarda çok çok eskiden insan yaşamazmış*”, “*Geçen yıl okul yeniden onarıldı*”, “*Dün okula gitti*”, “*Bugün hava çok sıcak*”, “*Yarın okula gideceğim*”, ..

Ayrılma eki *-dan, -den, -tan, -ten* almış örneklerinde ek kendi görevini kaybetmiş, sözcük ile kaynaşarak zarf durumuna gelmiştir: *önceden, sonradan, eskiden, çoktan, ...*

Cümle içerisinde zaman zarfını belirleyebilmek için *ne zaman, ne zamana kadar, ne kadar zaman, ne zamandan beri, ...* gibi soru zarfları kullanılmaktadır.

1.3.Nasıllık-Nicelik, Hal Zarfları

Fiillerin, sıfatların ve kendi türünden sözcüklerin nitelik yönünden anlamlarını kuvvetlendiren, belirten, değiştiren veya daraltıp sınırlayan sözcüklere *nasıllık-nicelik zarfı* denilmektedir. Hal, durum ve tavır bildiriler.

Sıfatı, daha çok da fiili nitelediğinde “*nasıl?*”, “*ne durumda?*”, “*ne biçimde?*” sorularını yanıtlayan sözcükler nasıllık-nicelik zarfı durumundadır.

Nasıllık-nicelik / hal zarfları; fiillerin niteliğini, durumunu, oluşunu, kılınışını, başlamasını, sebeplerini, hareket seyrini, sonuçlarını, ... özellikleriyle belirtir.

İsimlerle kullanıldığında niteleme sıfatı olan sözcükler, fiilleri nitelediğinde nasıllık-nicelik / hal zarfları durumuna geçerler. Yani sıfatlar, fiille anlam ilişkisine girdiğinde zarf olurlar.

Dünyada ne kadar hal, tavır, durum varsa o kadar nasıllık-nicelik / hal zarfı olduğundan sayıları sınırsızdır. Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı nasıllık-nicelik / hal zarfları şunlardır: *iyi, kötü, güzel, çirkin, hızlı, yavaş, doğru, yanlış, kesinlikle, mutlaka, öyle, böyle, şöyle, ...*

Örnekler: “Çiçekler iyi görünüyor”, “Yere atılan çöpler kötü görünüyor”, “Gömleği güzel dikmişler”, “Son düzenlemelerden sonra manzara çirkin görünüyor”, “Çocuklar hızlı koşuyor”, “Yaşlılar yavaş yürür”, “Arkadaş doğru söylemiyor”, ...

Eşitlik hali-*ca, -ce, -ça-, -çe* eki ile yapılan sözcüklerin büyük bir kısmı nasıllık-nicelik / hal zarfı durumundadır: *akıllıca, dostça, düşmanca, kardeşçe, güzelce, çirkince*, ... Ekin gelişmiş hali *-casına, cesine, -çasına, -çesine* eki de hal zarfı bildirmektedir: *çocukçasına, kadıncasına, erkekçesine*, ...

Yansıma sözcükler ve tekrar grupları cümle içinde nasıllık-nicelik zarfı durumundadır: *mışıl mışıl, horul horul, uslu uslu, akıllı akıllı, hızlı hızlı, yavaş yavaş, güle güle* ...

Paylaştırma sayı sıfatı eki almış ikilemeler, fiili nitelediğinde nasıllık-nicelik zarfı durumundadır: *ikişer ikişer, üçer üçer, beşer beşer*, ...

Fiillerden zarf-fiil ekleri ile türemiş zarf-fiiller, cümle içerisinde nasıllık-nicelik zarfı durumundadır: *koşarak, yürüyerek, ağlayarak, yürüyüp, koşup, yürürken, satınca, görünce, görmeden, almadan, özene bezene, bata çıka*, ...

İsimlerdeki anlamı biraz daha vurgulamak, derecesini artırmak için pekiştirilmiş sıfat kullanılmaktadır. Pekiştirilmiş sıfat birkaç şekilde yapılır. Bunların en önemlisi tekrarlardır: *kara kara gözler, yeşil yeşil yapraklar, sarı sarı çiçekler, dolu dolu tabaklar, türlü türlü işler*, ... Pekiştirme sıfatları, fiili nitelediğinde nasıllık-nicelik zarfı durumundadır. *Dopdolu görünüyor, düpdüz duruyor, çepçevre sarılmış, sapsarı kesilmiş, yemyeşil görünüyor, sapaşğlam yapıldı, yamyası görünüyor*, ...

1.4. Azlık Çokluk Zarfları

Azlık çokluk, miktar, derece bildiren zarflardır. Fiillerin ve sıfatların anlamlarını *aşırılık, eşitlik, azlık, çokluk, üstünlük*, ... bakımından etkileyen sözcüklerdir. *Azlık-çokluk, eşitlik, eksiklik, fazlalık, üstünlük, sayı, derece, karşılaştırma*, ... gibi kavramları belirtir.

Azlık çokluk zarflarının sayıları fazla değildir: *az, biraz, çok, daha, eksik, en, pek, seyrek, sık, ...*

Örnekler: "*Kardeşim az konuşur*", "*Bu tarla bizi biraz uğraştıracak*", "*Amcam çok konuşuyor*", "*Tartı, eksik tartıyor*", "*Bu günlere pek görünmüyorsun*", "*Fidanları seyrek dikmemek lazım*", "*Artık sık görüşelim*", ...

Özellikle doğu dillerinden gelip Türkçeye yerleşen azlık çokluk zarfları da bulunmaktadır: *cüzi, kafi, gayet, külli, ziyade, ...*

Sözcük grubu ve birleşik sözcüklerden oluşan azlık çokluk zarfları da bulunmaktadır: *büsbütün, begayet, o kadar, bu kadar, şu kadar, bir miktar, iki derece, ...*

1.5.Soru Zarfları

Fiillerin ve sıfatların anlamlarını soru yoluyla belirleyen, kuvvetlendiren, belirten, değiştiren veya daraltıp sınırlayan sözcüklerdir. Sayıları sınırlıdır. En çok kullanılanları şunlardır. Türkiye Türkçesinde kullanılan soru zarfları şunlardır: *: ne, nasıl, nere, nereye, neredede, nereden, neden,, niçin, ... hani, haniye, ...*

Örnekler: "*O, dünyada ne isterse o yapılacak*", "*Nasıl görünüyorsun?*", "*Akşam nere gidiyordun?*", "*Bu otobüs nereye gidiyor?*", "*Bu tren nereden geliyor*", "*Bu gün neden gülmüyorsun*", "*O çocuk niçin ağlıyor*", ...

Yabancı dillerden gelerek dilimize yerleşmiş soru zarfları da bulunmaktadır: *acep, acaba, ...*

Örnekler: "*Acep görür mü görmez mi?*", "*Acaba söylesem mi, söylemesem mi?*", "

Sözcük grubu ve birleşik sözcüklerden oluşan zaman zarfları da yürürlüktedir: *ne biçim, ne kadar, ...*

2.Yapılarına Göre Zarflar

Ad soyundan olan zarflar, yapı bakımından da çoğunlukla adlara benzerler. Yani basit, birleşik, türemiş ve birleşik zarflar olmak üzere üçe ayrılırlar.

2.1.Basit Zarflar

Kök halindeki zarflardır. Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı basit yapılı zarflar şunlardır: *çok* (konuş-) *az* (gül-), *iyi* (gör-), *kötü* (söyle-), *az* (uyu-), *bir* (söyle-), *iki* (dinle-), ...

2.2.Türemiş Zarflar

Köklerden ek alarak isim durumuna gelmiş, fiillerle kullanıldığında zarf durumuna gelmiş sözcüklerdir. Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı türemiş yapılı zarflar şunlardır:: *dışarı* (çık-), *içeri* (gir-), *sabahleyin* (gör-), *öğlenleyin* (yürü-), *çabucak* (öde-), ...

Eşitlik hali-*ca*, *-ce*, *-ça-*, *-çe* eki ile yapılan sözcükler türemiş zarf durumundadır: *akıllıca*, *dosya*, *düşmanca*, *kardeşçe*, *güzelce*, *çirkince*, ... Ekin gelişmiş hali *-casına*, *-cesine*, *-çasına*, *-çesine* eki de türemiş olanlar da türemiş zarf bildirmektedir: *çocukçasına konuşuyor*, *kadıncasına davranıyor*, *erkekçesine kükrüyor*, ...

Fiillerden zarf-fiil ekleri ile türemiş zarf-fiiller, türemiş zarf durumundadır: *koşarak*, *yürüyerek*, *yürüyüp*, *yürüken*, *satınca*, *görünce*, *görmeden*, *almadan*, *özene bezene*, *bata çıka*, ...

2.3.Birleşik Zarflar

Birden fazla sözcükten meydana gelen zarflara *birleşik zarflar* denilmektedir. Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı birleşik zarflar şunlardır: *erken* [<er iken] *kalk-*, *böyle* [<bu öyle] *düşün-*, *şöyle* [şu ile] *söyle-*, *öyle* [o (-y-) ile] *görün-*

İsimlerdeki anlamı biraz daha vurgulamak, derecesini artırmak için pekiştirilmiş zarf kullanılmaktadır. Pekiştirilmiş zarflar da birleşik zarflar

grubuna girmektedir: *kara kara düşünüyor, sarı sarı saramış, dolu dolu görünüyor, türlü türlü konuşuyor,*

Hece tekrarı ile pekiştirilmiş zarflar da birleşik zarf durumundadır: *dopdolu görünüyor, düpdüz duruyor, çepçevre sarılmış, sapsarı kesilmiş, yemyeşil görünüyor, sapasağlam yapıldı, yamyassı görünüyor, ...*

5.EDATLAR / İLGEÇLER

Tek başlarına anlamları olmayan, anlamlı dil unsurlarını birbirine bağlamak, ilgi kurmak için görev verilen ve bununla birlikte kullanıldıkları yere göre anlam kazanan sözcüklere *edat / ilgeç* denilmektedir.

Edatlar; sözcük veya sözcük gruplarından sonra gelmektedirler. Bazen yalın sözcüğe, çoğunlukla da hal eki almış sözcüklerin devamı olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Dilin “*yardımcı, birleştirici ve destekleyici unsurlardır*” denilebilir.

Edatlar; hiçbir varlık ve kavram ile herhangi bir hareketi karşılamazlar. Eklendikleri nesne ve hareketi karşılayan dil birliklerini, sözcük veya sözcük gruplarını anlam ve şekil bakımından diğer dil birliklerine bağlamaktadır. Bağladıkları sözcük veya sözcük grubuna; zaman, mekan, yön, benzerlik, miktar, derece, sebep, sonuç, vasıta, karşılaştırma, pekiştirme,... anlamı kazandırmaktadırlar.

En çok kullanılan edatlar şunlardır: *da, dahi, değin, denli, dolayı, gibi, göre, için, kadar, üzere, ...* Bunların yanı sıra ad veya sıfat olan *alt, aşağı, başka, dış, doğru, iç, karşı, öte, özge, sonra, üst, yan, ...* gibi sözcükler de çoğunlukla hal eklerinden birinden sonra edat olarak kullanılabilirler.

Türkçeye Arapça ve Farsçadan da pek çok edat geçmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir: *ait, beraber, dair, hakkında, nazaran, ...*

1.Görevlerine Göre Edatlar

1.1.Benzetme Edatları

Bağlandığı sözcük, sözcük veya sözcük grubunun benzerliğini ifade eden edatlardır. Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı benzetme edatları şöyledir: *denli, gibi, kadar, misali, üzere, ...*

Örnekler: "*Bazı insanların sevgisi ne denli ise nefreti de öyle olur*", "*Oğlum, sen de zamanı gelince benim gibi avcı olacaksın*", "*Padişahın evi gibi bir ev yapılmış*", "*Oraya varmışlar ki kocaman han gibi bir ev*", "*Bizim şu kadar altınımız var*", "*Eğer bu yumurtayı yapan kuşu yakalayıp bana getirirsen, sana kuşun ağırlığı kadar para vereceğim*", "*Tunca nehri üzerinde cennet misali bağ ve bahçeler düzenledi*", "*Deve misali güçlü*", "*Ormanda gezerken bir ağaçta kocaman bir yılanın, kuş yavrularını yemek üzere olduğunu görmüş*", ...

1.2.Sebep Edatları

Sebeb bildiren edatlar ayrıca maksat, hedef, amaç da ifade etmektedir: Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı sebep edatları şöyledir: *diye, için, dolayı, ötrü, üzere, dolayısıyla, ...*

Örnekler: "*Oğlu üzülmesin diye duyduklarını kimseye söylememiş*", "*Devamsızlığım çok diye notumu düşürdü*", "*Dedemi ziyarete gitmiyorum diye babam harçlığımı az verdi*", "*Çocuk yiyecek almak için gittiği yerde bir kedi görmüş*", "*Adam sizden daha akıllı olduğu için sizi kandırmış*", "*Padişah efendimize büyük hakareten dolayı mektubu getiren adamın hemen boynunun vurun, diye yazıyormuş*", "*Hizmetçisini yaptıkları hileden dolayı evden kovmuş*", "*İş sahib., delikanlıya hizmetine karşılık olmak üzere bir miktar para vermeyi teklif etmiş*", "*Çok kitap okuması dolayısıyla genel kültürü iyi idi*", ...

Arapça ve Farsçadan geçenler de vardır: *berayi, binaen, cihette, hasebiyle, naşi, ...*

1.3. Vasıta Edatları

Bağlandığı kelime sözcük veya sözcük grubuna birlik beraberlik ve vasıta anlamı katmaktadır. Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı vasıta edatları şöyledir: *beraber, birlikte, ile, yanı sıra, ...*

Örnekler: "*Anasına olayı anlatmış ve anasıyla beraber ağacın yanına gelmişler*", "*Adamı oradan kurtarmışlar, üçü beraber geri gelmişler*", "*Daha sonra oğlan düğüncülerle beraber sarayın yolunu tutmuş*", "*Daha sonra hep birlikte annelerinin yaşadığı eve gitmişler*", "*Adam atıyla birlikte suya girmiş*", "*O su ile elini yüzünü yıkamış, saçına sürmüştür*", "*Bu topuz ile neye vurursan o paramparça olur*", "*Fakat aldığı paranın yanı sıra kendi cebindeki de katmış*", "*Arkadaşlarının yanı sıra tanımadıklarım da gelmiş*", ...

1.4. Yönelme Edatları

Bağlandığı sözcük, sözcük veya sözcük grubunun yöneldiği durumu ifade etmektedir. Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı yönelme edatları şöyledir: *ashağı, değin, doğru, kadar, karşı, karşın, karşılık, mukabil, rağmen, sıra, taraf, yana, ...*

Örnekler: "*Kız merdivenlerden aşığı giderken Bengiboz gelmiş*", "*Havadan aşığı beş elma düşmüş; ikisi söyleyene, üçü de dinleyene...*", "*Yola çıktı, akşama değin yürürdü*", "*O zamandan bu zamana değin ayna burada kaldı*", "*Çeşmede elini yıkayıp babasının yanına doğru giderken bir türkü tutturdu*", "*Prences hemen kızın gösterdiği ağaca doğru gitmiş ve orada yatan delikanlıya bakmış*", "*Kardeşi gelene kadar da kimseye kapıyı açmamış*", "*Sırtlarında yük, kucaklarında çocuklar akşama kadar yürümüşler*", "*Çocuklar sabaha kadar orada kalmışlar*", "*Keloğlan'ın bu sözüne karşı köylü hemen göle koşmuş*", "*Sizin yaptığımız bu iyiliğe karşı biz de size dua edeceğiz*", "*Çok çalışmasına karşın iyi not alamadı*", "*Hiç uyumamasına karşın kendisini yorgun hissetmiyordu*", "*Dostları ona hep iyi davranmalarına karşılık o yine de mutlu olamıyordu*", "*Çok çalışmasına mukabil istediği notu alamamıştı*", "*Kız hiçbir iş bilmemesine rağmen her şeyi bilir gibi davranır, her işi biliyormuş gibi konuşurmuş*", "*işini bitirmesine rağmen, kuyudan nasıl çıkacağını bilemiyor ve kara kara*

düşünüyormuş”, “*Fakat aldığı paranın yanı sıra kendi cebindeki de katmış*”, “*Gelin arabasının yanı sıra damat da at ile gitmiş*”, “*Ben senden yana dönersem ...*”, “*Server’den yana yürüdü, hamle yaptı*”, “*Benden yana bir endişeniz olmasın*” ...

1.5. Aitlik ve İlgî Edatları

Bağlandığı sözcük, sözcük veya sözcük grubuna aitlik ve ilgi anlamı veren edatlardır. Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı aitlik ve ilgi edatları şöyledir: *ait, dair, göre, hakkında, ilişkin, üzerine, ...*

Örnekler: “*Orada çobanın kendine ait ne kadar koyunu varsa alıp götürmüş*”, “*Eşyalardan buranın bir deve ait olduğunu anlamış*”, “*Kraliçeye çiçeği alacağına dair söz veren prens, hazırlıklarını yapıp yola koyulmuş*”, “*Konuya dair açıklama henüz yapılmadı*”, “*Bir daha yalan söylemeyeceğine dair arkadaşlarına söz vermiş*”, “*Gittiği yerlerde herkesin kendine göre derdinin olduğunu görmüş*”, “*Herkesin kendine göre işi var*”, “*Biz kendi kafamıza göre işimizi yapacağız, demiş*”, “*Telli Senem hakkında olmayan şeyleri söyleyecek*”, “*Olay hakkında başka bildiğim bir şey yok*”, “*İçeriği çok geniş olan eser hakkında eksiklerimiz de kalmış olabilir*”, “*Olaya ilişkin açıklamaları görevliler yapacak*”, “*Konuya ilişkin bir bilgimiz yoktur*”, “*Bunun üzerine yola çıkmışlar*”, “*Tilki bu sözlerinin üzerine baltaya küsüp şöyle demiş*”, ...

1.6. Üstünlük Edatları

Bağlandığı sözcük, sözcük veya sözcük grubunu ayrıcalıklı gösteren edatlardır. Türkiye Türkçesinde en fazla kullanılan üstünlük edatları şunlardı: *artık, gayrı, göre, nazaran, oranla, özge, üzere, ...*

Örnekler: “*Söylediklerinden artık varlığı ve serveti var*”, “*Babasından kalanlardan gayrı başka bir varlığı yok*”, “*Bunlardan biri diğerlerine göre biraz büyükmüş*”, “*Herkesin kendine göre işi var*”, “*Herkesin kendine göre bir derdi mulaka vardır, derler*”, “*Biz kendi kafamıza göre işimizi yapacağız, demiş*”, “*Bursa’da yetişen şeftaliler diğer yerlerde yetişenlere nazaran daha lezzetlidir*”, “*Karadeniz Bölgesi, diğer bölgelere nazaran daha yeşildir*”, “*Türkiye’de yaşayanlar, diğer doğu ülkelerine oranla daha fazla kitap*

okurlar", "Senden özge arkadaşım yok", "Türkiye'den özge vatanımız yoktur", "Daha önce belirtildiği üzere herkese birer ekme verilecektir", ...

1.7.Miktar ve Derece Edatları

Bağlandığı sözcük, sözcük veya sözcük grubuna miktar ve derece anlamı veren edatlardır. Türkiye Türkçesinde en fazla kullanılan miktar ve derece edatları şöyledir: *aşkın, denli, fazla, kadar, ...*

Örnekler: "Bin iki yüzü aşkın kitabı var", "Padişahın on bini aşkın askeri varmış", "Yaptığı resme kuyumcu denli motifler koymuştu", "Yaptığımız işin ne denli zor olduğu dışarıdan görünüyor", "Nasıl olsa adamların bizden fazla bir şey istediği yok", "Zeytin ağaçlarının sayısı yüzden fazla imiş", "Götürebileceği kadar odun toplayan adam, torbayı da sırtına alarak evinin yolunu tutmuş", "Ben gelene kadar sen burada dur", "Kanadı bu kadar güzel olan bir kuşun, kim bilir kendisi nasıldır?", ...

1.8.Zaman ve Sıralama Edatları

Bağlandığı sözcük, sözcük veya sözcük grubuna zaman bakımından dereceleme anlamı katmaktadır. Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan zaman ve sıralama edatları şunlardır: *başlayarak, beri, evvel, itibaren, önce, sonra, ...*

Örnekler: "Bin yetmiş birden başlayarak Anadolu tarihini okumak gerekir", "İlkokullardan başlayarak bütün okulları yeniden düzenlemek gerekir", "Adamlar kendi aralarında, sabahtan beri uğraşp hiç balık tutamadıklarını konuşuyorlarmış", "Padişah, evden ayrıldığı günden beri başına gelen her şeyi anlatmış", "Ben padişahın torunuyum. Dedemin uzun tarihten beri alacağı varmış. Bunu almaya geldim", "Padişah köşküne benden evvel gelip oturursan sana ödül veririm", "Senden evvel okula varırsam dışarıda beklerim", "Bu geceden itibaren ağacın yakınında nöbet tutup devri yakalayacaksınız, demiş", "Üçer yaşından itibaren büyüüp beslediler. Yiğit oldular", "Çok küçük yaştan itibaren insanlar kitap okumalıdır", "Bundan üç gün önce havaya bir ağaç fırlatmıştım. O ağaç henüz düşmedi. Onun düşmesini bekliyorum", "Yola çıkmadan önce karımın mezarını ziyaret edeyim, demiş", "Hayli yol kat ettikten sonra bir yere

varmışlar”, “Bir zaman gittikten sonra saraya ulaşmış”, Çocukların adı belirlendikten sonra yenilmiş, içilmiş, şenlikler yapılmış”, ...

2.Yapılarına Göre Edatlar

Edatların yapısı, çoğunlukla, diğer sözcüklerin yapısından farklıdır. Onların pek çoğu zaman içerisinde ek kök olarak kaynaşmış olup, sözcük gövdesi olarak görev yapmaktadırlar. Bununla birlikte diğer sözcük çeşitlerinde olduğu gibi basit yani kök halindeki edatlar, türemiş edatlar ve birleşik edatlar olarak sınıflandırmak mümkündür.

2.1.Basit Edatlar

Ek almamış veya aldıysa da zaman içerisinde iyice kaynaşıp kök haline gelmiş edatlardır: Türkiye Türkçesinde yürürlükte olan bazı basit edatlar şunlardır: *beri, gibi, için, ile, karşı, kadar, ...*

Örnekler: *“Düünden beri ...”, “Bin dört yüz elli üçten beri ...”, “Kahraman gibi ...”, “Çok kitap okuyanlar için ...”, “Kitap ile...”, “Arkadaşlar ile ...”, “Düşmanlara karşı ...” Dostlara karşı ...”, “İstanbul’ a kadar...”, “Ömrümüün sonuna kadar ...”, ...*

2.2.Türemiş Edatlar

İsim veya fiil köklerine yapım ekleri getirilerek türemiş edatlardır: Türkiye Türkçesinde yürürlükte olan bazı türemiş edatlar şunlardır: *aşkın, birlikte, değin, doğru, dolayı, geçe, göre, ilişkin, karşın, üzere, ...*

Örnekler: *“Yüz sekseni aşkın ...”, “Dostlarla birlikte...”, “Bununla birlikte...”, “Akşama değin ...”, “Gelecek yıla değin...”, “İki bin yirmi üçe doğru...”, “Akşama doğru...”, “Bundan dolayı...”, “Hastalığımдан dolayı...”, “Yolun bozuk olmasından dolayı, ...”, “Saat dokuzu beş geçe...”, “Düşüünlere göre...”, “Öğrencilere göre...”, “Komuya ilişkin...”, “Bahsedilenlere ilişkin ...”, “Buna karşın...”, “Dediklerine karşın...”, “Tamamı bu olmak üzere...”, “edebiyatımızda süslü, orta ve sade nesir olmak üzere üç türlü nesir vardır”, ...*

2.3. Birleşik Edatlar

İki veya daha çok sözcüğün bir araya gelerek kaynaşıp tek sözcük haline gelmesi ile oluşmuş edatlardır. Türkiye Türkçesinde yürürlükte olan bazı birleşik edatlar şunlardır: *sanki* (<san-ki), *nitekim* (<nite-kim), ..

Örekler: "*Sanki Kirazoğlu'nun sesi geliyor*", "*Sanki yıllardır uyuduğu bir uykudan uyanıyormuş gibi*", "*Sanki başından büyük bir olay geçmiş gibi*", "*Nitekim Sultan Yıldırım Han'a mektup gönderdi*", "*Nitekim senin istediğin kitaplar geldi*", ...

6.ÜNLEMLER

His, heyecan, sevinme, üzüme, nefret, kızma, keder, hayıflanma, coşkunculuk, korku, şaşkınlık ... gibi duyguları belirten; yüksek sesle hitabet, tabiat sesleri, kabullenme, onaylama, sorma, gösterme gibi anlatım şekillerini ifade eden sözcüklere *ünlem* denilmektedir.

Ünlemler, içten gelen his ve heyecanları ifade etmek için kullanılmaktadır.

Ünlemler, anlamı olmayan görevli sözcüklerdir. Çoğu tek sözcüklük dil unsurudur.

Ünlemler, tek başlarına kullanıldıkları gibi söz arasında da kullanılabilirlerdir.

Ünlemlerden ve ünlem gruplarından sonra kurallı olarak " ! " işareti konulmaktadır.

1.Görevlerine Göre Ünlemler

Kullanıldıkları yere göre ve yaptıkları görevlere göre ünlemler alt gruplara ayrılmaktadır:

1.2.Sevinç, Üzüntü, Kızgınlık, Korku ve Şaşkınlık Bildiren Ünlemler

Çoğunlukla tek başlarına veya söz aralarında kullanılmaktadır. Ayrıca içten gelen his ve heyecanı ifade etmektedirler. Kısaca insanın iç dünyasından gelen duyguları ifade etmektedir. Bu gruptaki ünlemlere *asıl ünlemler* de denilmektedir.

Örnekler: *ah, vah, hah, ay, vay, aman, bravo, cart, curt, çat, çut, eh,eyvah,imdat, haydi, hoppala, of, öf, püf, tu, oh, tak, küf, üf, ...*

1.3.Seslenme Ünlemleri

Seslenmeye, çağırmaya, dikkat çekmeye, dikkat uyandırmaya yarayan sözcüklerdir. Bunlara *hitap ünlemleri* de denilmektedir. Türkiye Türkçesinde yürürlükte olan bazı seslenme ünlemleri şunlardır: *a, ey, hey, ya, hişt, yahu, be, bre, ulan, hu, başla, oo ...*

Türkçede bunlar arasında en fazla kullanılanı “ey” ünlemidir.

Örnekler: “*A! Bu da nedir*”, “*A! Orası çok uzak*”, “*Ey Türk gençliği!*”, “*Ey güzel kardeşim*”, “*Hey! Biraz bakar mısınız?*”, “*Ya Ahmet!*”, “*Ya arkadaş!*”, “*Hişt! Buraya gel*”, “*Yahu arkadaş!*”, “*Be kardeşim!*”, “*Bre düşman! Meydana gel, vuruşalım*”, “*Ulan düşman! Kaçma*”, “*Eyvah! Çok geç kaldım*”, “*-Eyvah! Zırhımı neden giymedim ki*” “*Haydi! Çok geç kaldık*”, “*Hoppala! Bu da mı gelecekti başımıza!*”, “*Of! Şimdi bununla kim uğraşacak*”, “*Öf! Çok yoruldu*”, “*Püf! Bıktım artık!*”, “*Tu! Otobüsü kaçırdık*”, “*Oh! Çok yorulmuştum. Biraz dinlendim*”, “*Üf! Çok uykum var*”, “*Oo, bir ben değilim ki!*” ...

1.4.Sorma Ünlemleri

Soru sormak için kullanılan ve soru bildiren ünlemlerdir. Türkçede kullanılan belli başlı sorma ünlemleri şunlardır: *neden, niçin, nasıl, acep, acaba, ...*

Örnekler: “*Neden yüzünü astın arkadaş*”, “*Neden buraya geldin*”, “*Niçin emrime karşı geldin*”, “*Niçin gereğini yapmıyorsun*”, “*Acep söylesem mi, söylemesem mi?*” “*Acep suçum ne!*”, “*Acaba bu kötülüğü bize kim yaptı?*”, “*Acaba dünyada bundan büyük ağaç var mıdır?*”, ...

1.5.Cevap Ünlemleri

Kabullenme, tasdik etme, itiraz, reddetme bildiren ünlemlerdir. Tek başlarına kullanılmaktadırlar. Diğer sözcük ve sözcük gruplarına bağlanmazlar. Bağımsız olarak söylenen ve tek sözcük ile insanların anlaşılmasını sağlamak için kullanılan sözcüklerdir. Türkçede kullanılan belli başlı cevap ünlemleri şunlardır: *evet, hayır, yok, değil, peki, hayhay, ha, haa, hım, efendim, tabii, elbet, elbette, ...*

Örnekler: "Sonraki verdiğim yazıyı yazdınız mı? *Evet! Onu da yazdım*", "Sen olanları duydun mu? *Evet! Duydum da geldim*", "*Hayır! olmaz. Ben babamın vasiyetini yerine getireceğim*", "*Hayır! Bizim kardeşimiz yapmaz, demişler*", "*Başka söyleyeceğin var mı? Yok! Benim bir tek isteğim var*", "*Doğru söylemiyor muyum? Yok! Sen yalan söylüyorsun. Bana doğruyu anlat*", "*Bu kitaplar senin mi? Değil! Sınıf arkadaşımın*", "*Biraz kitap oku, biraz da spor yap. Peki! Dediklerinizi yapacağım*", "*Bana biraz su getirebilir misiniz? Hayhay! Hemen getireyim*", "*Hani bana kitap getirecektin? Ha! Özür dilerim, unuttuğum*", "*Onunla geçen yıl tanışmıştık değil mi? Haa! Evet, şimdi hatırladım*", "*Yarın okula gelecek misin? Hım! Geleceğim*", "*Hey arkadaş! Efendim! Buyurunuz*", "*Buradan geçebilir miyim? Tabii! Müsaade senin*", "*Buradaki ağaçları kesen kişiyi görse tanır mısın? Elbet! Hemen tanırım*", "*Okuduğunuz kitabı bana ödünç verebilir misiniz? Elbette! Bitince alabilirsiniz*", "*Bana yardım edebilir misiniz? Elbette! Size nasıl yardımcı olabilirim?*"...

1.6. Gösterme ünlemleri

Varlıkları ve kavramları işaret etme, onları göstermek için kullanılan ünlemlerdir. Diğer ünlem çeşitleri gibi anlamlı değil görevli sözcüklerdir. Tek başlarına kullanılmaktadırlar. Diğer dil birlikleri ile ilişkileri çoğunlukla yoktur. Türkçede kullanılan belli başlı gösterme ünlemleri şunlardır: *aha, daha, ta, nah, taa, işte, tee, ...*

Örnekler: "*Benim kitaplarımı gördünüz mü? Aha! Hemen yanında*", "*Bizim eşyalarımız nerede? Daha! Şu koltukların yanında*", "*Ahmet'i gördünüz mü? Ta! Şurada arkadaşları ile sohbet etmekte*", "*Anahtarlarımı kaybettim, gören var mı? Nah! İşte şurada*", "*Öğrenciler nerede? Taa! İleride*", "*Arkadaşlarımız geldi mi? İşte! Şurada oturanlar bizim arkadaşlarımız*", "*Gideceğimiz yer çok mu uzak? Tee! Bir hayli yol var daha*", ...

1.7. Ünlem Olarak Kullanılan Sözcükler

İnsanlara veya hayvanlara yüksek sesle hitap etmek, yapı bakımından bir ünlem değilse de kullanım açısından ünlemdir: *Ahmet!, Ahmet Bey!, Hasan Usta!, Bey!, Arkadaş!, Dostum!, Vatandaş!, Kardeş!, Teyze!, Amca!, Birader!, Babacığım! Hemşhriyerim!...*

Aslında ünlem olmayan fakat kullanılışları bakımından ünlem yerine geçen sözcükler ve sözcük grupları da bulunmaktadır: *aptal adam!*, *kör müsün!*, *git işine!*, *çabuk çıkın!*, *çabuk girin!*, *ne kadar güzel!* *ne kadar zor!*, *çık dışarı!*, *içeri gir!*, *önüne bak!* *dikkatli ol!* *çok ilginç!*, *ne kadar güzel!* *ne olur yardım et!*, *çabuk eve git!*...

2. Yapılarına Göre Ünlemler

2.1. Basit Ünlemler

Tek başlarına kullanılan ve tek sözcükten oluşan ünlemlerdir. Türkiye Türkçesinde yürürlükte olan bazı basit ünlemler şunlardır: *ah*, *vah*, *ay*, *vay*, *aman*, *bravo*, *cart*, *curt*, *çat*, *çut*, *eh*, *eyvah*, *haydi*, *hoppala*, *of*, *öf*, *püf*, *tu*, *oh*, *tat*, *küt*, *üf*, ...

2.2. Türemiş Ünlemler

Ad veya fiil köklerine, isim türetme ekleri getirilip genişletilerek oluşan ünlemlere, *türemiş ünlemler* denilmektedir. Türemiş ünlemlerin sayısı son derece azdır. Türkiye Türkçesinde yürürlükte olan bazı türemiş ünlemler şunlardır: *arkadaş*, *yeter*, *işte*, *namussuz*, ...

2.3. Birleşik Ünlemler

Soru sormak için kullanılan ve soru bildiren ünlemlerin bir kısmı birleşik ünlemdir. Türkiye Türkçesinde yürürlükte olan bazı birleşik ünlemler şunlardır: *niçin* (<ne için), *nasıl* (<ne asıl), *peki* (<pek iyi), *varol* (<var ol), *öyle* (<o ile), ...

Doğa seslerini yansıtan, hayvan seslerini taklit eden sözcük grupları, birleşik ünlemler sınıfına girmektedir: *tak tak*, *güm güm*, *pat pat*, *şırav şırav*, *civil civil*, *hav hav*, *miyav miyav*, *mee mee*, ...

Birden çok sözcükten oluşan ve kalıplaşmış biçimiyle kullanılan ünlemler birleşik ünlemler arasında sayılmaktadır: *aman Tanrı'm!* *aman Allah'im*, *vah vah*, *Allah aşkına*, *Tanrı aşkına*, *hadi ordan*, *hadi canım sen de*, *çık dışarı!*, *git işine!*, *ne kadar güzel!* *çık dışarı!*, *önüne bak!* *dikkatli ol!* *çok ilginç!*, *ne kadar güzel!* *ne olur yardım et!*, !...

7.BAĞLAÇLAR

Eş görevli sözcükleri veya sözcük öbeklerini, cümleleri; kısacası her türlü dil birliklerini şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında anlam ve yapı bakımından bağlantıyı sağlayan sözcüklere *bağlaç* denmektedir.

Bağlaçlara, *bağlama edatları* da denilmektedir. Onlar, anlamlı değil görevli sözcüklerdir.

Türkçe, yapısı itibarıyla anlatımı kısa cümleler ile sağlayan bir dildir. Bu yüzden aslında Türkçede bağlaçlara pek ihtiyaç duymaz. Anlatım kısa cümleler ile yapıldığı için Türkçede bağlaçların sayısı son derece azdır. Mevcut bağlaçların da pek çoğu Türkçeye Arapça veya Farsçadan gelmiştir. Zaman içerisinde Türkçe bağlaçlar da türemiştir. Bir sonraki aşamada Türkçe bağlaçlar ile yabancı dillerden geçen aynı anlamda ve görevde kullanılmaya başlanmıştır.

1.Görevlerine Göre Bağlaçlar

Bağlaçlar; yaptıkları göreve ve kullanıldıkları yerde verdiği anlama göre değişiklikler göstermektedir. Onları yaptıkları göreve ve kullanıldıkları yere göre şöyle sınıflandırabiliriz:

1.1.Sözcük ve Sözcük Grubu Bağlayıcı Bağlaçlar

Bağlaçlardan bazıları iki cümleyi birbirine bağlarken bazıları da iki sözcük veya sözcük grubunu birbirine bağlamaktadır: “*Savaş zamanı gelmiş ve bunlar harbe tutuşmuşlar*”, “*Padişah ve adamları sofraya oturup yemek yemeğe başlamış*”, “*Bu ancak aslan eti ve kaplan sütüyle iyi olur*”, ...

1.2.Sıralama Bağlaçları

İki sözcük veya daha büyük dil birliklerini anlam ve şekil yönünden birbirine bağlayan sözcüklerdir. Bunlar en sık kullanılan bağlaçlardandır: *ve, ile, dahi, ilâ, ...* Bunlar içerisinde yer alan ilâ bağlacı “-den –e kadar”

anlamında olup Arapçadan geçmiştir. Tahmine dayanan sayılarda en küçük ve en büyük sayı arasını göstermektedir: “*Geri dönen padişah ve lalası ihtiyarın dediklerini yapmışlar*”, “*Zamanın birinde, bir karı ile koca varmış*”, “*Benim Melik Dânişmend Gazi, birdir önümde dağ ile yazı ve dahi yanımda birdir kâfirin çoğu azı*”, “*Ankara’da yarın hava sıcaklığı on ilâ yirmi olacaktır*”, “*elli ilâ yüz*” ...

1.3. Denkleştirme Bağlaçları

Birbirinin yerini alabilecek iki veya daha çok unsuru yapı ve anlam bakımından birbirine bağlayan dil birlikleridir. Genellikle aynı anlamda kullanılmaktadırlar: *ya, ya da, veya, yahut, veyahut, ...* “*Ya dikenimi ya kandili ver, ya dikenimi ya kandili ver, diye tutturmuş*”, “*Kaynağı açmak için de dev bizden her gün bir kız ya da bir delikanlı alıyordu*”, “*Bu kadın deli herhalde ya da bizimle dalga geçiyor*”, “*Bir tas su veya ayran istiyorum*”, “*Tanrı’nın yardımıyla ya Melik Dânişmend yahut gazilerin ulusu Artuhî yetiştir*”, “*Dirileceğiz veyahut öleceğiz*”, ...

1.4. Karşılaştırma Bağlaçları

Türkçede tekrarlanarak sözcük veya daha büyük dil birlikleri arasında anlam ve şekil bağı kurmak için kullanılan bağlaçlar da bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Türkçe kaynaklıdır, bir kısmı ise yabancı dillerden geçmiştir.

Karşılaştırma bağlaçlarının; *biri, hepsi* ve *hiçbiri* olmak üzere üç tane görevi bulunmaktadır. Bunlardan “*ya erik ya üzüm*” örneği ve eş anlamlıları “*biri*”ni ifade etmektedir. “*hem erik hem (de) üzüm*” ve eş anlamlıları “*hepsi*”ni; “*ne erik ne (de) üzüm*” ve eş anlamlıları “*hiçbiri*”ni anlatmaktadır.

“*biri*”ni anlatan karşılaştırma bağlaçları: Bunlar bahsedilen iki unsurdan birini esas alır: *ama... ama..., bazen ... bazen..., bazı ... bazı... , bir... bir..., ha... ha..., gerek... gerek..., ister... ister ..., ister... isterse..., kâh ... kâh ... , kimi... kimi ..., ya... ya...,*

Örnekler: “*ama yerde ama gökte, nerede olursa olsun bulacağım onu*”, “*Kaleden çıkıp bazen Kastamonu’ya bazen Bolu’ya giderdi*”, “*Bazı kılıç bazı süngü kullanırdı*”, “*Bir sağa bir sola dönüp durdu*”, “*Ha köy ha şehir, hiç*

fark etmez", "*Gerek yazılı kaynak gerek sözlü kaynak, hepsi tarih için önemlidir*", "*İster okulda ister kasabada vereyim kitabı*", "*Bana olan borcunu ister şimdi ister yarın öde*", "*Kitabımı ister yarın getir isterse daha sonra*", "*İstanbul'a ya uçakla ya trenle gideceğim*", "*Kâh yürür kâh durur*", "*Kimi keklik kimi bağırtlak kimi tavşan getirmiş*", "*Ya dikenimi verirsin ya ekmeklerini alır, kaçırım*", "*Ya koyunumu verirsiniz ya gelini alır, kaçıırım, demiş*" ...

"hepsini"ni anlatan karşılaştırma bağlaçları: Bahsedilen unsurların tamamını esas almaktadır: *hem ... hem..., , hem... hem de.. . olsun...olsun..., ...* Örnekler: "*Toplantıya hem öğrenciler hem öğretmenler katılacak*", "*Hem kendi gözümü hem de padişahın kızının gözlerini açtım*", "*Halk olsun aydın olsun herkes kitap okurdu*", ...

"hiçbiri"ni anlatan karşılaştırma bağlaçları: Bahsedilen unsurlardan hiçbirini esas almayan ve kabul etmeyen bağlaçlardır: *ne... ne..., ne... ne de...* , Örnekler: "*Gel gör ki ne altında atı ne de üstünde düzgün bir elbisesi varmış*", "*Oğluna ne adam ne de araba göndermiş*", "*Ne yem verebilmişler ne de yanlarına yaklaşabilmişler*", ...

1.5.Cümle Bağlayıcı Bağlaçlar

Bu tür bağlaçlar, sözcük ve sözcük grubundan daha büyük dil birliklerini bağlamaktadırlar. Anlamli değil görevli sözcüklerdir. Çeşitlerini şöyle sınıflandırabiliriz:

1.6.Açıklama Bildiren Bağlaçlar

Açıklama bildiren bağlaçlar cümle bağlayıcısı olup kendisinden önce veya sonra gelen cümlede yer alan herhangi bir konunun açıklanmasına hazırlık yapmakta veya zemin hazırlamaktadır. Bağlacın kendisi bizzat açıklayıcı değil, açıklama yapmaya zemin hazırlayan dil unsurudur. Bu sözcüklerin bir kısmı Türkçe, diğer bir kısmı ise doğu dilleri olan Arapça ve Farsçadan geçmedir: *ama, amma, amma velakin, ancak, artık, aslında, başka bir ifade ile, başka bir deyişle, böyle, böyle olsa da, demek ki, elbette, fakat, hâlbuki, hatta, öyleyse, sakın, yalnız, zaten, ...*

Örnekler: "Bir bir ayaklarına ayakkabıyı denetmişler. **Ama** ayakkabı hiç bir kızın ayağına olmuyormuş", "Derken kadından tavuğu almış, evine koymuş. **Amma** tavuğu annesigil görmemiş", "Onlar da göçmeye karar vermişler. **Amma** velakin ne tarafa gitmişlerse önlerine yüksek bir duvar, duvarın dibinden de koca bir yılan çıkıyormuş", "Etraflarında ne kadar doktor varsa kızını o doktorlara göstermişler. **Ancak** hiçbir doktor kızın derdine çare olamamış", "Sonunda demir çarığı delinmiş, demir çöveni de eğilmiş. **Artık** umudu kesilmiş. Tam o sırada bir ihtiyara rastlamış", "Kızı kimse tedavi edemiyormuş. Dünyada ne kadar hacı hoca, doktor ne varsa gelmiş, iyileştirememişler. **Aslında** kızın bir hastalığı filan yokmuş", "Bakmış ki yavrularının olduğu kavak ağacının dibinde biri yatıyor. **Demek** ki benim yavrularımı öldüren bu, deyip delikanlıyı öldürmeye karar vermiş", "İrmaktan biz de koyun toplayıp getirebilir miyiz, demişler. Akıllı köse: **Elbette** getirebilirsiniz, demiş", "Büyük oğlan kılıcını kuşanmış, yiyeceğini almış ve gece beklemeye başlamış. **Fakat** geç saatte uyuyup kalmış, dev gelip sessizce elmaları toplayıp gitmiş", "Köse Musa'nın heybesini alıp oradan kaçmış. **Hâlbuki** Köse Musa uyumuyor, uyuyor gibi yapıyormuş", "Senin bu kedi hiçbir işe yaramıyor. **Hatta** senin böreklerini çalmış, içeride yiyor", "Demek ki gerçekten bana bir şey olsa bakmayacakmış. **Öyleyse** ben buna bir ders vereyim de akli başına gelsin", "Ben yiyecek bulmaya gidiyorum, sakın kimseye kapıyı açmayın", "Senin istediğin parayla seni çalıştırırım. **Yalnız** bunun için dört şartım var. Bunları kabul edersen iş senindir, demiş", "Çiftçi bunu almış, evine götürmüş. **Zaten** o çiftçinin de hiç çocuğu olmazmış", ...

Bunlardan *ama, amma, ancak, fakat, lakin, yalnız, ...* genellikle birbirinin yerine kullanılabilir.

1.7. Sebep Sonuç Bildiren Bağlaçlar

Sebep sonuç bağlaçları, cümle bağlayıcı bağlaçlardandır. İki cümleyi sebep sonuç sebep veya sonuç bakımından birbirine bağlamaktadır. Kendileri sebep veya sonuç bildirmeyip bu ifadeler için zemin hazırlayan sözcükler veya sözcük gruplarıdır: *belli ki, binaenaleyh, böylece, böylelikle, bu bakımdan, bundan dolayı, bunun sonucu olarak, bu sebepten dolayı, bu yüzden, çünkü, demek ki, her nedense, hiç değilse, madem, madem ki, şundan dolayı, zira, ...*

Örnekler: *"Her şeye inanıyorsun, Belli ki sen çok iyi niyetli birisin", "Çocuklar geleceğe umuttur. Binaenaleyh onlara dikkat etmek gerekir", "Kapalı elbiseler giyiniş yüzümü gizleyeceğim. Böylece kimse beni tanımayacak", "Telli Senem'e iftira atacaktı. Böylelikle Sürmeli Bey, Telli Senem'den vazgeçecek ve kendisi Telli Senem'e sahip olabilecekti", "Destanlarda olağanüstü olaylar çoktur. Bu bakımdan bazıları masallara benzerler", "Aslında deniz bütün hastalıkları depreştirir. Onun da hastalığını harekete getirdi. Bundan dolayı bırakıp gitti", "Düşman sınıra saldırmış, bunun sonucu olarak savaşa hazırlık yapılmıştı", "Fırtına çoktu. Bu sebepten dolayı sandal beşik gibi sallanıyordu", "Balıkçı çok zengin olmuş. Bu yüzden padişahı balıkçının evinde ağırlamaya karar vermişler", "Bu şehirde hiç kimsecikler yokmuş. Çünkü bu şehirde yedi başlı bir dev varmış", "Bakmış ki yavrularının olduğu kavak ağacının dibinde biri yatıyor. Demek ki benim yavrularımı öldüren bu, deyip delikanlıyı öldürmeye karar vermiş", "Teknolojinin gelişmesi, göçlerin yoğunlaşması ve yaygınlaşması bunlara bağlı olarak tarım alanlarının daralması ile imece geleneği ortadan kalkmıştır. Her nedense gönül meseleleri ve gönül meselelerinin iletilmesi de kimlik değiştirmiştir", "Aslında benden büyük bir şey istiyorsun. Madem sen benim kızımı kurtardın, ben de sana bu hediyeyi vereceğim, demiş", "Madem ki burada birlikte yaşayacağız. O zaman dikkatli olalım", "Oraya insanoğlu varamaz. Zira vahşi canavarlar, devler ve periler makamıdır, dedi", ...*

1.8. Zıtlık Bildiren Bağlaçlar

Zıtlık bildiren bağlaçlar, zıt anlamlı iki cümleyi birbirine bağlamaktadır. Kendisinden önce gelen anlamı, bir sonraki cümlede tam tersini ifade etmeye zemin hazırlar. Bu anlamda bağlantı görevi görmektedir: *ama, ancak, buna karşı, buna karşın, buna karşılık, buna rağmen, bununla birlikte, fakat, halbuki, lakin, ne var ki, şu var ki, oysa, oysaki, tam tersine, yine de, ...*

Örnekler: *"Yüksek not almak istedim. Ama çok çalışmadığımdan başaramadım", "Pehlivan çok güçlüydü. Ancak güçsüz bir güreşçiye yenildi", "Çok zengindi. Buna karşı çok cimriydi", "Hava açıktı, buna karşın zaman zaman yağmur yağardı", "Çok kitap okurdu. Buna karşılık yüksek not alamazdı", "Çok yemek yerdi. Buna rağmen çok zayıftı", "Çok*

para kazanıyordu. Bununla birlikte çok savurgandı”, “Sağına, soluna bakmış fakat oğlunu görememiş”, “O koşuyordu. Hâlbuki buna gerek yoktu”, “Padişahın üç tane kızı varmış. Üçü de birbirinden güzelmiş. Lâkin büyüğünün yaşı geçmiş, ortancanın geçmek üzere,..”, “Mektubu okuyunca çok şaşırmış, ne var ki elinden gelen bir şey yokmuş”, “Bunun üzerine padişah, tarlaların korunması ve bu devlerin ortadan kaldırılması için bazı adamları görevlendirmiş. Ne var ki bu görevlendirilen adamlar da tarlalara devlerin girmesine mani olamamış” “Ben borçlarımı ödeyemem. Şu var ki yakın zamanda ödemeye söz veriyorum”, “Senin bir tane kitabın var. Oysa onu ödünç vermek üzere üç kişiye söz verdin”, “Ahmet hasta oldu. Oysaki düzenli beslenseydi bu duruma düşmezdi”, “Öğrencilerimin kitap okumadığı söylenmektedir. Tam tersine onlar çok okumaktalar”, “Bu gün şehirde bir işim yok. Yine de gidip dolaşacağım biraz”, ...

1.9.Güçlendirme Bildiren Bağlaçlar

İki cümleyi birbirine anlam açısından güçlendirmek ve pekiştirmek görevi ile bağlayan sözcüklerdir. Kendisinden önce veya sonraki cümledeki anlamı, diğer cümlede daha da kuvvetlendirmek ve pekiştirmek için kullanılmaktadır: *ancak, asıl, böyle olsa da, şöyle olsa da, öyle olsa da, bu yetmezmiş gibi, daha da öte, gerçekten de, nitekim, öyle ki, özellikle, sanki, üstelik, üstüne üstelik, yeniden, zaten, ...*

Örnekler: *Kız bakmış ki ev çok büyük, kırk tane odası var, hepsi de dayalı döşeli. Ancak bir tanesi daha da güzel döşenmiş”, “Ne soyması! Asıl Ali bizi soydu soğana çevirdi”, “İnsanlar konuşmayı sever. Böyle olsa da bazıları konuşmayı daha çok sever”, “İnsanlar iyilik yapmayı sever. Öyle olsa da bazıları bunu daha çok sever”, “Ahmet haftada iki kitap okur. Bu yetmezmiş gibi o tatilde de kitap okuyor”, “Öğrenciler evlerinde kitap okuyorlar. Daha da öte bunu okulda da yapıyorlar”. “Ormanda yangın çıkmış. Gerçekten de her taraf ateş içinde”, “İpek kitap okumuyordu. Nitekim o da okumaya başladı”, “Seyahat etmeyi çok seviyorum. Öyle ki her yaz istiyorum ki eve hiç gelmeyeyim”, “Kardeşim bir elbise istedi. Özellikle siyah renk olmasını söyledi”, “Nine ne kadar da güzel kokuyor senin saçların, sanki mis kokular sürmüşsün gibi”, “Bu gün hiçbir iş yapamadım, üstelik aç da kaldım”, “Babası gurbetten çabuk dönmüş. Üstüne üstelik pek çok hediye de*

getirmiş”, “Siz burada beni bekleyin, zaten gitseniz de bensiz bir iş yapamayacaksınız”, ...

2.Yapılarına Göre Bağlaçlar

Diğer sözcük çeşitlerinde olduğu gibi bağlaçlar da basit bağlaçlar, türemiş bağlaçlar ve birleşik bağlaçlar olmak üzere üçü yürürlüktedir. Bununla birlikte bağlaçların yapı ve görevlerinden kaynaklanan “öbekleşmiş bağlaçlar”, “*taamlama biçimindeki bağlaçlar*”, “*tekrarlanan bağlaçlar*” olmak üzere üç türü daha karşımıza çıkmaktadır.

2.1.Basit Bağlaçlar

Türkçe veya yabancı dillerden geçmiş ve herhangi bir yapım eki almamış bağlaçlara *basit bağlaç* denilmektedir: *ve, ile, dahi, ilâ, ya, ya da, veya, yahut, ...*

2.1.Türemiş Bağlaçlar

Ad veya fiil köklerine, isim türetme ekleri getirilip genişletilerek oluşan bağlaçlara, *türemiş bağlaçlar* denilmektedir. İsim ve fiil köklerine ekler getirilerek bağlaç yapılması, Türkçenin zenginliklerindedir: *üstelik, yalnız, ancak, örneğin, gerçekten, açıkçası, kısacası, ...*

2.3.Birleşik Bağlaçlar

Türkçede genellikle yeni unsurları veya kavramları karşılamak için mevcut sözcüklerden biri uygun değilse yeni bir yola başvurulmaktadır. Mevcut iki ya da daha fazla sözcük bir araya getirilerek ihtiyaç karşılanmaktadır. Bu durum, bağlaçlarda da geçerlidir. Aslında birleşik sözcükler olan bu tür birleşik sözcükler, bağlaç olarak kullanıldıklarında birleşik bağlaç durumuna gelmektedir. Sayıları fazla olmayan birleşik bağlaçlar şunlardır: *kimbilir* (<kim bilir), *meğerse* (<meğer ise), *nitekim* (<ne tekim), *oysa* (<o ise), *öyleyse* (<o (y) ile ise) , *veyahut* (<ve yahut), *yoksa* (<yok ise), ...

2.4.Öbekleşmiş Bağlaçlar

Zaman içerisinde ihtiyaçtan dolayı bazı sözcükler bir araya gelerek öbekleşmiş ve bağlaç görevi yapaya başlamıştır. Bu durumdaki bağlaçlara “öbekleşmiş bağlaçlar” adını vermekteyiz: *oysaki* (<o ise ki), *halbuki* (<hal bu ki), *mademki* (<madem ki), *sanki* (san ki), *şöyle ki* (<şu ile ki), *yeter ki* (<yeter ki), *demek ki* (demek ki), *farzet ki* (<farz et ki), *tut ki* (<tut ki), *şu var ki* (<şu var ki), *kaldı ki* (<kaldı ki), *nerede kaldı ki* (<ne-re-de ka-dı ki), *ve var ki* (<ne var ki), *değil mi ki* (<değil mi ki), ...

2.5.Sözcük Grubu Biçimindeki Bağlaçlar

Türkçede zaman içerisinde gereklilikten dolayı bazı dil birlikleri bir araya gelmiş, tamlama ve sözcük grubu kurarak bağlaç görevinde kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: *bunun için*, *dundan dolayı*, *bu yüzden*, *bu bakımdan*, *buna göre*, *görünüşe göre*, *o halde*, *şu halde*, *bundan başka*, *sözün kısası*, *bununla birlikte*, ...

2.6.Tekrarlanan Bağlaçlar

Türkçede ihtiyaçtan dolayı tekrarlanan bağlaçlar da kullanılmıştır. Bunlar yapı bakımından basit, türemiş ve birleşik bağlaç grubuna girmediklerinden yeni bir adlandırma yoluna gidilmiş, adına “tekrarlanan bağlaçlar” denilmiştir: *ama... ama...*, *bazen ... bazen...*, *bazı ... bazı...*, *bir... bir...*, *diler... diler...*, *ha... ha...*, *hem ... hem...*, *hem... hem de...*, *gerek... gerek...*, *ister... ister ...*, *ister... isterse...*, *kâh ... kâh ...*, *kimi... kimi ...*, *olsun...olsun...*, *ya... ya...*,

8.FİLLER / EYLEMLER

Varlıkların her türlü durumları, oluşları ve kılışlarını ya da onlar ile ilgili olanları; yargıları; zamana, mekana ve kişiye bağlı olarak anlatan sözcüklere *fiil / eylem* denmektedir.

Her çekimli fiil, yanında başka sözcük çeşitleri olsun olmasın, cümledir.

Fiiller; oluş fiilleri: *sarar-, büyü-, acık-; kılış fiilleri:* *yaz-, al- taşı-; durum fiilleri;* *kalk-, sus-, bekle-* olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Fiiller, kısaca, dünyada olup biten ne varsa, hangi hareket mevcutsa hepsini anlatan sözcüklerdir. Bir başka ifade ile fiiller, dünyadaki bütün hareketleri karşılar.

Fiiller; isim, sıfat, zarf, zamir ve edat türünden sözcükleri türlü biçimlerde anlamlı şekilde bir araya getirerek onlara yön verir. Cümle içindeki sözcüklere de fiilin durumuna göre sıralanır.

Fiiller, cümlelerde daima çekimli şekilde görülmektedir. Fiil kökü veya tabanı, yalnızca emir kipinin 2. teklik şahsında kullanılmaktadır. *gel-, koş, yaz, oku-, ...* (Aslında yakın zamana kadar emir kipinin 2. teklik şahsı *-gıl, -gil* eki ile çekilmekteydi. Bu ekin düşmesi sonucu kök halinde kullanılmaya başlanmıştır).

Fiiller, zaman ve şahıs eki almamışsa *-mak, -mek* mastar eki ya da fiilimsi eklerinden birini almaktadırlar. Türkçede, bir sözcüğün fiil olup olmadığı, *-mak, -mek* alıp almaması ile belli olmaktadır *-mak, -mek* ekini almış her fiil, bu durumda artık fiil değil, fiilin ifade ettiği hareketin ismi durumuna gelir.

Fiiller olumlu, olumsuz ifade ve soru bildirmek bakımından değişiklik göstermektedir.

Fiiller; öznelere göre *etken, edilgen, işteş ve dönüşlü* olmak üzere değişiklik göstermektedir.

Fiiller nesnelere göre yani nesne alıp almamalarına göre *geçişli, geçişsiz, ettirgen ve oldurgen* olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

Cümle içerisinde yer alan fiilimsiler (sıfat-fiil grupları ve zarf-fiil grupları) de sanki çekimli fiilin daha küçük bir şeklidir. Fiilimsilere bağlı olan sözcük grupları cümle içerisinde yan cümleyi oluşturur.

1.Yapılarına Göre Fiiller

1.1.Fiillerde Kök ve Gövde

Türkçe sözcüklerde kök ve ek olmak üzere iki unsur bulunmaktadır. Bir başka ifade ile Türkçe sözcükler kök ve eklerden oluşmaktadır. Türkçede kelimeler aslında sözcük köklerinden gelişmiştir. Fiillerde de durum aynıdır. Hiç ek almamış, aslında dilde olan ve sonradan türememiş, çoğunlukla tek hece olan fiiller kök fiil durumundadır: *aç-, kes-, yaz-, çiz-, gel-, tut-, koş-, sat-gör-, ...*

1.2.Türemiş Fiiller

Türemiş fiiller, fiil gövdeleridir. Gövdeler ise isim veya fiil köklerine yapım ekleri getirilerek oluşmuş sözcüklerdir. Kök durumundaki fiillere fiilden fiil veya isimden fiil eki getirilerek oluşturulmuştur. Bunlardan bazılarında ek açıkça bellidir: *başla- dövün, dövüş-, yazdır-, ...* Bazılarında ise ek ve kök kaynaşmış durumda olup ek ya tamamen kaynamıştır ya da ayrılması imkansız duruma gelmiştir: *göster-, inan-, öğret-, öksür-, devir-, ...*

1.2.1 Fiilden Fiil Türetme Ekleri

-a-, -e-: Çok az örneği olan eklerdendir: *tık-a-, çit-e-, silk-e-, ...*

-ala-, -ele-: Çok işlek olmayan eklerdendir. Fiildeki anlamı kuvvetlendirmektedir: *ov-ala, eş-ele, deş-ele, gev-ele, ...*

-r-, -ar-, -er- ir-, -ir-, -ur--ür-: Sık kullanılan fiilden fiil yapım eklerindedir. Oldurma ve yaptırma ifade etmektedir. Ettirgen ifadeli fiiller

yapmaktadır: *art-ır-, bat-ır-, çık-ar-, doğ-ur-, gid-er-, -düş-ür-, duy-ur-, kop-ar-, piş-ir-, bit-ir-, taş-ır-, ...* Bazen de geçişsiz fiillerden geçişli fiiller yapmaktadır: *şaş-ır-, yat-ır-, ...*

-ası-, -esi-: Çok az örneği bulunmaktadır: *gör-esi-, içe-esi-,*

-dır-, -dir-, -dur-, dür-, -tır-, -tir-, -tur-, -tür-: Çok kullanılan fiilden fiil yapma eklerindedir. Fiile oldurma ve yaptırma anlamı katmaktadır: *ağ-dır-, yaz-dır-, as-tır-, bak-tır-, bil-dir-, birik-tir-, okut-tur-, çiz-dir-, gez-dir-, arat-tır, görüş-tür-, ...*

-ı-, -i-, -u-, -ü-: Birkaç örnek ile yürürlükte olan eklerindedir: *bür-ü-, çit-i-sür-ü-, kaz-ı-, toz-u-...*

-k-: Az kullanılan fiilden fiil yapma eklerindedir: *duru-k-, sar-k-, kır-k-, ...*

-l-: Çok kullanılan fiilden fiil yapma eklerindedir. Bilinmezlik ve edilgenlik bildirmektedir: *gör-ül-, kır-ıl-, yaz-ıl-, aç-ıl-, kes-ıl-, ...* Bazen de dönüşlülük anlamı vermektedir: *üz-ül-, büz-ül-, çekil-, ...*

-ma-, -me-: Fiillerden olumsuzluk bildiren fiiller yapmaktadır. Türkçede en çok kullanılan eklerindedir. Çok işlek bir ektir: *kaç-ma-, gör-me-, gel-me-, git-me-, gözle-me-, başla-ma-, kaç-ma-, uyu-ma-, yaz-ma-, oku-ma-, ...*

-ımsa-, -ımse-, -umsa-, -ümse-: Çok az kullanılan fiilden fiil yapma eklerindedir: *an-ımsa-, gül-ümse-, ağla-ımsa-, ...*

-n-: Fiilden fiil yapan ve dönüşlülük bildiren bir ektir. Yani iş veya hareketi yapan da etkileneni de aynı olduğu anlamı veren ektir. Dönüşlü fiillerin özneleri çoğunlukla canlı varlıklardır. *giyin-, yıkan-, taran-, soyun-, dövün-, ...*

-p-: Çok az kullanılan fiilden fiil yapma eklerindedir: *ser-p-, kır-p-,*

-ş-, -ış-, -iş-, -uş-, -üş-: Fiilden hareketin birden çok kişi veya nesne tarafından tek tek ya da gruplar halinde yapıldığını anlatan fiiller yapmaktadır. Karşılıklı iki kişi tarafından yapılan eylemler: *döv-üş-, gör-üş-, tanı-ş-, ...* İki kişi tarafından yapılanlar: *kaç-ış-, gül-üş-, ağla-ş-, ...* Bazen ek

dönüşlülük yani hareketi kendine dönüklük bildirmektedir: *büz-üş-, kız-ış-, tak-ış-, ...*

-t-, -it-, -it-, -ut-, -ut-: Çok kullanılan eklerdendir. Fiillerden oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller yapmaktadır. Geçişsiz fiilleri geçişli hale getirmektedir: *ağla-t-, ak-it-, ara-t-, bekle-t-, düzel-t-, inci-t-, kok-ut-, sap-it-, yürü-t-, ...*

-y-: Çok az örneği bulunmaktadır. Ek köke sanki herhangi bir anlam katsısı vermemektedir: *ko-y-*

-z-: Birkaç örneği olan ektir. Fiilden pasif anlamlı fiiller yapmaktadır: *ut-uz-, em-iz- ir- (>emzir-), ...*

1.2.2. İsimden Fiil Türetme Ekleri

-a-, -e-: İsim kök ve gövdelerinden fiil yapan eklerdendir. Çok yaygın değildir: *at-a-, boş-a-, bel-e-, boş-a-, diş-e-, oyun-a-, beniz-e->benze-, dil-e-, kan-a-, tür-e-, yaş-a-, ...*

-da-, -de-, -ta-, -te-: Daha çok tabiat taklidi sözcükleri fiil durumuna getirmektedir: *cızır-da-, çağıl-da-, çatır-da-, fısılda-, fokur-da-, gurul-da-, hırıl-da-, horul-da-, inil-de-, parıl-da, ışılda-, horul-da-, patır-da-, kütür-de-, takır-da-, ...*

-l-, -al-, -el-: Çok kullanılan eklerden değildir. Genellikle sıfatlara gelerek onları fiilleştirir: *az-al-, boş-al- çok-al >çoğal-, dar-al-, dinc-el-, düzel-el-, genc-el-, kör-el-, yön-el-...* Ünlü ile biten sözcüklere yalnızca ek ünsüzü gelmektedir: *diri-l-, eğri-l-, ince-l-, kısa-l-, koca-l-, doğru-l-, duru-l-, yücel-, ...*

-r-, -ar-, -er-: Daha çok renk adlarından fiil yapmaktadır: *ağ-ar-, kara-r-, boz-ar-,göv-er-, kız-ar-, mor-ar-, sarı-ar <sara-, yaş-ar-, yeş-er (<yaş-ar-) ...* Nadiren başka örneklerine rastlanmaktadır: *an-ır-, böğü-r- .. deli-r-, pusa-r-,*

-t-, -i-, -u-, -ü-: Çok az örnekte karşımıza çıkmaktadır: *taş-t-, ağır-t- >ağrı-, kaş-t-, ...*

-ik-, -ik-, -uk-, -ük-: Az örnekte yürürlükte olmakla birlikte tanınan bir ektir: *aç-ik-, bir-ik-, gec-ik-, göz-ük-, ...*

-kır-, -kir-, -kur-, -kür-: Çok kullanılan eklerden değildir. Daha çok yansıma sözcüklerde kullanılmaktadır: *fiş-kır-, hiç-kır-, hum-kır-, püs-kür-, kış-kır-, hay-kır-, süm-kür-, tü-kür-, ...*

-la-, -le-: İsimden fiil yapma eklerinin en işlek olanıdır. Hemen hemen her isme gelerek isimleri fiil durumuna getirmektedir: *ateş-le-, av-la-, baş-la-, yol-la-, adım-la-, temiz-le-, karşı-la-, göz-le-, ...* Yansıma sözcüklerde de kullanılmaktadır: *çın-la-, hav-la-, hor-la-, pat-la-, ...*

-imsa-, -imse-, -umsa-, -ümse-: Çok kullanılan eklerden değildir: *az-imsa-, ben-imse-, gül-ümse-, küçü-mse-, ...*

-r-: Çok az örnekte karşımıza çıkan eklerdendir: *deli-r-, üf-ür-, beli-r- (belgü-r-),*

-sa-, -se-: İstek ve ihtiyaç ifadesi olan bu ekin kullanım alanı sınırlıdır: *su-sa-, umur-sa-, önem-se-, ...*

-sı-, -si-, -su-, -sü-: Az kullanılan eklerdendir: *gerek-si-, yad-sı-, ...*

1.3. Birleşik Fiiller

Türkçede üç biçimde birleşik fiil meydana gelmektedir. Bunlardan biri iki fiilin kurallı bir biçimde bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Bir fiil ve bir yardımcı fiilden oluşan yapılar ve deyimler de birleşik fiil grubuna girmektedir:

1.3.1. İki Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

İki fiilden oluşan kurallı birleşik fiillere *tasvir fiilleri* de denilmektedir. Türkçede ilgi çekici yapılara, anlamalara, kurallara sahip dil birlikleridir. Yapı bakımından çok eskilere dayanmaktadır. Orhun yazıtlarında tasvir fiillerinin gelişmiş olarak yer alması ve kurallılık ifade etmesi bunu göstermektedir. Bu yapının, Türkçenin tarihî seyri içerisinde daha da geliştiği, zenginleştiği; Eski Türkiye Türkçesi döneminde zirveye ulaştığı görülmektedir. Ancak Osmanlı

Dönemi Türkçesinde kullanılma sıklığı ve çeşitliliği azalmış, Türkiye Türkçesinde bu olumsuz gelişme devam etmiştir.

Tasvir fiili, hem anlam yönünden hem de yapı bakımından kaynaşık kalıplaşmış fiillerdir. Zarf-fiil eki almış bir asıl fiille yardımcı fiil durumuna düşmüş bir fiilin birleşip tek anlam vermesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu birleşme, hem yapı hem de anlam bakımından kurallılık arz etmektedir.

İki fiilden oluşan kurallı birleşik fiillerde yardımcı fiil yani sonda bulunan fiil; asıl fiilin oluş, kılınış ve hareket bakımından nasıl meydana geldiğini tasvir etmektedir. Ortaya çıkan anlatış biçimi asıl fiile zengin bir anlatım gücü, ifade kıvraklığı ve anlam incelikleri katmaktadır.

İki fiilden oluşan kurallı birleşik fiillerin ortaya çıkışı da zengin ifade gücü ve anlam incelikleri elde etme arayışı ile ilgili olmalıdır.

Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde tasvir fiilleriyle aynı yapıda olan, fakat manaları dikkate alındığında tasvir fiil olmadıkları anlaşılan pek çok örnek bulunmaktadır.

1.3.1.1. Yeterlik

Oluşum şekli şöyledir: *-a/-e bil-*. Olumsuzu ise şu şekildedir: *a/-e ma/me-*.

Yeterlik fiili, Türkçede dört biçimde görülmektedir. Bunlardan yalnızca ikisi Batı Türkçesinde dolayısıyla Eski Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılmıştır. Diğer ikisi ise Doğu ve Kuzey Türkçesinin yeterlik fiili olup Anadolu sahasında çok seyrek yansımıştır.

Yeterlik fiilleri olabilirlik, hâkimiyet, güç, bir işi yapabilme yetki ve yeteneğini ifade eder: *gelebil-*, *koşabil-*, *yazabil-*, *gezebil-*... Olumsuzu: *geleme-*, *koşama-*, *yazama-*, *gezeme-*, ...

1.3.1.2. Tezlik

Asıl fiile, "*-ı/-i, -u/-ü ver-*" yapısıyla bağlanmaktadır.

Tezlik, acelecilik ve aniden olan hareketleri ifade eden kurallı birleşik fiildir. Beklenmedik bir anda birdenbire ortaya çıkan bir olayı veya

düşünülmeyen, tereddütsüz, başarıyla ve çabuk bitirilen hareketleri anlatmaktadır: *geliver-*, *koşuver-*, *yazıver-*, ...

1.3.1.3. Süreklilik

Asıl fiile *-a/-e dur-* ve *-a/-e kal-* yapısı ile bağlanmaktadır.

Süreklilik fiilleri; olayların aralıksız, sürekli ve kararlı bir şekilde devam ettiğini bildirir. Alışkanlıklar ve uzun süre devam eden hareketler de süreklilik fiilleriyle dile getirilir.

-a/-e dur-: Süreklilik bildiren önemli ve çok kullanılan kuralı birleşik fiillerdendir. Eski Türkçeden beri yürürlüktedir: *bakadur-*, *geledur-*, *yazadur-*, *konusadur-*, *çalışadur-*, *yazadur-*, ...

-a/-e kal-: Süreklilik, uzun süren hareket, daha çok irade dışı şaşma ve hayret bildirmektedir. Uygur Türkçesinden itibaren yürürlüktedir: *bakakal-*, *şaşakal-*, *uyuyakal-*, ...

1.3.1.4. Yaklaşma

Yapısı şöyledir: *-a/-e;* *-ı/-i;* *-u/-ü yaz-*

Sonuçlanmasına veya gerçekleşmesine az kalan veya yarıda sona eren hareketleri bildirmek için kullanılan birleşik fiildir. Türünün az sayıda örneği bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi edebî dilinde seyrek kullanılmaktadır, fakat çeşitli örneklerle yürürlüktedir: *bayılayaz-*, *dolayaz-* *düşeyaz-* *kırılaz-*, *olayaz-*, *öleyaz-*, ...

Türkiye Türkçesi ağızlarında ise; *ağlayazdı*, *kırılazdı*, *öleyazdım*, *düşeyazdım* gibi birkaç örnek yürürlüktedir.

1.3.2. Bir İsimden Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

İsim ve bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerdir. İsimle birlikte kullanılan yardımcı fiil, isim unsurunu fiilleştirmektedir. İkisi adeta bir fiil anlamı vermektedir. Birinci unsur yani isim unsuru çoğunlukla yabancı dillerden Türkçeye geçen sözcüklerdir. Ancak Türkçe olanlar da vardır. En çok kullanılan yardımcı fiiller: *et-*, *eyle-*, *ol-*, *kıl-*, *bulun-*, *yap-*, ... Örnekler:

kabul et-, hata et-, kabul eyle-, teslim eyle-, sakın ol-, gitmiş bulun-, banyo yap-, gürlüğü yap-, ...

1.3.3. Anlamca Kaynaşık Deyimleşmiş Fiiller

Birisi fiil olmak üzere en az iki sözcükten oluşmuş, ancak sözcükler asıl anlamından uzaklaşmıştır. Bu tür birleşik fiillere *deyimler* de denilmektedir. Türkçenin tarihi geçmişine bağlı olarak deyimlerin sayısı çoktur. Son unsur daima fiildir. Fiilden önceki gelen isim unsuru daha çok ek alarak fiil ile anlam bütünlüğü kazanmaktadır:

Ağız değiştirmek: “Daha önce söylediğinin tersini söylemeye başlamak”;

Ağız kalabalığına getirmek: “Birini gereksiz sözler söyleyip çok konuşmak yolu ile şaşırtmak, dikkatini dağıtıp aldatmak”;

Ağız (bir karış) açık kalmak: “Çok şaşırmak, şaşakalmak”;

Ağız kulaklarına varmak: “Çok sevinmek, sevindiği her hâlden belli olmak”;

Ağız laf yapmak: “Güzel, inandırıcı söz söyleme yeteneği olmak”;

Ağızına baktırmak: “Etkili, güzel konuşarak kendini zevk ile dinletmek, dinleyenleri kendisine hayran etmek”;

Ağızına bir parmak bal çalmak: “Amacına ulaşmak için birini tatlı sözlerle bir süre oyalamak, kandırmak; umut verip ikna ederek işini yaptırmak”;

Ağızını bıçak açmamak: “Kırgınlıktan, üzüntüden ya da herhangi bir sebepten ötürü söz söyleyecek durumda olmamak”;

Ağızının kokusunu çekmek: “Bir kimsenin dayanılmaz, çekilmez tutum ve davranışlarına katlanmak”;

Aklına koymak: “ Bir şeyi yapmaya kesin olarak karar vermek, Bir fikri başkasına aşılacak”;

Aklını çalmak (çelmek): “Kararından, niyetinden vazgeçirip başka bir yola sokmak, Baştan çıkarmak, ayartmak”;

Alçak gönüllü olmak: “Gurur ve kibre kapılmayıp kendini olduğundan daha aşağı düzeyde sayma, başkalarından yüksek görmeme durumu”;

Alnını karışlamak: “Bir işin çok güç olduğunu, yapılamayacak kadar zor olduğunu anlatır, Küçümseyerek meydan okumak, tehdit etmek”;

Anasından doğduğuna pişman etmek: “Çok eziyet ederek canından bezdirmek, bir kimseyi çok üzme”;

Arap saçına dönmek: “İşlerin çok karışıp içinden çıkılmaz bir durum alması”;

Ateş püskürmek: “Çok öfkeli olmak, ağır sözler söylemek”;

At oynatmak: “Bildiği ve istediği gibi davranmak, Belli bir alanda üstünlük kurmak”, ...

1.4.Çatılarına Göre Fiiller

Fiillerde çatı, fiillerin anlam ve yapı bakımında özne ve nesne ile ilişkisine göre belirlenmektedir.

1.4.1.Öznesine Göre Fiiller

Öznesine göre fiiller, fiil özne ilişkisine göre dörde ayrılmaktadır:

1.4.1.1.Etken Fiil

Öznesi belli olan fiile *etken fiil* denilmektedir. Öznenin yaptığı, uyguladığı işi, oluşu ve hareketi anlatan fiillerdir. Özne ve fiil ilişkisi karmaşık değildir. Fiil geçişli veya geçişsiz olabilmektedir: *Ali ders çalışıyor, Mehmet camdan dışarı bakıyor, Çocuk top oynuyor, Küçük kız çiçek topluyor, Usta bizim pencerelerimizi onardı, Yağmurdan kaçmak için hızlıca yürüdüm, ...* Etken fiiller, çatı ekleri almaktadırlar. Bu durumda fiilin özne ile ilişkisi değişmektedir.

1.4.1.2. Edilgen Fiil

Gerçek öznesi belli olmayan çekimli fiillere *edilgen fiil* denmektedir. Edilgen fiillerde işin, oluşun veya kılışın kim ve ne tarafından yapıldığı belli değildir. Bu tür fiillere *meçhul fiiller* de denilmektedir.

Edilgen çatı, etken fiillere *-l-* ve *-n-* eklerinden birisi getirilerek yapılmaktadır. Ünlü ve *-l* ile biten fiil kök ve gövdelerine *-n-* eki getirilmektedir: *bağla-n-*, *gül-ün-*, *ara-n-*, *boya-n-*, ...

Diğer bütün fiillerde bu çatı, kök veya gövdeye *-l-* eki getirilerek kurulmaktadır: *sev-il-*, *gör-ül-*, *yaz-ıl-*, *konuş-ul-*, ...

Edilgen ve dönüşlü fiillerin her ikisi de “-l-” ve “-n-” - eki aldığı için zaman zaman birbirleriyle karıştırılmaktadır. Edilgen fiillerde “*başkası tarafından*”, dönüşlü fiillerde ise “*kendi kendine*” yapma anlamı vardır: “*Ağaçlar kesildi*” (başkası tarafından = edilgen), “*Ali rüzgardan korunmak için ağaca sarıldı*” (kendi kendine = dönüşlü).

1.4.1.3. İşteş Fiil

Bir iş, oluş veya kılışın birden çok kişi veya nesne tarafından tek tek ya da guruplar halinde (ikiden daha çok özne) yapıldığını anlatan fiillerdir.

İşteş fiil, fiil kök veya gövdelerine *-ş-* eki getirilerek yapılmaktadır. Karşılıklı iki kişi tarafından yapılan eylemler: *anla-ş-*, *at-ış-*, *çek-ış-*, *döv-üş-*, *gör-üş-*, *karşıla-ş-*, *kucakla-ş-*, *vur-uş-*, *tan-ış-*, *tart-ış-*, *yaz-ış-*, *bak-ış-*, *söyle-ş-*, ... İkiden çok özne tarafından yapılanlar: *kaç-ış-*, *gül-üş-*, *ağla-ş-*, *bağır-ış-*, ...

İşteşlik eki almadığı halde anlam olarak işteşlik ifade eden fiiller de vardır: *savaştılar*, *güreştiler*,

İşteşlik eki aldığı halde işteşlik bildirmeyen fiiller de bulunmaktadır: *ulaştım*, *çalıştı*, *alıştı*, ...

1.4.1.4.Dönüştü Fiil

Öznenin yaptığı iş, kılış ve oluşun dönüşü yine özne ise bu durumu ifade eden fiillere *dönüştü fiiller* denmektedir. Yani iş veya hareketi yapan da etkileneni de aynı olduğunu anlatan fiillerdir.

Dönüştü fiillerin özneleri çoğunlukla canlı varlıklardır. Bu çatı çoğunlukla *-n-* eki ile kurulmaktadır: *giy-in-, yıka-n-, tara-n-, soy-un-, döv-ün-, ...*

Bazen *-ş* ek getirilerek de yapılmaktadır: *büz-üş-, kız-ış-, tak-ış-, ...*
Bazen de *-l-* eki bu anlamı vermektedir: *üz-ül-, büz-ül-, çek-il-, ...*

Cansız öznelerin fiilleri dönüştü olamaz. Örneğin “Derslik, sınav için hazırlandı.” cümlesindeki fiil çatısı öznesine göre dönüştü değil edilgendir. Çünkü derslik kendi kendine hazırlanamayacağı için hazırlayanlar başkalarıdır. Bununla birlikte “*Ali yarınki sınav için hazırlandı.*” cümlesindeki “hazırlandı” fiili dönüştüdür. Çünkü Ali kendi kendini sınava hazırlamıştır.

Doğa olaylarında “kendi kendine yapma anlamı değil” “kendi kendine olma” anlamı vardır: “*su duruldu*”, “*kar dindi*”, ..

1.4.2.Nesnesine Göre Fiiller

Türkçede fiillerin bazıları nesne kabul eder bazıları etmez. Nesne kabul edip etmemek fiillerin doğal yapılarında vardır. Fiiller nesne kabul edip etmemelerine göre geçişli fiiller ve geçişsiz fiiller olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bazı fiilden fiil yapma ekleri fiillerin geçişliliğinde etkin rol oynamaktadır. Fiilden fiil yapma eklerinin bazıları ile fiiller, oldurgan fiiller ve ettirgen fiiller durumuna gelmektedir.

1.4.2.1.Geçişli Fiiller

Fiillerdeki hareketin durumuna göre öznenin yaptığı iş, canlı veya cansız başka bir varlığı etkiliyorsa bu fiillere *geçişli fiiller* denmektedir. Fiiller, nesneyi “*neyi*”, “*kimi*”, “*ne*” ve “*kim*” sorularına cevap vererek işaret etmektedirler. Yani “*neyi*”, “*kimi*”, “*ne*” ve “*kim*” sorularına cevap veren fiiller geçişli, veremeyenler geçişsizdir: *at-, oku-, ek-, dik-, bul-, koru-, kes-,*

ölç-, gör-, kır-, iç-, ye-, topla-, ... Geçişli fiillerde nesne fiilin anlamını tamamlamaktadır.

1.4.2.2. Geçişsiz Fiiller

Nesne almayan fiillere geçişsiz fiil denmektedir. Bu tür fiiller; “neyi”, “kimi”, “ne” ve “kim” sorularına cevap veremezler. Fiilin hareketi doğrudan doğruya özneye dönüktür. Öznenin yaptığı iş, canlı veya cansız başka bir unsuru etkilemez. Genellikle oluş ve hareket bildiren fiiller geçişsizdir: *gül-, uyu-, ağla-, bık-, yat-, inle-, düzel-, ...*

1.4.2.3. Oldurğan Fiiller

Geçişsiz fiiller, bazı fiilden fiil yapma ekleri ile geçişli hale getirilebilmektedir. Fiilleri geçişli hale getirebilen fiilden fiil yapma ekleri şunlardır: *-t-, -r-, -dir-, -dir-, -dur-, -dür-, -tır-, -tir-, -tur-, -tür-, ...* Yani fiilden fiil yapma ekleri getirilerek fiiller; “neyi”, “kimi” ve “ne” sorularına cevap verebilecek duruma getirilmektedir. *gül-dür-, uyu-t-, ağla-t-, bık-tır-, yat-ır-, inle-t-, düzel-t-, ...*

1.4.2.4. Ettirgen Fiiller

Geçişli olan veya fiilden fiil yapma ekleri ile oldurğan duruma gelen fiiller *-t-, -r-, -dir-, -dir-, -dur-, -dür-, -tır-, -tir-, -tur-, -tür-* ekleri ile geçişlilik dereceleri yükseltilebilmektedir. Bu durumda olan fiillere *oldurğan fiiller* denilmektedir: *oku-t-, bul-dur-, koru-t-, kes-tir-, ölç-tür-, gör-dür-, kır-dır-, iç-ir-, ye-dir-, topla-t-, ...*

Geçişli olan ve eklerle geçişlilik derecesi yükseltilen fiiller de bir başkası tarafından veya birisi vasıtasıyla yaptırılma anlamı da vermektedir: *gül-dür-t-, uyu-t-tur-, ağla-t-tır-, bık-tır-t-, yat-ır-t-, inle-t-tir-, düzel-t-tir-, ...*

1.5. Şahıs Ekleri

Türkçede fiiller, yukarıda da belirtildiği gibi, kök veya gövde olarak (emir teklik II şahıs hariç) kullanılamazlar. Fiiller kullanılırken mutlaka zaman ve şahıs eki almaktadırlar.

1.5.1. Birinci Tip Şahıs Ekleri

Birinci tip şahıs ekleri, şahıs zamiri kaynaklıdır. Fiiller zaman ekinde sonra zorunlu olarak şahıs eklerini almaktadır. Yani tıpkı fiilin öncesindeki gibi zaman ekinde sonra da kullanılan şahıs zamirleri (*sen görür sen > sen görürsün*) zaman içerisinde bazı değişikliklere uğramış, şahıs eki durumuna gelmiştir. Şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek ve gereklilik çekimlerinde kullanılmaktadır. Birinci grup şahıs ekleri şöyledir:

Teklik I. Şahıs: *-m, -im, -im, -um, -üm*

Teklik II. Şahıs: *-n, -in, -in, -un, -ün*

Teklik III. Şahıs: Eki yoktur

Çokluk I. Şahıs: *-z, -ız, -iz, -uz, -üz*

Çokluk II. Şahıs: *-sınız, -sınız, -sunuz, sünüz*

Çokluk III. Şahıs: *-lar, -ler*

Not: İstek Çokluk I. şahısta ek istisnai durum gösterip *-alım, -elim* biçiminde kullanılmaktadır.

1.5.2. İkinci Tip Şahıs Ekleri

İkinci tip şahıs ekleri, iyelik eki menşelidir. Yani iyelik ekleri bazı değişiklikler göstererek bilinen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde şahıs eki olarak kullanılmıştır.

Teklik I. Şahıs: *-m*

Teklik II. Şahıs: *-n*

Teklik III. Şahıs: Eki yoktur

Çokluk I. Şahıs: *-k*

Çokluk II. Şahıs: *-nız, nız, -nuz, -nüz*

Çokluk III. Şahıs: *-lar, -ler*

1.5.3. Üçüncü Tip Şahıs Ekleri

Sadece emir çekimlerinde kullanılmaktadır. Bir başka ifade ile emir çekiminin ekleri kendisine özel bir durum arz etmektedir.

Teklik I. Şahıs: *-ayım, -eyim*

Teklik II. Şahıs: Eki yoktur

Teklik III. Şahıs: *-sın, -sin, -sun, -sün*

Çokluk I. Şahıs: *-alım, -elim*

Çokluk II. Şahıs: *-n, -ın, -in, -un, -ün, -ınız, -iniz, -unuz, -ünüz*

Çokluk III. Şahıs: *-sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler*

1.6. Şekil ve Zaman Ekleri

Fiiller emir kipinin 2. teklik şahıs dışında, daima çekimli biçimde işlem görmektedir. Fiil kök veya gövdesinden sonra bir zaman eki alarak hareketi zamana bağlarlar.

1.6.1. Fiillerin Basit Çekimleri

Fiiller, bir zaman eki aldıklarında basit çekimi ifade ederler. Zaman ekinden sonra ise, yukarıda da belirtildiği gibi, şahıs eki almaktadırlar.

1.6.1.1. Şimdiki Zaman

Eylemin belirttiği iş veya oluşun, sözün söylendiği anda, içinde bulunulan zaman içerisinde, şimdi gerçekleştiğini bildirmektedir. *-yor; -makta, -mekte; -mada, -mede* ekleriyle yapılmaktadır.

a. -yor eki ile yapılan çekim: Eki, ünlü uyumuna aykırı olarak daima aynı şekilde *-yor*'dur. Bu ek *yori-* fiilinden geliştiği için kalınlık-incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna uymaz.

Teklik I. Şahıs: *Ben geliyorum*

Teklik II. Şahıs: *Sen geliyorsun*

Teklik III. Şahıs: *O geliyor*

Çokluk I. Şahıs: *Biz geliyoruz*

Çokluk II. Şahıs: *Siz geliyorsunuz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar geliyorlar*

Olumsuz fiil köküne *-ma-*, *-me-* eki getirilerek yapılmaktadır: *gelmiyorum, gelmiyorsun, gelmiyor, ...*

b. —makta, -mekte eki ile yapılan çekim: *-mak, -mek* fiilden isim yapım eki ve ayrılma hali eki *-ta, -te* eklerinin birleşimi ile ortaya çıkmıştır. Çağdaş Türkçede ortaya çıkmış bir çekimdir.

Teklik I. Şahıs: *Ben gelmekteyim*

Teklik II. Şahıs: *Sen gelmekteisin*

Teklik III. Şahıs: *O gelmekte*

Çokluk I. Şahıs: *Biz gelmekteyiz*

Çokluk II. Şahıs: *Siz gelmektesiniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar gelmekteiler*

Olumsuz fiil köküne *-ma-*, *-me-* eki getirilerek yapılmaktadır: *gelmemekteyim, gelmemektesin, gelmemekte, ...*

c. —mada, -mede eki ile yapılan çekim: *-ma, -me* fiilden isim yapım eki ve ayrılma hali eki *-da, -de* eklerinin birleşimi ile ortaya çıkmıştır. Çağdaş Türkçede ortaya çıkmış bir çekimdir. Çok kullanılmamaktadır.

Teklik I. Şahıs: *Ben gezmedeyim*

Teklik II. Şahıs: *Sen gezmedesin*

Teklik III. Şahıs: *O gezmede*

Çokluk I. Şahıs: *Biz gezmedeyiz*

Çokluk II. Şahıs: *Siz gezmedesiniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar gezmedeler*

Olumsuz çekimi yoktur.

1.6.1.2. Geniş Zaman

Eylemin yapıldığı veya yapılacağı zaman belli değildir. Bütün zamanları kapsayan bir anlam vermektedir. Eki, fiillerin ünlü ve ünsüz ile bitmesine ve kalın veya ince ünlülü olmasına göre değişmektedir: *-r, -ır, -ir, -ur, -ür, -ar, -er*. Ünlü ile biten fiillere *-r*, eki getirilmektedir.

Teklik I. Şahıs: *Ben gelirim*

Teklik II. Şahıs: *Sen gelirsin*

Teklik III. Şahıs: *O gelir*

Çokluk I. Şahıs: *Biz geliriz*

Çokluk II. Şahıs: *Siz gelirsiniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar gelirler*

Geniş zamanın olumsuzu farklıdır. Olumsuz hali geniş zaman ekini (*-r, -ır, -ir, -ur, -ür, -ar, -er*.) almadan yapılmaktadır.

Teklik I. Şahıs: *Ben gelmem*

Teklik II. Şahıs: *Sen gelmezsin*

Teklik III. Şahıs: *O gelmez*

Çokluk I. Şahıs: *Biz gelmeyiz*

Çokluk II. Şahıs: *Siz gelmezsiniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar gelmezler*

1.6.1.3. Bilinen Geçmiş Zaman

Eylemin geçmiş zamanda kesin olarak yapıldığını ve bittiğini bildirmektedir. Bu kipte, eylemin anlatan kişinin bilgisi dahilinde önceden yapıldığı ve eylemin sona erdiği anlaşılmaktadır. Eki, ünlü ve ünsüz uyumuna göre değişmektedir: *-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü*

Teklik I. Şahıs: *Ben geldim*

Teklik II. Şahıs: *Sen geldin*

Teklik III. Şahıs: *O geldi*

Çokluk I. Şahıs: *Biz geldik*

Çokluk II. Şahıs: *Siz geldiniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar geldiler*

Olumsuzu fiil köküne *-ma-*, *-me-* eki getirilerek yapılmaktadır:

gelmedim, gelmedin, gelmedi, ...

1.6.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Eylemin belirsiz bir geçmiş zamanda yapıldığı ve bittiğini anlatmaktadır. Olay, anlatanın gözü önünde veya bilgisi dahilinde yapılmamıştır. Konuşan, olayı başka birinden herhangi bir şekilde duymuştur veya öğrenmiştir. Yani konuşan başkasından duyduğunu veya öğrendiğini anlatmaktadır. Olayın bitişi ile ilgili olarak bilinen geçmiş zamandaki kesinlik, öğrenilen geçmiş zamanda yoktur. Ek ünlüsü, kalınlık-incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna göre farklılık göstermektedir: *-miş, -miş, -muş, -müş.*

Teklik I. Şahıs: *Ben gelmişim*

Teklik II. Şahıs: *Sen gelmişsin*

Teklik III. Şahıs: *O gelmiş*

Çokluk I. Şahıs: *Biz gelmişiz*

Çokluk II. Şahıs: *Siz gelmişsiniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar gelmişler*

Olumsuzu fiil köküne *-ma-*, *-me-* eki getirilerek yapılmaktadır: *gelmemişim, gelmemişsin, gelmemiş, ...*

1.6.1.5. Gelecek Zaman

Eylemde bildirilen işin gelecekte yapılacağı bildirilmektedir. Ek ünlüsü, kalınlık-incelik uyumuna göre farklılık göstermektedir: *-acak, -ecek*. Ekin son ünsüzü *-k*, teklik ve çokluk I. şahıslarda iki ünlü arasında yumuşayarak *-ğ* sesine dönüşür.

Teklik I. Şahıs: *Ben geleceğim*

Teklik II. Şahıs: *Sen geleceksin*

Teklik III. Şahıs: *O gelecek*

Çokluk I. Şahıs: *Biz geleceğiz*

Çokluk II. Şahıs: *Siz geleceksiniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar gelecekler*

Olumsuz fiil köküne *-ma-*, *-me-* eki getirilerek yapılmaktadır: *gelmeyeceğim, gelmeyeceksin, gelmeyecek, ...*

1.6.1.6. Şart

Eylemin dilek veya şart olarak tasarlandığını bildirir. Türkçede bütün fiil çekimleri bağımsız cümle yapabildiği halde şart çekimi yargı taşımayan bağlı cümleler yapabilmektedir. Ek ünlüsü, kalınlık-incelik uyumuna göre farklılık göstermektedir: *-sa, -se*.

Teklik I. Şahıs: *Ben gelsem*

Teklik II. Şahıs: *Sen gelsen*

Teklik III. Şahıs: *O gelse*

Çokluk I. Şahıs: *Biz gelsek*

Çokluk II. Şahıs: *Siz gelseniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar gelseler*

Olumsuz fiil köküne *-ma-*, *-me-* eki getirilerek yapılmaktadır: *gelmesem, gelmesen, gelmese, ...*

1.6.1.7. İstek

Eylemde yapılacak iş tasarlanmakta ve istenmektedir. Ek ünlüsü, kalınlık-incelik uyumuna göre farklılık göstermektedir: *-a*, *-e*. Ünlü ile biten fiillerde ek, kaynaştırma ünsüzü *-y-*'den sonra gelmektedir.

Teklik I. Şahıs: *Ben geleyim*

Teklik II. Şahıs: *Sen gelesin*

Teklik III. Şahıs: *O gele*

Çokluk I. Şahıs: *Biz gelelim*

Çokluk II. Şahıs: *Siz geliniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar geleler*

Olumsuzu fiil köküne *-ma-*, *-me-* eki getirilerek yapılmaktadır: *gelmeyeyim, gelmeyesin, gelmeye, ...*

1.6.1.8. Gereklik

Eylemin yapılması gerektiğini bildirmektedir. Ek ünlüsü, kalınlık-incelik uyumuna göre farklılık göstermektedir: *-malı*, *-meli*

Teklik I. Şahıs: *Ben gelmeliyim*

Teklik II. Şahıs: *Sen gelmelisin*

Teklik III. Şahıs: *O gelmeli*

Çokluk I. Şahıs: *Biz gelmeliyiz*

Çokluk II. Şahıs: *Siz gelmelisiniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar gelmeliler*

Olumsuzu fiil köküne *-ma-*, *-me-* eki getirilerek yapılmaktadır: *gelmemeliyim, gelmemelisin, gelmemeli, ...*

Gereklik çekiminin pek çok biçimi bulunmaktadır. Bu biçimler Çağdaş Türkçede yürürlüktedir.

gerek: Çekimi, *F.*- *mA* + *iyelik eki* + *gerek²* ekler ve sözcük grubuyla yapılmaktadır³. *yazmam gerek* "yazmalıyım"⁴, *yazman gerek*, *yazması gerek*, *yazmamız gerek*, *yazmanız gerek*, *yazmaları gerek*. Olumsuzu:⁵ *yazmamam gerek*, *yazmam gerek değil*.

lazım: Çekimi, *F.* -*mA* + *şahıs eki* + *lâzım* kalıbıyla yapılmaktadır ve kuralıdır. Geleceğe yönelik bir niyeti ifade ettiği için gelecek zaman anlamı da taşımaktadır: *yazmam lâzım* "yazmalıyım", *yazman lâzım*, *yazması lâzım*, *yazmamız lâzım*, *yazmanız lâzım*, *yazmaları lâzım*. Olumsuzu: *yazmamam lâzım* "yazmamalıyım".

Birleşik çekimleri: Bilinen geçmiş zamanı: *yazmam lâzımdı / lâzım idi* "yazmamalıydım"; şartı: *yazmam lâzımsa / lâzım ise* "yazmalıysam"; öğrenilen geçmiş zamanı: *yazmam lâzımmış / lâzım imiş* "yazmamalıymışım".

zorunda: Çekimi, -*mA*k + *zorunda* + *şahıs eki* kalıbıyla yapılmaktadır. Gelecek zaman ifadesi de bulunmaktadır: *yazmak zorundayım* "yazmalıyım", *yazmak zorundasın*, *yazmak zorunda(dır)*, *yazmak zorundayız*, *yazmak zorundasınız*, *yazmak zorundalar*. Olumsuzu: *yazmamak zorundayım* ve *yazmak zorunda değilim* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birleşik çekimleri: Bilinen geçmiş zamanı: *yazmak zorundaydım / zorunda idim*, şartı: *yazmak zorundaydsam / zorunda isem*; öğrenilen geçmiş zamanı: *yazmak zorundamışım / zorunda imişim*,

² Bu çekimlerin bir de soru biçimleri bulunmaktadır: *yazmam mı gerek*, *yazmam gerek mi* ... Çekimlere bir de soru şekli eklenirse konunun zenginliği, ayrntı içerisinde kaybolacağı için örneklere eklenmemiştir.

³ Gereklığın bu çekimi Kazak Türkçesinde: "*jazuvım kerek*, *jazuvın kerek*, *jazuvı kerek*, *jazuvımız kerek*, *jazuvların kerek*, *jazuvı kerek*" biçimindedir (*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara 1991, s. 1057, Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara 1998, s. 208). Özbek Türkçesinde ise farklı bir isim yapma ekiledir: "*kelişim kerek*, *kelişing kerek*, *kelişi kerek*, *kelişimiz kerek*, *kelişingiz kerek*, *kelişleri kerek*" (age, s. 1082; Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara 2000, s. 152).

⁴ Çekimlerin karşılığı, yalnızca teklik birinci şahıslarda verilecektir.

⁵ Gereklilik çekimlerinin olumsuzu; hikâyesi, şartı ve rivayeti de şahıslara göre kuralı olarak çekilebilmektedir. Ancak fazla yer kaplamaması için biz sadece birinci şahıs çekimlerini verebildik. Diğer şahıslarda çekimini okurlarımıza bırakıyoruz.

icap et-: Çekimi, F. -mA+ şahıs eki+ icap eder kalıbıyla yapılmaktadır: yazmam icap eder "yazmalıyım", yazman icap eder, yazması icap eder, yazmamız icap eder, yazmanız icap eder, yazmaları icap eder. Olumsuzu: yazmamam icap eder, yazmam icap etmez.

Birleşik çekimleri: Hikâyesi: yazmam icap ederdi / icap eder idi "yazmalıydım"; şartı: yazmam icap ederse / icap eder ise; "yazmalıysam"; rivayeti: yazmam icap edermiş / icap eder imiş "yazmalıymışım".

lâzım gel-: Kurallı bir biçimde fiiller F.-mA+ şahıs eki+ lâzım gel- + zaman eki (-mektedir) dil birliklerini yanına alarak bu manayı verirler: yazmam lâzım gelmektedir "yazmalıyım", yazman lâzım gelmektedir, yazması lâzım gelmektedir, yazmamız lâzım gelmektedir, yazmanız lâzım gelmektedir, yazmaları lâzım gelmektedir. Olumsuzu: yazmamam lâzım gelmektedir, yazmam lâzım gelmemektedir.

Birleşik çekimleri: Hikâyesi: yazmam lâzım gelmekteydi / gelmekte idi; şartı: yazmam lâzım gelmekteyse / gelmekte ise; rivayeti: yazmam lâzım gelmekteymiş / gelmekte imiş.

lüzumlu: Fiillere, -mA+iyelik eki+ lüzumlu kalıbından oluşan bir dil birliği getirilerek yapılmaktadır: yazmam lüzumlu "yazmalıyım", yazman lüzumlu, yazması lüzumlu, yazmamız lüzumlu, yazmanız lüzumlu, yazmaları lüzumlu. Olumsuzu: yazmam lüzumlu değil, yazmamam lüzumlu.

Ek-fiille çekimleri: Bilinen geçmiş zamanı: yazmam lüzümlüydü / lüzumlu idi; şartı: yazman lüzümlüysa / lüzumlu ise; öğrenilen geçmiş zamanı: yazman lüzümlüymüş / lüzumlu imiş.

şart: Fiil kök veya gövdelerine -mA + iyelik eki + şart ek ve sözcüklerinden meydana gelen dil birliğinin gelmesiyle mana kazanmaktadır. Kurallı çekimlerden: yazmam şart "yazmalıyım", yazman şart, yazması şart, yazmamız şart, yazmanız şart, yazmaları şart. Olumsuzu: yazmamam şart, yazmam şart değil.

Ek-fiille çekimleri: Bilinen geçmiş zamanı: yazmam şarttı / şart idi; şartı: yazmam şartsa / şart ise; rivayeti: yazmam şartmış / şart imiş.

Görüldüğü gibi gereklilik kipi yalnızca *-malı*, *-meli* ekiyle yapılan bir çekim değildir. Tarihî Türkçe ve Türkçenin lehçelerinden gelen başka biçimler de mevcuttur. Ayrıca Türkiye Türkçesinin konuya pek çok ilâvesi olmuştur. Türkçe fiile, ekler ve Türkçe, Arapça veya Farsça sözcükler eklenmiş, gerekliliğin anlamdaşları sınırsız denilecek kadar zenginleşmiştir.

1.6.1.9. Emir

Yukarıda da belirtildiği gibi emir çekiminde her şahsın çekimi farklıdır. Yani her şahıs farklı bir ek ile çekilmektedir:

Teklik I. Şahıs: *Ben geleyim*

Teklik II. Şahıs: *Sen gel*

Teklik III. Şahıs: *O gelsin*

Çokluk I. Şahıs: *Biz geelim*

Çokluk II. Şahıs: *Siz gelin / geliniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar gelsinler*

Olumsuzu fiil köküne *-ma-*, *-me-* eki getirilerek yapılmaktadır: *gelmeyeyim, gelme, gelmesin, ...*

1.6. 2.Fiillerin Birleşik Kipli Çekimleri

Fiiller, arka arkaya iki zaman eki aldıklarında birleşik çekimi ifade etmektedirler.

1.6.2.1. Hikâye

Fiil kipinin görülen geçmiş zamanda olduğu anlatmakta ve hikâye etmektedir. Eki, ünlü ve ünsüz uyumuna göre değişmektedir: *-dı*, *-di*, *-du*, *-dü*, *-tı*, *-ti*, *-tu*, *-tü*. Emir çekiminin dışındaki bütün çekimlerin hikâye çekimi mevcuttur.

Teklik I. Şahıs: *Ben gelmiştim*

Teklik II. Şahıs: *Sen gelmiştin*

Teklik III. Şahıs: *O gelmişti*

Çokluk I. Şahıs: *Biz gelmiştik*

Çokluk II. Şahıs: *Siz gelmiştiniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar gelmiştiler*

Diğer çekimler: Şimdiki zaman: *geliyordum*; Geniş zaman: *gelirdim*; Bilinen geçmiş zaman: *geldiydim*; Öğrenilen geçmiş zaman: *gelmiştim*; Gelecek zaman: *gelecektim*; Şart: *gelseydim*; İstek: *gelyeydim* Gereklilik: *gelmeliydim*.

Olumsuzu: Şimdiki zaman: *gelmiyordum*; Geniş zaman: *gelmezdim*; Bilinen geçmiş zaman: *gelmediydim*; Öğrenilen geçmiş zaman: *gelmemiştim*; Gelecek zaman: *gelmeyecektim*; Şart: *gelmeseydim*; İstek: *gelmeyeydim* Gereklilik: *gelmemeliydim*.

1.6.2.2. Şart

Basit çekimlere ek fiilin şart biçimi getirilerek yapılmaktadır. Ek ünüsü, kalınlık-incelik uyumuna göre farklılık göstermektedir: *-sa, -se*. Şart kipinde, İstek kipinde ve emir kipinde çekimi yoktur. Gereklilik kipinin şart çekimi ise nadiren kullanılmaktadır.

Teklik I. Şahıs: *Ben gelirse*

Teklik II. Şahıs: *Sen gelirsen*

Teklik III. Şahıs: *O gelirse*

Çokluk I. Şahıs: *Biz gelirse*

Çokluk II. Şahıs: *Siz gelirseniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar gelirlerse / gelirseler*

Diğer çekimler: Şimdiki zaman: *geliyorsam*; Geniş zaman: *gelirse* Bilinen geçmiş zaman: *geldiysem*; Öğrenilen geçmiş zaman: *gelmişsem*; Gelecek zaman: *geleceksem*; Gereklilik: *gelmeliysem*.

Olumsuzu: Şimdiki zaman: *gelmiyorsam*; Geniş zaman: *gelmezsem*
Bilinen geçmiş zaman: *gelmediysem*; Öğrenilen geçmiş zaman: *gelmemişsem*;
Gelecek zaman: *gelmeyeceksem*; Gereklilik: *gelmemeliysem*.

1.6.2.3. Rivayet

Rivayet, hikâyede olduğu gibi herhangi bir kesin zaman bildirmez. Ek ünlüsü, kalınlık-incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna göre farklılık göstermektedir: *-miş, -miş, -muş, -müş*. Bu ek; anlatma, sonradan farkına varma, ve nakletme bildirmektedir. Bilinen geçmiş zaman ve emir kipi dışındaki bütün zamanların rivayet çekimi vardır:

Teklik I. Şahıs: *Ben gelirmişim*

Teklik II. Şahıs: *Sen gelirmişsin*

Teklik III. Şahıs: *O gelirmiş*

Çokluk I. Şahıs: *Biz gelirmişiz*

Çokluk II. Şahıs: *Siz gelirmişsiniz*

Çokluk III. Şahıs: *Onlar gelirlermiş / gelirmişler*

Diğer çekimler: Şimdiki zaman: *geliyormuşum*; Geniş zaman: *gelirmişim*; Öğrenilen geçmiş zaman: *gelmişmişim*⁶; Gelecek zaman: *gelecekmişim*; Şart: *gelseymişim*; İstek: *geleymişim*; Gereklilik: *gelmeliymişim*.

Olumsuzu: Şimdiki zaman: *gelmiyormuşum*; Geniş zaman: *gelmezmişim*; Öğrenilen geçmiş zaman: *gelmemişmişim*; Gelecek zaman: *gelmeyecekmişim*; Şart: *gelmeseymişim*; İstek: *gelmeyeymişim*; Gereklilik: *gelmemeliymişim*.

⁶ Öğrenilen geçmiş zamanın rivayetinde arka arkaya gelen ekler kulağa hoş gelmemekte ve bu çekim pek kullanılmamaktadır. Bununla birlikte "çok kitap okumuşmuş", "çok zenginmiş de" gibi küçümseme ve alay ifadelerinde zaman zaman yürürlüktedir.

1.6.2.4.Katmerli Birleşik Çekimler

Katmerli birleşik kipli fiiller, üç kip eki almış fiillerdir. Üçüncü fiil yine ek-fiildir ve ardından sadece şart eki -sa, -se gelmektedir. Bu çekimlerin kullanım alanı çok dardır. Ama yine de zaman zaman karşımıza çıkmaktadır.

Türkçede katmerli birleşik kipli fiiller; Hikâye birleşik kipinin şartı ve Rivayet birleşik kipinin şartı olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1. Hikâye birleşik kipinin şartı: a) Belirsiz geçmiş zaman hikâyesinin şartı : *Kaçanları görmüş idiysem, gözüm çıksın;* b) Belirli geçmiş zaman hikâyesinin şartı: *Dersine çalışmadı idiyen, zayıf alırsın;* c) Şimdiki zaman hikâyesinin şartı: *Şu anda beni görmüyor idiyse, gözünde sorun var demektir;* ç) Geniş zaman hikâyesinin şartı: *Çalışmıyor gibi yapıp da çalıştır idiyse, herkesten yüksek not alabilir;* d) Gelecek zaman hikâyesinin şartı: *Ben hazırlayıp ben yiyecek idiyen, aşçının burada işi nedir?;* e) Gereklilik kipinin hikâyesinin şartı: *Biz gereksiz yere para ödemeli idiysek, bu haksızlık değil mi?*

2. Rivayet birleşik kipinin şartı: a) Öğrenilen geçmiş zaman rivayetinin şartı: *Buradan kaçanları görmüşmüşse, mutlaka bize söylesin;* b) Şimdiki zaman rivayetinin şartı: *Ben onun sözlerine eskiden inanıyor imişsem, onu tanımadığımdandır;* c) Geniş zaman rivayetinin şartı: *Her söyleyene inanır imişse, aslında o iyi bir saftır;* ç) Gelecek zaman rivayetinin şartı: *Herkes güvenecek imiş ise o akılsızdır;*

Olumsuz: Katmerli birleşik kipli fiillerin olumsuz, basit kipli fiillerde olduğu gibi, esas fiilden sonra ve birinci zaman ekinden önce -ma, -me olumsuzluk eki getirilerek yapılmaktadır: *yazmamış imiş isen, görmüyor imiş isen,*

1.7.Soru eki:

Soru eki, daha önce de bahsedildiği gibi, hem isimlere hem de fiillere gelebilmektedir. Ek, kurallı bir biçimde ayrı yazılır. Kendinden önceki hecenin hem kalınlık-incelik hem de düzlük yuvarlaklık ses uyumlarına uyacak şekilde dar ünlülerden birini alarak *mi, mi, mu* veya *mü'*ye dönüşebilir: *gelmiş mi?, geliyor mu? Gelecek mi?, gelsek mi?*

Soru ekinden sonra gelen ekler, bu eke bitişik olarak yazılmaktadır: *uyuyabilecek miyim? görebilecek misin? gelecek misiniz? yazacak mıyız? ödemiş miyiz? yaklaşabilecek misiniz?, ...*

Bu ek sorudan başka görevlerde kullanıldığında da ayrı yazılır: *çirkin mi çirkin! kar serpmeye başladı mı dışarı çıkamayız.*

Birleşik fiillerde mi soru eki iki sözcüğün arasına da gelebilir: *kabul mu etmedin? gitmekten mi caydın?*

1.8. Ek Fiiller

1. İsimlere Gelen Yardımcı Fiiller

2. Fiillere Gelen Yardımcı Fiiller

1.8.1.Ek-Fiil

Türkçede “er-“ ve “dur-“ olmak üzere iki tane ek fiil bulunmaktadır. Bu ek fiiller aslında birer yardımcı fiildir. Zaman içerisinde ses değişimleri ve düşmeleri nedeniyle fiil kökleri ileri derecede yıpranmış ve tanınamaz hale gelmiştir. Ancak tamamen yok olduğu yerlerde bile önceden kullanıldığı ve orada gizli bir ek fiil olduğu belli olmaktadır. Bu yüzden ek fiil olarak adlandırılmıştır. Kullanıldığı yerde herhangi bir anlamı yoktur.

Ek-fiillerin iki görevi bulunmaktadır. Bunlardan biri isimlerin sonuna gelerek onları yüklem yapmasıdır. Ek-fiiller ek almamış isimlerden sonra gelmekte, isimleri fiilleştirmekte ve onları yüklem durumuna getirebilmektedir. Bu ek-fiillerin diğer bir görevi de fiillerde birleşik zamanı oluşturmaktır. Onlar basit çekimli bir fiilden sonra gelerek üzerlerine ayrıca fiil çekim eki alabilmekte ve böylece birleşik zamanların çekimi oluşmaktadır. Hatta bu birleşik çekimin üzerine bazen tekrar ek fiil ve tekrar zaman eki gelebilmekte katmerli birleşik çekim oluşmaktadır.

1.8.1.1. Ğ- Fiili

Eski Türkçede “er- “ şeklinde yürürlükte bulunan ve “olmak”, “erginleşmek”, “oluşmak”, “erginliğe ulaşmak” anlamında kullanılan fiil, zaman içerisinde er->ir- ses değişmesine uğramıştır. Daha sonraki zaman

içerisinde bünyesindeki “r” ünsüzü de düşmüş yalnızca sözcük kökü olarak “i-” sesi kalmıştır. Günümüzde bazen “i-” şeklindedir, bazen bu ses de düşmektedir.

Ek-fiil olan i- isimleri yüklem yaparken bazen kök halinde karşımıza çıkmaktadır: *Ben yorgun idim, Bazı öğrenciler çalışkan idi, Siz çok zengin idiniz, ...* Bazen de ek fiilin son unsuru “r” sesi de düşmektedir: *Ben yorgundum, Bazı öğrenciler çalışkandı, Siz çok zenginidiniz, ...*

Ek fiil, fiil çekimlerinden sonra geldiğinde dört çekim gerçekleştirmektedir.

Ek-fiilin Şimdiki ve Geniş Zamanda Çekimi

Ek-fiilin geniş zaman ve şimdiki zaman çekimi aynıdır. Çekimlerin soru biçimi, olumsuz biçimi, olumsuz soru biçimi ile çekimi şöyledir:

	a-ı'dan sonra	e-i'den sonra	o-u'dan sonra	ü-ü'den sonra
Ben	Çalışkanım	Öğretmenim	Yorgunum	Türküm
Sen	Çalışkansın	Öğretmensin	Yorgunsun	Türksün
O	Çalışkan-(dır)	Öğretmen-(dir)	Yorgun-(dur)	Türk-(dür)
Biz	Çalışkanız	Öğretmeniz	Yorgunuz	Türküz
Siz	Çalışkansınız	Öğretmensiniz	Yorgunsunuz	Türksünüz
Onlar	Çalışkanlar	Öğretmenlerdir	Yorgunlar	Türkler
	Çalışkanlardır	Öğretmenlerdir	Yorgunlardır	Türklerdir

	Geniş ve Şimdiki Zaman	Olumsuz	Soru Biçimi	Olumsuz Soru Biçimi
Ben	Çalışkanım	Çalışkan değilim	Çalışkan mıyım	Çalışkan değil miyim
Sen	Çalışkansın	Çalışkan değilsin	Çalışkan mısın	Çalışkan değil misin
O	Çalışkan-(dır)	Çalışkan değil	Çalışkan mı	Çalışkan değil mi
Biz	Çalışkanız	Çalışkan değiliz	Çalışkan mıyız	Çalışkan değil miyiz
Siz	Çalışkansınız	Çalışkan değilsiniz	Çalışkan mısınız	Çalışkan değil misiniz
Onlar	Çalışkanlar	Çalışkan değiller	Çalışkan mılar	Çalışkan değil miler
	Çalışkanlardır	Çalışkan değillerdir	Çalışkan mılardır	Çalışkan değiller midir

Ek-fiilin Bilinen Geçmiş Zamanda Çekimi

İsme bilinen geçmiş zaman eki *-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü* eklenerek yapılmaktadır. Ek-fiilin bilinen geçmiş zamanda çekimi şöyledir:

	a-i'dan sonra	e-i'den sonra	o-u'dan sonra	ü-ü'den sonra
Ben	Çalışkandım	Öğretmendim	Yorgundum	Türktüm
Sen	Çalışkandın	Öğretmendin	Yorgundun	Türktün
O	Çalışkandı	Öğretmendi	Yorgundu	Türktü
Biz	Çalışkandık	Öğretmendik	Yorgunduk	Türktük
Siz	Çalışkandınız	Öğretmendiniz	Yorgundunuz	Türktünüz
Onlar	Çalışkandılar	Öğretmendiler	Yorgundular	Türktüler
	Çalışkanlardı	Öğretmenlerdi	Yorgunlardı	Türklerdi

	Bilinen Geçmiş Zaman	Olumsuzu	Soru Biçimi	Olumsuz Soru
Ben	Çalışkandım	Çalışkan değildim	Çalışkan mıydım	Çalışkan değil miydim
Sen	Çalışkandın	Çalışkan değildin	Çalışkan mıydın	Çalışkan değil miydin
O	Çalışkandı	Çalışkan değildi	Çalışkan mıydı	Çalışkan değil miydi
Biz	Çalışkandık	Çalışkan değildik	Çalışkan mıydık	Çalışkan değil miydik
Siz	Çalışkandınız	Çalışkan değildiniz	Çalışkan mıydınız	Çalışkan değil miydiniz
Onlar	Çalışkandılar	Çalışkan değildiler	Çalışkan mıydılar	Çalışkan değil miydiler
	Çalışkanlardı	Çalışkan değillerdi		

Ek-fiilin Öğrenilen Geçmiş Zamanda Çekimi

İsme öğrenilen geçmiş zaman eki *-mış, -miş, -muş, -müş* eki getirilerek yapılmaktadır. Ek-fiilin öğrenilen geçmiş zamanda çekimi şöyledir:

	a-i'dan sonra	e-i'den sonra	o-u'dan sonra	ü-ü'den sonra
Ben	Çalışkanmışım	Öğretmenmişim	Yorgunmuşum	Türkmüşüm
Sen	Çalışkanmışsın	Öğretmenmişsin	Yorgunmuşsun	Türkmüşsün
O	Çalışkanmış	Öğretmenmiş	Yorgunmuş	Türkmüş
Biz	Çalışkanmışız	Öğretmenmişiz	Yorgunmuşuz	Türkmüşüz
Siz	Çalışkanmışsınız	Öğretmenmişsiniz	Yorgunmuşsunuz	Türkmüşsünüz
Onlar	Çalışkanmışlar	Öğretmenmişler	Yorgunmuşlar	Türkmüşler
	Çalışkanlarmış	Öğretmenlermiş	Yorgunlarmış	Türklermiş

	Öğrenilen Geçmiş Zaman	Olumsuzu	Soru Biçimi	Olumsuz Soru
Ben	Çalışkanmışım	Çalışkan değilmişim	Çalışkan mıymışım	Çalışkan değil miymişim
Sen	Çalışkanmışsın	Çalışkan değilmişsin	Çalışkan mıymışsın	Çalışkan değil miymişsin
O	Çalışkanmış	Çalışkan değilmiş	Çalışkan mıymış	Çalışkan değil miymiş
Biz	Çalışkanmışız	Çalışkan değilmişiz	Çalışkan mıymışız	Çalışkan değil miymişiz
Siz	Çalışkanmışsınız	Çalışkan değilmişsiniz	Çalışkan mıymışsınız	Çalışkan değil miymişsiniz
Onlar	Çalışkanmışlar	Çalışkan değilmişler	Çalışkan mıymışlar	Çalışkan değil miymişler
	Çalışkanlarımış	Çalışkan değillermiş		

Ek-fiilin Şart Çekimi

İsme şart eki *-sa*, *-se* eki getirilerek yapılmaktadır. Ek-fiilin şartta çekimi şöyledir:

	a-ı-o-u'dan sonra	e-i-ö-ü'den sonra	Soru Biçimi
Ben	Çalışkansam	Öğretmensem	Öğretmen değilsem
Sen	Çalışkansan	Öğretmensen	Öğretmen değilsen
O	Çalışkansa	Öğretmense	Öğretmen değilse
Biz	Çalışkansak	Öğretmensek	Öğretmen değilsek
Siz	Çalışkansanız	Öğretmenseniz	Öğretmen değilseniz
Onlar	Çalışkansalar	Öğretmenseler	Öğretmen değilseler
	Çalışkanlarsa	Öğretmenlerse	Öğretmen değillerse

1.8.1.2. *dur-* Fiili

-Dir/-DUr ek-fiilinin iki önemli görevi vardır. Bunların biri, isim türünden sözcüklere gelerek onların yüklem görevinde kullanılmasını sağlamaktır. Diğeri ise bazı fiil çekimlerinde, zaman veya şahıs eklerinden sonra yer alarak birleşik çekim yapmaktır.

-Dir/-DUr ekinin isim ve fiil çekimlerinde, kurallı olarak şahıs eklerinden önce veya sonra gelerek farklı mana vermesi, dikkat çekicidir.

Bu ek, *dur-/tur-* fiilinin geniş zaman kipli şeklinden hece yutumu yoluyla oluşmuştur. Fiil, Türkçenin tarihi içerisinde çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. *tur->dur-* şeklinde *durmak*, *kalkmak* ve *ayakta durmak*

manalarında Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Konumuz olan ek, büyük bir ihtimalle bu kökten gelmektedir. Zaman içerisinde hem fiil kökü hem yardımcı fiil hem de ek olarak vazife görmüştür

Tarihî Türkçe, günümüz lehçe ve şivelerinde rastladığımız örneklerden anlaşıldığına göre *durur* fiili, ilk olarak isimlerle beraber kullanılmakta ve onları yüklem yapmakta idi. Eklendiği sözcüğe veya cümleye bazen kuvvetlendirme, kesinlik ve belirlilik; bazen de ihtimal ve şüphe manası katmaktadır. Zaman içerisinde aslen isim gibi görev yapan sıfat-fiil eklerinden sonra da kullanılmaya başlanmıştır. Bugün isimlerle ve sıfat-fiil kökenli eklerle kullanılması, bunu açıkça ortaya koymaktadır. Sıfat-fiil eklerinin bir kısmı Türkçenin tarihî seyri içerisinde zaman eki görevini de yüklenmiştir. Böylece bu ekler *durur*>-*dur* fiilini, fiil çekimlerine taşımıştır.

1.İsimlerle Kullanılışı

İsimlerin *-Dir/-DUr* eki ile yüklem hâline gelmesi, Türkiye Türkçesinde iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. *-Dir/-DUr* 'lu biçimlerle mukayese edilebilmesi için isimlerin normal çekimini de vermek gerekmektedir.

1.a.Basit çekim: Ek fiilin tamamen eridiği veya kullanılmadığı biçimdir. İsim ve şahıs eklerinin bir araya gelmesiyle oluşmakta ve kesinlik bildirmektedir: *güzelim, güzelsin, güzel, güzeliz, güzelsiniz, güzeller.*

1.b. *-Dir/-DUr* ekiyle birinci tip: *-Dir/-DUr* ekinin sona geldiği biçimdir. Çoğunlukla kuvvetlendirme ve kesinlik bildirmektedir.

1.c. *-Dir/-DUr* ekiyle ikinci tip: *-Dir/-DUr* ekinin isim ile şahıs eki arasına geldiği biçimdir. Çoğunlukla ihtimal ve şüphe bildirmektedir: Çekimin yer aldığı cümlelerde *belki, her halde* gibi edatların da yer aldığı tespit edilmiştir. Bu edatlar ihtimal ve şüpheyi vurgulamaktadır.

durur/turur fiilinin ekleşmiş şeklinin Türkiye Türkçesinde isimlerle kullanımını toplu olarak şu şekilde gösterebiliriz:

Bildirme		
Basit çekim	Birinci tip (Kesinlik)	İkinci tip (Şüphe)
çalışkanım	çalışkanımdır	çalışkandırım
çalışkansın	çalışkansındır	çalışkandırısın
çalışkan	çalışkandır	çalışkandır
çalışkanız	çalışkanızıdır	çalışkandırız
çalışkansınız	çalışkansınızdır	çalışkandırısınız
çalışkanlar	çalışkanlardır	çalışkandırlar

İsim çekimlerinin olumsuzu da aynı durumdadır. *değil* sözcüğüyle yapılan olumsuzluk, *-dir* ekini almakta ve olumlu çekimlerde olduğu gibi iki ilave mana vermektedir:

Bildirmenin Olumsuzu		
Basit çekim	Birinci tip (Kesinlik)	İkinci tip (Şüphe)
çalışkan değilim	çalışkan değilimdir	çalışkan değildirim
çalışkan değilsin	çalışkan değilsindir	çalışkan değildirsin
çalışkan değil	çalışkan değildir	çalışkan değildir
çalışkan değiliz	çalışkan değilizdir	çalışkan değildiriz
çalışkan değilsiniz	çalışkan değilsinizdir	çalışkan değildirsiniz
çalışkan değiller	çalışkan değillerdir	çalışkan değildirler

-Dir/-Dur ekinin şahıs ekinden önce veya sonra gelmesi, doğal olarak Türkçenin pek çok devir ve sahasında da görülmektedir:

durur/turur ile *-Dir/-Dur* ekinin kuvvetlendirme, bildirme ve kesinlik manasında kullanılışı, Eski Türkçeye kadar gitmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *ertimlig turur* (fânîdir), *adalig turur* (tehlikelidir) gibi örneklere sık sık rastlamak mümkündür.

Eski Türkiye Türkçesinde ek, birinci ve ikinci şahıslarda tamamen erimiştir. Üçüncü şahıslarda ise bir yandan *nesli durur* gibi örneklerde eski kullanılış devam ederken diğer yandan ünlüsü yuvarlak-dar olmak üzere *ırmakdur* örneğinde olduğu gibi ekleşmiştir. Osmanlı Türkçesinde bildirme, kuvvetlendirme ve kesinlik ifade etmeye devam etmektedir. Hatta üçüncü şahısların dışında tamamen erimiş, görevini şahıs eklerine yüklemiştir. Çokluk üçüncü şahıslarda *cesur-dur-lar* ve *cesur-lar-dur* olmak üzere iki şekilde kullanılışına şahit olmaya başlarız.

İsim çekiminde farklı çekimlerle şüphe ve ihtimal ifadesi, Türkmenistan Türkçesinde de mevcuttur. Türkçenin bu sahasında ek fiilin geniş zamanının iki şekli bulunmaktadır: *Türkmendirin* (Türkmendirim), *Türkmendirsın*, ... şüphe ve ihtimali; *men Türkmen(dir)*, *sen Türkmen(dir)*, ... ise bildirme ve kuvvetlendirmeyi ifade etmektedir.

2. Fiillerle Kullanılışı

-Dir/-DUR ekinin şahıs eklerinden önce veya sonra gelerek farklı manalar vermesi, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman, şimdiki zaman, geniş zaman ve gereklikte görülmektedir.

2.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın *Dir/-DUR* ekiyle iki türlü çekimi bulunmaktadır. Bu iki çekimi daha iyi ifade etmek için basit çekimi de vermek gerekmektedir:

2.1.a. Basit çekim: *-miş/-muş* ve şahıs ekleriyle yapılmakta ve normal olarak öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmektedir: *gelmişim, gelmişsin, gelmiş, gelmişiz, gelmişsiniz, gelmiştiler*.

2.1.b. *-Dir/-DUR* ekiyle birinci tip: *turur/durur* fiilinin ekleşmiş şeklinin şahıs ekinden sonra gelerek kip oluşturduğu şekildir. Bu şekle kesin geçmiş zaman demek de mümkündür: *çocuğu okula göndermişsindir, hadi bize gel sohbet edelim; balık gelmiştir, iki kilo alıp eve gidelim; ...*

durur ile *-Dir/-DUR* ekinin şahıs ekinden sonra gelerek kesinlik bildirmesi, Türkçenin pek çok sahasında da görülmektedir.

İki şekilli öğrenilen geçmiş zaman çekimi görev ve mana bakımından Kıpçak Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde olduğu gibi Eski Türkiye Türkçesinde de mevcuttur. Eski Türkiye Türkçesi ayrıca bu bakımdan dikkat çekici bir durum sergilemektedir. Batı Türkçesinin bu döneminde öğrenilen geçmiş zaman tarihi seyrini devam ettirirken, kesinlik bildiren geçmiş zaman Eski Türkçeden gelip Türkiye Türkçesine giden yolu belirlemektedir. Osmanlı Türkçesine kadar kesin geçmiş zamanın aynı

metinde bile iki şekli karşımıza çıkmaktadır. Kesin geçmiş zaman *-miş* ekinin üzerine *-dUr* eki getirilerek ve *-p+dur-şahıs eki* yapılarıyla tamamen aynı görevde paralel yürümektedir: *kalup tururam, pişirip dururam, cem' olupdur, çeküpdür, olup durur; gelmişemdür, dimişemdür, urmuşdur, kalmışdur, dimiş durur, çekmişsizedür, perakende olmuşlardur, 'aks itmişlerdü, girmişlerdür.*

Osmanlı Türkçesi döneminde, kesin geçmiş zaman eki *-p*, yavaş yavaş yerini daha çok kullanılan *-miş* ekine bırakmıştır. Bu dönemde *sevmişimdir* (kesin olarak sevdim), *anlamamışsınızdır* gibi örnekler konuyu kesin hâle getirerek Türkiye Türkçesine giden yönü belirlemiştir. Dolayısı ile *-miş* eki hem öğrenilen geçmiş zaman hem de kesin geçmiş zaman görevini üzerine almıştır. İki görevi üzerine aldıktan sonra kesinlik ile şüphe arasındaki mana farkını *-dUr* eki belirlemiştir.

Öğrenilen geçmiş zamanın bu tipi Türkiye Türkçesinde de işlek bir şekilde yürürlüktedir.

2.1.c.-Dir/-DUr ekiyle ikinci tip: -Dir/-DUr'un zaman eki ile şahıs ekinin arasına girerek ortaya koyduğu şekildir. Bu birleşimi kesin olmayan geçmiş zaman veya şüpheli geçmiş zaman⁷ olarak adlandırmak mümkündür: Kullanıldığı cümlelerde genellikle *her hâlde, belki* edatlarına ihtiyaç duymaktadır. *ben belki hata yapmıştım, fakat farkında değilim; hasta olduğuna göre her halde üşütmüştürsün, biz belki yolu şaşırmıştız; sen tarlayı biçmiştirsin; belki de gitmiştir, biz görmemiştiriz; siz belki de farkına varmıştırsınız; sen yine yaramazlık yapmıştırsın,*

durur/turur fiilinin öğrenilen geçmiş zamanda şahıs ekinden önce kullanılışı, az rastlansa da, *tüş-miş tur-ur-lur* (düşmüştüler) örneği ile Eski Türkçeye kadar gitmektedir.

Karahanlı Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın çekimi şu şekildedir: *men unıtmuş men/körmişim, közlemiş sen, bilmiş.* Bu çekim Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman manasını vermektedir. Aynı zamanın çekiminde, zaman ekinden sonra gelen ek fiil kesinlik bildirmektedir: saña ma

⁷ Önceden olup bitmiş, fakat kesinliği tam olmayan bir durum için bu terimi kullandık. Fakat bu görev için daha güzel bir terim de bulunabilir.

Türkçe Sözcük Bilgisi

anunmuş turur bu ölüm (bu ölüm senin için de *hazırlanmıştır*). Ek fiilin şahıs ekinden önce geldiği durumlarda ise şüphe ve ihtimal ifadesi vardır: *odunmuş turur ol* kardaşın tükel (Senin kardeşin gafletten tamamen kurtulmuştur), *udımış turur mız* (her hâlde uyumuşturuz), bu kün biz *ilinmiş turur mız* muñar (biz bu gün buna 'her hâlde' kendimizi kaptırmış bulunuyoruz/kaptırmıştık).

Bu durumun bir benzeri Özbek Türkçesinde görülmektedir. Türkçenin bu sahasında öğrenilen geçmiş zamanın üç şekli vardır. Bunlardan biri *-p+* şahıs ekleri ile çekilir ve kesinlik ifade eder. Teklik birinci şahısta ve üçüncü şahıslarda *-Dİr/-DUr* ekinin yalnızca izi kalmıştır: *keliptimen, kelibdi, kelibdiler*. İkinci şekil ise *-gendir+şahıs eki* ile çekilir ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ihtimal ve şüphe bildirir: *kelgendirmen* (ihtimal, bekli gelmişim), *kelgendirsən, kelgendir, kelgendirmiz, kelgendirsiz, kelgendirler* ⁸.

Aynı durum yeni Uygur Türkçesinde de mevcuttur: *Belki men mecbur kilgendirmen bu işge?* (Belki bu işe ben mecbur etmiştim) (UÖTF, 118).

-Dİr/-DUr ekinin öğrenilen geçmiş zamanda iki türlü çekimi, başta Azerbaycan Türkçesi olmak üzere⁹ pek çok Türk lehçesinde paralel olarak yürümektedir¹⁰. Eski Türkiye Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kullanılmaması gayet normaldir.

Bütün bunlardan sonra Türkiye Türkçesinde *-mİş /-mUş* ekiyle yapılan geçmiş zamanı ve *-Dİr/-DUr* ekinin kazandırdığı manaları özet olarak şöyle gösterebiliriz:

⁸ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, (Özbek Türkçesi: Berdak Yusuf), Ankara 1991, s. 1079-1080.

⁹ Muharem Ergin, *Azeri Türkçesi*, İstanbul 1981, s. 123.

¹⁰ Rıdvan Öztürk, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara 1994, s. 76; aynı yazar, *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, s. 116-125; Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara 1998, s. 156-160.

Öğrenilen Geçmiş Zaman		
Basit çekim	Birinci tip (Kesinlik)	İkinci tip (Şüphe)
gelmişim	gelmişimdir	gelmiştirim
gelmişsin	gelmişsindir	gelmiştirsin
gelmiş	gelmiştir	gelmiştir
gelmişsiz	gelmişsizdir	gelmiştiriz
gelmişsiniz	gelmişsinizdir	gelmiştirsiniz
gelmişler	gelmişlerdir	gelmiştirler

2.2. Gelecek Zaman

Türkiye Türkçesinde gelecek zamanın *-Dir/-Dür* ekiyle iki türlü çekimi vardır:

2.2.a. Basit çekim: *-acak, -ecek* eki ile şahıs eklerinden oluşan gelecek zaman çekimidir. *geleceğim, geleceksin, gelecek, geleceğiz, geleceksiniz, gelecekler.*

2.2.b. *-Dir/-Dür* ekiyle birinci tip: *-Dir/-Dür* ekinin şahıs ekinden sonra gelecek kip oluşturduğu şekildir. Kesin gelecek zaman'ı ifade etmektedir.

Gelecek zamanın bu çekimi şu biçimdedir. Sadece üçüncü şahıslarda tespit edilebilmiştir: *o görecektir neyin ne olduğunu, onlar yolu keseceklerdir, biz tepeden gidelim .*

Bu çekim Türkiye Türkçesinde yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Fakat adı koyulmamıştır ve dil bilgisi kitaplarında yer verilmemiştir: *Hür fikirler tatbik mevkiine konduğu vakit Türk milleti yükselecektir* (A, s. 338), *Muallimler; ... yeni nesil, sizin eseriniz olacaktır. Sizin muvaffakiyetiniz, Cumhuriyetin muvaffakiyeti olacaktır* (A, s. 302).

2.2.c. *-Dir/-Dür* ekiyle ikinci tip: *-Dir/-Dür* ekinin zaman ekiyle şahıs eki arasına girerek meydana getirdiği kiptir. Verdiği manayı kesin olmayan gelecek zaman veya şüpheli gelecek zaman terimiyle ifade etmek mümkündür. Bu şekil yazı diline aksetmemiştir. Muhtemelen öğrenilen geçmiş zamanın tesiriyle ortaya çıkmış olan bu çekimin tespit ettiğimiz

örnekleri şöyledir: *yolda ben de çalışacağım değil mi; evde iş yapıcaktırsın ama gel seninen kahveye gidelim; siz yine içmiye gidicektirsiniz; yine balığa gidicektirler, ...*

Yaygın bir kullanılışı olmayan bu çekim alışkanlık hâline gelmiş, önceden kararlaştırılmış fakat sonradan vazgeçilmiş bir konuyu veya bir ihtimali ifade etmektedir.

-Dir/-Dur ekiyle çekilen gelecek zamanın Türkiye Türkçesinde yürürlükte olan iki şeklini, basit şekliyle beraber, şöyle gösterebiliriz:

Gelecek Zaman		
Basit çekim	Birinci tip (Kesinlik)	İkinci tip (Şüphe)
geleceğim	geleceğimdir * ¹¹	gelecektirim
geleceksin	geleceksindir*	gelecektirsin
gelecek	gelecektir	gelecektir
geleceğiz	geleceğizdir*	gelecektiriz
geleceksiniz	geleceksinizdir*	gelecektirsiniz
gelecekler	geleceklerdir	gelecektirler

2.3. Şimdiki Zaman

durur yardımcı fiilinin ekleşmiş şeklini yanına alarak, asıl işlevinin dışında ilâve iki işlev ile Türkçeyi zenginleştiren kiplerden biri de *-yor* ekiyle yapılan şimdiki zamandır:

2.3.a. Basit çekim: Yazı dilinde kullanılan şimdiki zamandır: *geliyorum, geliyorsun, geliyor, geliyoruz, geliyorsunuz, geliyorlar.*

2.3.b. *-Dir/-Dur* ekiyle birinci tip: *-dur* ekinin şahıs eklerinden sonra gelerek ortaya koyduğu kiptir. *biliyorumdur, biliyorsundur, biliyordur, biliyorsunuzdur, biliyorsunuzdur, biliyorlardır* şeklinde oluş veya kılışın konuşulan zamanda devam ettiğini bildirmektedir. Ayrıca manaya kesinlik

¹¹ “ * “ İşareti koyulan şahıslarda kullanıldığına dair herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

katmaktadır: *ben hile yapmayı iyi biliyorumdur; arkadaşların nereye gittiğini biliyorsundur, hadi söyle; siz masal biliyorsunuzdur, hadi anlatın , ...*

Eski Türkiye Türkçesinin son zamanlarında metinlerde görülmeye başlayan *-yor*, daha sonra Anadolu sahası için kalıcı bir simdiki zaman eki olmuştur. Şimdiki zaman eki *-yor*, mirası *durur* fiilinin ekleşmiş şekli ile beraber almıştır ve bu beraberlik, gerektiğinde, hâlâ devam etmektedir.

2.3.c. -Dır/-Dür ekiyle ikinci tip: *-dur* ekinin şimdiki zaman ve şahıs eki arasına girerek ortaya koyduğu kiptir. Bu kipin verdiği manayı dikkate alarak **kesin olmayan şimdiki zaman** şeklinde isimlendirmek isabetli olabilir. Türkiye Türkçesinde yürürlüktedir. Fakat gözden kaçmış bir şekildir: *-dün seni yolda gördüm - eve gidiyordurum; ben çok güzel resim yaparım. yapıyordursun; dün siz nereden geliyordunuz? ot biçmekten geliyordunuz; sen yine ders çalışıyordursun.* Oluş veya kılışın geçmişte bazen de hâlde yapıldığını haber veren bu zaman, yapılan işin kesinlik bildirmediğinin ve şüpheli olduğunun işaretini vermektedir.

Şimdiki zamanın *-dır/-dür* ekiyle yapılan birleşik çekimleri şu şekildedir:

Şimdiki Zaman		
Basit çekim	Birinci tip (Kesinlik)	İkinci tip (Şüphe)
geliyorum	geliyorumdur	geliyordurum
geliyorsun	geliyorsundur	geliyordursun
geliyor	geliyordur	geliyordur
geliyoruz	geliyoruzdur	geliyordunuz
geliyorsunuz	geliyorsunuzdur	geliyordursunuz
geliyorlar	geliyorlardır	geliyordurlar

2.4. Geniş Zaman

Geniş zamanın *-Dır/-Dür* ekiyle çekimi iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Türkçe Sözcük Bilgisi

2.4.a. Basit çekim: Geniş zaman ekiyle şahıs ekinin bir araya gelerek kip oluşturduğu normal şekildir: *gelirim, gelirsin, gelir, geliriz, gelirsiniz, gelirler.*

2.4.b. -Dir/-Dur ekiyle birinci tip: Ek fiilin şahıs eklerinden sonra gelerek kuvvetlendirme ve kesinlik ifade etmesi, birinci ve ikinci şahıslarda görülmektedir: *bilirimdir, bilirsindir, bilirizdir, bilirsinizdir. yolları bilirsindir, yalnız gidebilirsin, müdürü tanırlardır; ...*

2.4.c. -Dir/-Dur ekiyle ikinci tip: -Dir/-Dur'un zaman eki ile şahıs eki arasına gelmesi ise farkında olunmadan yapılan, şüpheli olan ve daha sonra konu edilen faaliyeti bildirmektedir. Seyrek kullanılmakla beraber, bütün şahıslarda yürürlükte olduğu anlaşılmaktadır: *sen bana niye selam vermiyorsun? görmezdirim; sen bayılınca elini sağa sola vuruyorsun. Vururdurum, fakat ben farkında değilim; Ahmet senin hakkında kötü konuşuyor. konuşurdur, ben onu yakalarım elbet; gece çok horluyorsunuz. horlardırız; çocukları yalnız bıraktık, acaba ne yapıyorlar? kavga ederdirler*, ...

Geniş zamanın basit ve -Dir/-Dur ekiyle çekimleri şu şekildedir:

Geniş Zaman		
Basit Çekim	Birinci tip (Kesinlik)	İkinci tip (şüphe)
gelirim	gelirimdir *	gelirdirim
gelirsin	gelirsindir	gelirdirsin
gelir	gelirdir	gelirdir
geliriz	gelirizdir *	gelirdiriz
gelirsiniz	gelirsinizdir *	gelirdirsiniz
gelirler	gelirlerdir	gelirdirler

2.5.Gereklik

Türkiye Türkçesinde, yukarıda incelemeye çalıştığımız diğer zamanlarda olduğu gibi gerekliliğin *dur-* ek fiiliyle iki farklı çekimi tespit edilmiştir:

2.5.a. Basit çekim: Yaygın olarak kullanılanı, normal *gelmeliyim, gelmelisin, gelmeli, gelmiliyiz, gelmelisiniz, gelmeliler* biçimindeki gereklik çekimidir.

2.5.b. -Dir/-Dür ekiyle birinci tip: *yetişmek için arabaya binmeliyimidir, kesinlikle söylemelisiniz* örneklerinde olduğu gibi gereklik ekinden sonra gelen *-dır/-dir* eki manayı güçlendirmektedir.

Gerekliğin Türkiye Türkçesinde kullanılan birinci tipi, tarihî Türkçenin devamı olduğu anlaşılmaktadır.

Eski ve Orta Türkçede gereklik çekimi çoğunlukla *gerek* sözcüğüyle yapılmaktadır. Bu sözcük görevini Eski Türkiye Türkçesinin sonlarına kadar sürdürmüştür.

gerek sözcüğünün *tur-* fiiliyle tanışması ve gerekliliğe kuvvetlendirme manası katması, Eski Türkçeye kadar gitmektedir. Eski Türkiye Türkçesinde yalnızca teklik üçüncü şahıslarda yaygın olarak yürürlüktedir: *dimek gerekdür, gerekdür, revâne olmak gerekdür*. Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan *-malı, -meli* eki görevi, Eski Türkiye Türkçesinin son dönemlerinde almıştır.

Osmanlı Türkçesinde *-malı, -meli* eki, kip oluştururken bazen üçüncü şahıslarla *durur* fiilinin ekleşmiş şeklini de yanına almıştır. *-malı, -meli* eki, *durur* fiilinin ekleşmiş şekline gerekliğin kuvvetlendirilmesinde ihtiyaç duymuştur.

Gerekliğin bu tipi, yazı dilinde de kullanılmakta olup çoğunlukla üçüncü şahıslarda yürürlüktedir.

2.5.c. -Dir/-Dür ekiyle ikinci tip: Zaman eki ile şahıs eki arasına giren *-dır/-dir*, bütün şahıslarda kullanılmaktadır. Fakat yaygın değildir. Yukarıdaki çekimin aksine gereklik manasını zayıflatmaktadır. Şüphe ve ihtimal ifadesi vermektedir: *senin yanına gelmelidirim değil mi, sen şu saatte ders çalışmaladırsın, öyle değil mi?* .

Gerekliğin *-dır/-dir* ekiyle oluşturduğu birleşik çekimleri şu şekilde gösterebiliriz:

Gereklik		
Birinci tip	Birinci tip (Kesinlik)	Birinci tip (Şüphe)
gelmeliyim	gelmeliyimdir	gelmelidirim
gelmelisin	gelmelisinidir	gelmelidirsın
gelmeli	gelmelidir	gelmelidir
gelmeliyiz	gelmeliyizdir	gelmelidiriz
gelmelisiniz	gelmelisinizdir	gelmelidersiniz
gelmeliler	gelmelilerdir	gelmelidirler

Örneklere de görüldüğü gibi, *-Dir/-Dür* ekinin fiil ve isimlerle kullanıldığı örnekler bazı zaman ve şahıslarda Eski Türkçeden beri rastlanmaktadır. Başlangıçta öğrenilen geçmiş zaman ve isimlerle kullanılmış, daha sonraki dönemlerde diğer zamanlara geçmiştir. Türkçenin gelişmesi içerisinde çeşitli yer ve şekillerde vazife görerek anlam zenginliği sağladığı görülmektedir.

Yukarıda tablolarda gösterdiğimiz çekimlerin pek çoğu ile ilgili örnek bulunamamıştır. Dolayısıyla kullanılıp kullanılmadığı konusunda bir bilgimiz de yoktur. Fakat şahıslara göre çekildiğinde manalı gibidir. Hiç değilse kulaklarımızı tırmalamamaktadır.

Örneklerin az olması, tespit edilenlerin özellikle üçüncü şahıslarda kullanılması, sağladığı anlam zenginliğinin tespit edilememesine yol açmıştır. Teklik üçüncü şahıs çekimlerinde şahıs eki kullanılmaması, kuvvetlendirme ve ihtimal manasının fark edilememesine sebep olmuştur. Çokluk üçüncü şahısta ise *-Dir/-Dür*'ün şahıs ekinden önce ve sonra yer alması, ekin yerinin kararlılık göstermediği zannına yol açmıştır. Bunda şekillerin bilinçsiz kullanılışı da önemli rol oynamıştır. Hâlbuki aynı yerde aynı ek kullanılarak kuvvetlendirme ve ihtimal gibi birbirine uzak olan manaları vermesi dilin yapısına aykırıdır.

-Dir/-Dür eki, şahıs eklerinden sonra gelerek çoğunlukla kesinlik bildirmektedir. Şahıs eklerinden önce geldiği zaman ise ihtimal ve şüphe ifade etmektedir, diyebiliriz.

1.9. Sıfat-Fiiller

Türkçede fiiller, belirli ekler ile sıfat haline gelmektedir. Yani fiillerden kurallı eklerle sıfat durumuna gelmiş sözcüklere *sıfat-fiiller* denmektedir.

Sıfat-fiiller zaman zaman ad olarak kullanılabilirler. Sıfat-fiil eklerinden önce *-ma-*, *-me-* olumsuzluk ekini ve çatı eklerinin pek çoğunu alabilirler

Sıfat-fiillerde zaman kavramı çok önemlidir. Fiiller aldıkları sıfat-fiil eklerine göre belirttikleri zaman değişiklik göstermektedir. Sıfat fiil ekleri geldikleri fiilleri üç zamana bağlarlar: 1) Geçmiş zaman sıfat-fiileri, 2) Geniş ve şimdiki zaman sıfat -fiileri, 3) Gelecek zaman sıfat-fiileri.

Sıfat-fiiller üzerlerine yapım ekleri çekim eklerini alabilmektedir. Özellikle iyelik ekleri ile uyum içerisindedir.

1. Geçmiş zaman sıfat -fiilleri:

Geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri de kendi aralarında ikiye ayrılmaktadır.

-mış, -miş, muş, -müş: Yaşanılan zamana en uzak ve en eski geçmiş zamanı anlatan sıfat-fiiller *-mış, -miş, muş, -müş* ekleri ile yapılmaktadır: *yazılmış kitap, kırılmış taş, kesilmiş ağaç, bitmiş iş, ...* Olumsuzu *-ma-mış, -me-miş* eki ile yapılmaktadır: *görülmemiş olay, yaşanmamış anı, ...*

Yaşanılan zamana daha yakın zamanı anlatan sıfat-fiil *-dik, dil, duk, -dük, -tık, -tik, -tuk, -tük* ekleri ile yapılmaktadır: *tanıdık insan, tanımadık insan, bildik yol*, Olumsuzu *-ma-dık, me-dik* eki ile yapılmaktadır: *okunmadık kitap, kesilmedik ağaç, uçmadık kuş, bilinmedik yol, bilmediğim şehir, görmediğim kitap, gördüğüm deniz,*

2. Şimdiki ve geniş zaman sıfat-fiilleri:

-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür: Geniş zaman ekleri bazen de geniş zaman sıfat-fiilleri yapmaktadır. Önüne gelen bir ismi nitelediğinde geniş zaman olmaktan çıkıp sıfat durumuna gelmektedir. *döner kebab, çalar saat, akar su, döner dolap, yürür taş, ...* Olumsuzu *-maz -mez* eki ile yapılmaktadır: *tükenmez kalem, bitmez iş, yürümez araba, çıkmaz sokak ...*

-an, -en: En yaygın sıfat-fiil ekidir. Şimdiki zaman ve geniş zaman anlamı vermektedir. *gelen yolcu, giden yolcu, görünen köy, içilen çay, yenen yemek, ...* Olumsuzu *-ma-y-an, -me-y-en* eki ile yapılmaktadır: *içilmeyen su, yenmeyen yemek, okunmayan kitap yazılmayan yazı, ...*

-ıcı, -ici, -ucu, -ücü: Eklendiği fiile şimdiki zaman ve geniş zaman anlamı vermektedir. *üzücü olay, sevindirici haber, doyurucu yemek, kırıcı söz, ...* Olumsuzu çok yaygın olarak kullanılmamakla birlikte *-ma-y-ıcı, -me-y-ici* ekiyle yapılmaktadır.

3. Gelecek zaman sıfat-fiilleri:

-acak, ecek: Gelecek zaman eki *-acak, ecek* ile yapılmaktadır. Bu eki almış fiil önde bulunan bir ismi nitelediğinde sıfat-fiil durumuna gelmektedir: *dikilecek fidan, açılacak yok, işlenecek toprak, kazanılacak gönül* Olumsuzu *-ma-y-acak, -me-y-ecek* ekiyle yapılmaktadır: *bitmeyecek iş, yapılmayacak iş, söylenmeyecek söz, ...*

1.10. Zarf-Fiiller

Fiillerden belirli ekler ile türetilen ve zarf görevi yaparak fiilleri niteleyen sözcüklere *zarf-fiil* denilmektedir. Zarf-fiiller şahıs eklerini almaz, şahıs kavramı taşımaz. Çekime girmez. Ancak olumsuzluk ve çatı eklerini almaktadırlar.

Zarf-fiillerin kullanım alanları çok geniştir. Cümlede zarf görevi yapmaktadırlar. Anlamları bakımından beş çeşit zarf-fiil bulunmaktadır: 1) Durum zarf-fiilleri, 2) Zaman zarf-fiilleri, 3) Bağlama zarf-fiilleri, 4) Sebep zarf-fiilleri,.

Zarf-fiillerin eklerinin en önemli özelliklerinden birisi birbirinin yerine kullanılmasıdır.

1) Durum- zarf fiilleri

-a, -e: (...a ...-a / ...e ...e): İkişemeler şeklinde karşımıza çıkan bu zarf-fiiller durum bildirmektedir. Genellikle bağlama görevi yapmaktadırlar. Süreklilik anlamı vardır. Yani uzun süren hareketleri bildirmektedir: *Sınıfını yata*

yata geçti, Komşum çalışa çalışa zengin oldu, Arkadaşımın ağlaya ağlaya gözü şişti, Kardeşim güle güle okula gitti, ...

-arak, -arek: En çok kullanılan zarf-fiil eklerindedir. Durum bildirmekte olup bağlama görevi yapmaktadırlar: *Arkadaşım okula gülerek geldi, Ben sınavı çalışarak başardım, Eve yürüyerek gittim, ...* Bu ekin gelişmiş biçimi *-araktan, -erekten* de yürürlüktedir: *Arkadaşı sınıfı çalışaraktan geçti, Kardeşim gülerekten eve geldi, ...*

-madan, -meden: Yaygın olarak kullanılan ve durum bildiren zarf-fiil eklerindedir: *Çalışmadan başarılı olmak mümkün değildir, Arkadaşıma danışmadan sana kesin bir şey söyleyemem, Yağmur yağmadan öce eve gitmeliyiz, ...*

-ken: Çok sık kullanılan durum eklerindedir. Bu ek ünlü uyumuna uymamaktadır: *Kitap okurken uyuymakalmışım, Şehre giderken arkadaşşıma rastladım, Spor yaparken elimi incittim, ...*

2) Zaman zarf-fiilleri

-ınca, -ince, -unca, -ünce: Fiilin hareket ifadesinin zamanını herhangi bir tarihe bağlamadan belirtmektedir. Aslında durum bildiren zarf-fiillerin arasında da sayılabilmektedir: *Ben okula gidince arkadaşlarım gelmemişti, Öğretmen derse gelmeyince biz kütüphaneye gittik, Arkadaşım ödevini yapmayınca zayıf not aldı, ...*

-dığıında, -diğinde, -duğunda, -duğünde, -tığında, -tiğinde, -tuğunda, -tüğünde: Aslen zarf fiil eki olmayıp sıfat fiil ekinden genişleyerek bu görevi almıştır. Zaman bildirmektedir: *Okula geldiğimde kapı açılmamıştı, Eve gittiğimde annem gelmemişti, Yola çıktığımda uyukum vardı, ...*

-dikça, -dikçe, -dukça, -dükçe, -tıkça, -tikçe, -tukça, -tükçe: Aslen zarf fiil eki olmayıp sıfat-fiil ekinden genişleyerek bu görevi üstlenmiştir: *Ben yürüdükçe dizlerim ağrıdı, Ben çalıştıkça gözlerim parladı, Arkadaşım spor yaptıkça sağlığına kavuştu, ...*

3) *Bağlama zarf-fiilleri*

-*p*, -*ip*, -*ip*, -*up*, -*üp*: Bağlama bildiren zarf-fiil ekleri fiilin verdiği anlamı genellikle başka bir fiile veya harekete bağlamaktadır: *Kitabı okutup arkadaşına verdi, Kütüphaneye gidip ders çalıştı, Yemeğini yiyip uyudu, ...*

-*alı*, -*eli*: Çoğunlukla zaman, bazen de durum bildiren zarf-fiil eklerindedir: *Ben okula başlayalı iki yıl oldu, Ders başlayalı yarım saat geçti, Ovalara buğday ekmeyeli kılık başladı, ...* Bazen de ikileme biçiminde kullanılmaktadır: *Ben bu dünyaya geldim geleli şansım hiç gülmedi, Arkadaşım tatile gitti gideli yüzüm gülmedi, Ben Ankara'ya geldim geleli yağmur yağmadı, ...*

4) *Sebeup zarf-fiilleri,*

-*duğundan*, -*diğinden*, -*duğundan*, -*düğünden*, -*tüğünden*, -*tiğinden*, -*tuğundan*, -*tüğünden*: Gerçekte sıfat-fiil ekinden genişlemiştir. Fiilin belirttiği işin hangi sebepten dolayı meydana geldiğini belirtmektedir: *Fazla çalışmadığımdan zayıf not aldım, Arkadaşım derse gelemediğinden başarısız oldu, Kardeşim yolculuğu sevmediğinden tatile gitmedi, ...*

-*maktan*, -*mekten*: Aslında bu ek de asıl zarf fiil eklerinden biri değildir. Fiilden isim yapma ekinden genişleyerek oluşmuştur: *Çok gülmekten gözümden yaş geldi, Uyumaktan gözlerim şişti, Yürümekten ayaklarım ağrıdı, ...*

Bu zarf-fiil eklerinin dışında aslında zarf-fiil olmayan, farklı eklerden genişleyerek sonradan bu görevi üstlenen pek çok ek bulunmaktadır. Bunlar: -*ane/ -ene kadar* (okula gelene kadar yoruldum), -*anda*, -*ende* (Okula gelende arkadaşımı gördüm), -*andan/-enden sonra* (Eve gelenden sonra uyudum), -*asıya*, -*esiye* (Ben eve gelesiyeye annem gitmiş), -*mazdan*, -*mezden* (ben gelmezden önce gitmiş), -*r ...maz/ -r..mez*: (Ben eve gelir gelmez uyudum), -*di mi*, -*di mi*, -*du mi*, -*dü mi* (Yemeği gördü mü dayanamaz).

İKİNCİ BÖLÜM

ANLAM BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

ANLAM BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

Dil, canlı bir varlıktır. Bu canlı varlığın küçük canlı varlıkları ise sözcüklerdir. Onlar çoğunlukla varlık ve kavramları temsil ederler. Okunduğunda veya işitildiğinde temsil ettikleri varlık, kavram ve hareket akla gelir.

Sözcük; (edat grubu sözcükler hariç) anlamı olan, cümle kuruluşunda dolayısıyla bir şeyler anlatmaya yarayan, tek başına da kullanılabilen ses ya da sesler topluluğudur. Sözcükler, en küçük dil birliği olarak da tarif edilebilmektedir.

Sözcükler, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan dilin anlamlı en küçük parçasıdır. Aslında tek başına çok da anlamı olmadığı hâlde cümle içinde anlam kazanan anlatım birimine de denir sözcük. İşte sözcüklerin belirli bir düzen içerisinde bir araya getirilmesiyle tam anlamıyla anlaşma sağlanır.

Sözcüklerin ilk görevi elbette temsil ettikleri varlık, kavram ve hareketi hatırlatmaktır. Bununla birlikte sahip oldukları anlamların dışında kullanıla kullanıla yeni anlamlar kazanabilirler. Kendi anlamlarının dışında başka anlamlarda da kullanılmaya başlarlar. Sözlüklerde bazı sözcüklerin elliye yakın anlamı vardır. Bunlar zamanla kazanılan zenginliklerdir.

Sözcükler ilk hallerinde veya anlam zenginliği kazandıkça diğer sözcüklerle çeşitli şekillerde anlam ilişkileri olmaktadır. İşte sözcüklerin bu anlam ilişkileri dilde ayrı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkçede bir sözcüğün birden çok anlamı ifade ettiği gibi, birden çok sözcüğün aynı anlamı ifade etmek için kullanıldığı da görülmektedir. Bu da anlatıma güç kazandıran önemli bir özelliktir.

Anlam bakımından sözcükler ve sözcükler arasındaki anlam ilişkilerinin genel durumu şöyledir:

1.Gerçek Anlam (Temel Anlam)

Sözcüklerin taşıdıkları ilk ve asıl anlama gerçek anlam denir. Asıl anlam, sözcüğün sözlükteki ilk anlamıdır. Sözcüğün gerçek anlamı, herkesçe bilinen yaygın anlamıdır. Buna "*temel anlam*" da denir.

Her sözcüğün başlangıçta bir varlığı, bir kavramı, bir düşünceyi, bir duyguyu, bir hareketi karşıladığı bilinmektedir. İşte sözcüklerin ilk temsil ettiği ve kazandığı ilk ve esas anlamlarına *gerçek anlam* denilmektedir. *demir* sert bir madendir. *altın* kıymetli bir madendir. *göz*, görme organıdır. "*demirden kılıç yapıldı*", "*altın çok zamlandı*", "*gözüm ağrıtmaktadır*" denildiğinde buradaki sözcükler asıl anlamlarında kullanılmıştır. Ancak "*demir kalpli adam*", "*altın kalpli adam*", "*pınarın gözü kurumuş*", "*dolabın dört gözü de dolu*"... denildiğinde buradaki sözcükler asıl anlamından çıkmış bulunmaktadır.

Dil öğreniminde asıl anlam önemlidir. Öncelikle her sözcüğün asıl anlamı öğrenilmektedir. Bir sözcüğün asıl anlamını bilen insanlar, daha sonra kazandıkları deyim, mecaz ve terim anlamlarını kolayca öğrenebilmektedir.

2.Yan Anlam

Dilin günlük kullanımında ve sanatkarların kullanımında sözcükler yan anlam kazanabilmektedir. Bir sözcüğün ilk ve gerçek anlamından sonra benzerlik, yakıştırma, yakınlık sebebiyle kazandığı yeni anlamlara *yan anlam* denilmektedir. Sözcüğün gerçek anlamının dışında, ancak gerçek anlamıyla az çok yakınlık taşıyan yeni anlamlar kazanması yan anlamı oluşturur. Temel ve ilk anlamıyla bağlantılı olarak zamanla ortaya çıkmaktadır. Bir sözcüğün yan anlam kazanmasında genellikle yakınlık, yakıştırma ve benzerlik ilgisi etkili olmaktadır.

Zaman geçtikte yeni kavramlar, yeni gelişmeler, yeni teknolojiler ve yeni uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Bunları karşılamak için yeni bir sözcük kökü yapmak mümkün değildir. Bu durumda yapılacak işlerden birisi eski sözcüklere yeni anlamlar yüklemektir. Bir sözcüğe asıl ve ilk anlamının dışında bu şekilde anlam yüklenir ise bu yan anlam olmaktadır.

Örnek olarak "ağız" dendiğinde akla ilk gelen, bildiğimiz organ adıdır. Bu sözcüğün temel anlamıdır. Ancak "çuvalın ağzı", "çantanın ağzı", "mağaranın ağzı", "kapının ağzı" tamlamalarındaki anlamlar benzetme yoluyla kazandırılmış yeni anlamlardır. Bunlar da yan anlamlardır.

Bir başka örnek de, "düşmek" sözcüğüdür. "Ben yere düştüm" cümlesindeki düşmek temel anlamdır. "Altın fiyatları düştü", "Yolum gurbete düştü" cümlelerinde düşmek sözcüğü yan anlamda kullanılmıştır.

Yan anlam için bazı örnekler: *Masanın ayağı kırılmış, Gömleğin kolları kırışmış, Masanın gözünde kitap var, Mağaranın ağzını otlar kapatmış, Uçağın kanatlarında yağmur suyu durmuyor, Köprüünün ayakları gerçekten sağlam görünüyor, Kapının kolu yere düşmüş, Dağın etekleri yeşerdi, Dağın başına kar yağdı, Testerenin dişi köreldi, ...*

3.Çok Anlamlılık

Edat grubu sözcükler hariç her sözcüğün en az bir anlamı vardır. Başlangıçta tek anlam ifade eden sözcük, zamanla çeşitli yöntemlerle değişik anlamlar kazanır. Bu yüzden dilimizde tek anlamlı sözcüğe fazla rastlanmaz. Rastlananlar da genellikle yan veya mecaz anlam yüklenemeyen, kullanım alanı dar sözcükler, belli alanların bazı terimleri, başka dillerden yakın dönemlerde girmiş sözcüklerdir.

Dil sözcüğü çok anlamlılığa bir örnektir. *Arkadaşımın dilinde yara çıkmıştı.* (İnsanda ve bazı hayvanlarda ağız boşluğunda yer alan etli, uzun, hareketli organ)", *Komşunun dili şişmiş.* (Deyim, çok konuşmak anlamında), *Üç-dört beş yaşındaki bir çocuğun dili epey gelişmiştir.* (İnsanların duygu ve düşüncelerini anlatmak için sözle ve yazıyla gerçekleştirdikleri anlaşma, lisan.), *Romanın dili sade idi* (Bir yazara özgü söz dağarcığı ve söz dizimi.), *Terazinin sağ dili, az yukarı bakıyordu.* (Bazı aletlerde uzun, yassı ve hareketli parça.), *Hukuk dili, roman dili, tiyatro dili, yasa dili ...* (Belli kurumlara, mesleklere, konulara özgü dil), *Dalgaların yığıldığı kumlar körfezin ağzında bu dili oluşturmuş.* (Coğrafyada, denize uzanan dar ve alçak kara parçası).

4.Soyut Anlam

Beş duyu organından biriyle algılanamayan, maddesi olmayan, varlıkları inançla ve his ile bilinen kavram ve varlıkları karşılayan sözcüklere soyut anlamlı sözcük denir. Bu tür sözcüklerin gösterdiği anlam özelliklerine de soyut anlam denir: *aşk, sevgi, haya, kıskançlık, ayrılık, rüya, düşünce, nefret, kin, özlem, mutluluk, özgürlük, iyilik, ...*

Somut anlamlı sözcükler, anlatımla soyut anlama aktarılabilir. Buna *soyutlama* veya *soyutlaştırma* denilmektedir. “*Bu sözler beni kırdı*”. “*üzmek*” sözcüğü yerine “*kırmak*” sözcüğü kullanılarak anlam soyutlaştırılmıştır. “*Çok taş kalplisin*”. “*taş kalp*” somut biri ifadedir. “*acımasız*” anlamında kullanılarak soyutlaştırılmıştır. “*Sen ne yüreksiz adamsın*” “*yürek*” somut bir sözcüktür. “*yüreksiz*”, “*korkak, cesaretsiz, ürkek*” anlamında kullanılarak soyutlaştırılmıştır.

5.Somut Anlam

Beş duyu organından biriyle algılanabilen, maddesi olan, elle tutulan, gözle görülebilen, kavram ve varlıkları karşılayan sözcüklere somut anlamlı sözcük denir. Bu sözcüklerin gösterdiği anlam özelliklerine de somut anlam denir: *kuş, ağaç, çamur, toprak, su, kitap, defter, silgi, kalem, top, taş, elma, yol, deniz, demir, ...*

Soyut anlamlı sözcükler, mecazlı anlatımla somut anlama aktarılabilir. Buna *somutlama* veya *somutlaştırma* denilmektedir. “*Sözleri ile bizi eziyordu*” aşğılamak ve küçümsemek anlamı ezmek ile somutlaştırılmıştır. “*Yasaları çiğnemek suçtur*” ihlal etmek, uymamak ve çiğnemek sözcüğü ile somutlaştırılmıştır.

6. Genel Anlam

Aralarında ortak özellik bulunan, daha çok varlığı karşılayan, aynı türden kavramları topluca düşündüren sözcüklere *genel anlam* denilmektedir: “*Kitap okumak faydalıdır*”, “*Sigara sağlığa zararlıdır*”, “*Okumak cahilliği giderir*”...

7.Özel Anlam

Anlamaları sınırlı ve kesin olan, kavramları ve nesnelere tek tek ya da küçük parçalar halinde karşılayan sözcüklere *özel anlamlı sözcükler* denilmektedir. “*Elinde kırımızı kapaklı bir kitap vardı*”, “*Cebimdeki kağıtta bazı notlar var*”. “*Sınıfımızdaki öğrencilerin çoğu erkektir*”, “*En fazla sevdiğim kitap türü tarihî romanlardır*”, ...

8.Mecaz Anlam

Bir sözcüğün kendi anlamının dışında kullanılmasına *mecaz anlam* denilmektedir. Yani bir sözcüğün gerçek anlamından bütünüyle uzaklaşarak kazandığı yeni anlama *mecaz anlam* denir.

Sözcük cümle, dize veya deyim içerisinde gerçek anlamdan tamamen uzaklaşmakta ve başka bir sözcük veya kavramın yerine geçmektedir. Sözcük, mecaz anlamı uzun zamanda alabilmektedir. Sözcüğün, gerçek anlamı dışında, başka bir sözcüğün yerine kullanılması sonucu ortaya çıkan anlamdır. Başka anlamda kullanma çoğunlukla benzetme dili ile ilgilidir. Bu kullanımda anlatımı renklendirmek ve kuvvetlendirmek esastır.

Mecaz anlamda, iki sözcük bir yönüyle benzerlik ilgisi kurularak birbirine benzetilmiştir.

Sonuç olarak mecaz anlam, sözcüğün sürekli olmayan geçici anlamıdır. Örnek: “*Annelerin dili tatlı olur*”. Burada tatlı ve dil bir anlam öbeği kurmuştur. Anlatılmak istenen ise “*anlatımdaki hoşluk, konuşması sevilme*”tir. “*İnsanlar açık sözlü olmalıdır.*” Buradaki “*açık*” sözcüğü “*kolay anlaşılma*” anlamındadır. “*Babam çok ağır sözler söyledi*” Buradaki “*ağır*” sözcüğü “*dokunaklı, etkili*” anlamındadır. “*Ben arkadaşşıma çok kırıldım*”. “*Kırılmak*” sözcüğü “*gücenmek, incinmek*” anlamında kullanılmıştır.

9.Deyim Anlam

Genellikle gerçek anlamından uzaklaşmış birden çok sözcükten oluşan, bir kavramı ya da durumu karşılayan kalıplaşmış sözcük gruplarına *deyim* denir.

Deyim, iki veya daha çok sözcüğün kalıplaşarak yeni bir anlam kazanmasıyla oluşan mecazlı sözlerdir. Sözcüklerden biri veya hepsi gerçek anlamın dışında anlam kazanmaktadır. Genellikle bütün sözcükler anlam kaybına uğrar. Deyimlerin büyük çoğunluğu mecaz anlamlıdır, yani deyim içindeki sözcüklerin karşıladıkları anlamlar ile deyimın karşıladığı anlam farklıdır.

Deyimler en az iki sözcükten oluşan söz gruplarıdır. Bu özellik deyim mecazdan ayırır. Bir sözcük tek başına deyim oluşturamaz. Deyimi oluşturan sözcüğün birisi fiil olmalıdır: *ağzına kilit vurmak*, *başına kaynar sular dökülmek*, *cinleri tepesine çıkmak*, *damarına basmak*, *kafasına dank etmek*, *ocağı batmak* ...

Deyimler kalıplaşmış sözlerdir, sözcüklerin yerleri değiştirilemez. Aynı anlama gelen herhangi bir sözcük yerine konya bile söz grubu, deyim olmaktan çıkar: "*Başını taştan taş vurmak*" deyimini "*Kafasını taştan taş vurmak*" biçiminde söylenemez. "*Ocağına incir ağacı dikmek*" yerine "*ocağına çam ağacı dikmek*" denilemez.

Deyimler, kaç sözcükten oluşursa oluşsun tek bir kavramı ya da durumu karşılamaktadır. Onları atasözlerinden ayıran en önemli özellik de budur. Atasözlerinin özünde öğüt verme, ders çıkarma gibi unsurlar varken deyimler yalnızca bir durumu bir kavramı belirten anlatım kalıplarıdır.

"*Ağzını aramak*", "*Bozuntuya vermemek*", "*Fikir yürütmek*", "*Ekmeğini taştan çıkarmak*", "*Elinden geleni ardına koymamak*", ...

"*Küplere binmek*", "*Burun kıvrırmak*", ... "*Sinekten yağ çıkarmak*": (Olamayacak yerden çıkar sağlamaya çalışmak).

10. Terim Anlam

Bir bilim, sanat, spor ya da meslek dalıyla ilgili bir kavramı veya anlamı karşılayan, onlara ait özel anlamı olan sözcüklere *terim* denir. Bir dilin gelişmişliğinin göstergelerinden birisi terimlerin çokluğudur. Çünkü terimler, bilim ve mesleklerin aynasıdır.

Terimler günlük hayatta kullanıldıklarında normal sözcüklerdir, bir bilim dalında kullanıldıklarında terim anlamı kazanmaktadır: Örnek: *ses, hece, sözcük, isim, sıfat, ek, kök, ...* dil bilgisi terimleridir. *Üçgen, dörtgen, çarpı tablosu, kare, ...* matematik terimleridir. Günlük hayatta kullanıldıklarında ise normal sözcüklerdir.

Terimlerin anlamları dar ve sınırlıdır. Halkın söz varlığında yer almaz: *özne, yüklem, tümleç, ...* dilbilgisi terimlerdir. Halk ağzında kullanılıp da sonradan terim özelliği kazanmış sözcükler vardır: “*ayak*” sözcüğü günlük dilde sık kullanılan sözcüktür. *Ayak* sözcüğü matematikte “*Yarım arşın veya 30,5 santimetre uzunluğundaki ölçü birimi, kadem, fit, fut*”, “*Bir doğrunun başka bir doğruyu veya bir düzlemi kestiği nokta*”; coğrafyada “*Göl ayağı*”; edebiyatta “*Halk edebiyatında koşuklarda kısa yedekli dizeler*”, “*Halk edebiyatında uyak*” anlamında terim olarak kullanılmaktadır.

Terimler, genellikle gerçek anlamıyla kullanılan sözlerdir. Terimlerin, mecaz anlamı, yan anlamı, deyim anlamı yoktur.

11. Argo Anlam

Genel dilin sözcüklerinden yan anlamlar kazanarak sadece belli bir topluluk ya da meslek tarafından kullanılan, özel sözcüklerden oluşan özel dile argo denir. Dil içinde bir dil gibidir. Küfürle karıştırılmamalıdır.

Argo sözler tek sözcükten oluşabildiği gibi (*keklemek: aldatmak, kandırmak*) söz öbeğinden de oluşabilir (*aklına tükürmek: birinin düşüncesini beğenmemek*).

B biçim her anlamda ölçsüzlük ve abartma esastır. Bağımsız ve sorumsuz yaşayışın dilidir de denebilir.

Argo başka bir anlamda, küfür sözcükleri kullanmadan küfredilir: “*Bayramlık ağzını açmak*”: kaba konuşmak, küfretmek; “*Eşekten düşmüş karpuzla dönmek*”: 1. çok sarsılmak 2. kötü bir duruma düşmek; içinden okumak, sessiz bir biçimde sövmek.

Argo anlatım ile *jargon* sık sık karıştırılmaktadır. Jargon, işlerinde ustalaşmış kişiler ya da birbirleriyle iyi anlaşılan kesimlerin tercih ettikleri

sözcüklerdir ve argoya dahil edilemez. Örnek olarak doktorların hastaları öldükten sonra "*Hasta eks oldu*" demesi argo değil jargondur.

12.Eş Anlamlı Sözcükler

Yazılış ve okunuş bakımından farklı fakat anlamca aynı olan sözcüklerdir. İki veya daha çok sözcük eş anlamlı olabilir. Bu tür sözcükler çoğunlukla birbirlerinin yerini tutabilir. Anlamdaş sözcüklerin birisi genelde yabancı kökenlidir. *beyaz-ak, öykü – hikâye, mısra-dize, kutlamak- tebrik etmek, iri-büyük, kocaman-büyük, yoksul-fakir, cevap-yanıt, öğretmen-muallim, ...*

Bazı durumlarda anlamdaş sözcükler birbirinin yerini tutamaz: "*siyah gömlek*" yerine "*kara gömlek*"; "*beyaz kağıt*" yerine "*ak kağıt*" kullanılmaz.

Türkçe sözcükler arasında da eş anlamlılık olabilir: *depresyon- yer sarsıntısı-zelzele; ara ara,, kimi zaman-ara sıra-zaman zaman-arada bir-bazen, bazı zaman, ...*

13.Yakın Anlamlı Sözcükler

Yakın anlamlı sözcükler, anlamca aynı olmayan, yazılışı ve okunuşu farklı olan, anlamdaş gibi görüldüğü hâlde birbirinin yerini tamamen tutamayan, yani aralarında anlam ayrıntısı bulunan sözcüklerdir. Bunlar çoğunlukla Türkçe sözcüklerdir: *televizyon izlemek, televizyon seyretmek, televizyona bakmak, televizyonu takip etmek,...*

Buradaki izlemek ile ilgili yakın anlamlı sözcükler birbirinin yerine kullanılabilir. "*Güvenlik güçleri suçluları izliyormuş*", "*Güvenlik güçleri suçluları seyrediyormuş*", "*Güvenlik güçleri suçlulara bakıyormuş*" cümlelerindeki yakın anlamlı sözcükler ise birbirinin yerine kullanılamamaktadır.

14.Zıt /Karşıt Anlamlı Sözcükler

Anlamları birbirine zıt / karşı olan varlık ve kavramları bildiren sözcüklerdir. Birbirine zıt düşünceleri, varlıkları ve duyguları anlatmaktadırlar. Zıt anlamlı sözcükler öğrenmeye katkı da sağlamaktadır. Zira bazı konular zıddı ile daha kolay öğrenilmektedir: "*alt-üst*", "*aç-tok*",

"aşağı-yukarı", "hızlı-yavaş", "siyah-beyaz", "uzun-kısa", "ileri-geri", "var-yok", "gelmek-gitmek" ...

Her sözcüğün zıt anlamlısı yoktur. Fiillerin zıt anlamlısı genellikle olumsuzluk eki *-ma-*, *-me-* fiilden fiil yapma eki ile yapılmaktadır: "*sevmek-sevmemek*", "*görmek-görmemek*", ...

Sözcükler arasındaki karşıtlık cümledeki kullanıma göre farklılık göstermektedir: "*doğru*" sözcüğünün zıt anlamlısı bir cümlede "*eğri*" olurken, diğerinde "*yanlış*" olabilmektedir.

15.Eş Sesli (Sesteş) Sözcükler

Türkçede bazı sözcüklerin sesleri ve söylenişleri aynı olduğu halde anlamları farklıdır. İşte bu yazılışları ve okunuşları aynı olduğu halde anlamları farklı olan sözcüklere *eş sesli sözcükler* yani *sesteş sözcükler* denilmektedir.

çay: 1.nehirden küçük akarsu, 2. yeşil yapraklı bitki.

çakmak: 1.çakmak fiili, 2. sigara yakmaya yarayan araç.

göz: 1,görme organı 2. su kaynağı.

yüz: 1, yüz sayısı 2. insan benzi.

gül: 1. çiçek, 2. gülmekten emir.

kır: 1. kırsal alan, 2. kırmaktan emir, 3. beyaz.

yazma: 1. baş örtüsü, 2. yazmaktan olumsuz emir, 3. yazma işi.

16.İkilemeler

Anlamı pekiştirmek, güçlendirmek, daha çekici hale getirmek için bir sözcüğün, eş, yakın, karşıt anlamlı veya sesleri birbirini çağrıştıran başka bir sözcükle yan yana kullanılmasıyla oluşturulan sözcük grubuna *ikileme* denilmektedir. Bazen birbirine hiç benzemeyen sözcükler de tekrarlanmaktadır. Bunlar genellikle bir nesneyi, bir niteliği veya bir hareketi karşılamak için bir araya gelmektedir:

Türkçe Sözcük Bilgisi

Ursurları aynı olan ikilemeler: *adım adım, ince ince, uslu uslu, açık açık, uzun uzun, iri iri, koşa koşa, ılık ılık, usul usul, akın akın, gide gide, tuhaf tuhaf, sıkı sıkı, yüze yüze, otura otura, deste deste, gürül gürül, ağlaya ağlaya, bir bir, deste deste, ...*

Eş anlamlı ikilemeler: *güçlü kuvvetli, ses seda, şan şöret, akıllı uslu, köşe bucak, kılık kıyafet, yorgun argın, laf söz, mutlu mesut, sağlık sıhhat, evirmek çevirmek, gizli saklı, ilgi alaka, kesin kati, kural kaide, zarar ziyan, zengin varlıklı, ite kaka, ...*

Zıt anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşan sözcük grubu: *iyi kötü, ileri geri, az çok, irili ufaklı, er geç, bata çıka, düşe kalka, aşağı yukarı, gide gele, alt üst, altı üstü, acı tatlı, büyük küçük, dost düşman, enine boyuna, ...*

Yansımaların tekrarı: *çat pat, çatır çatır, kıs kıs, fısıl fısıl, tıkr tıkr, şırl şırl, horul horul, fokur fokur, şarıl şarıl, vızır vızır, çıtır çıtır, gümbür gümbür, lıkr lıkr, ..*

Sadece biri anlamlı: *eğri büğrü, çoluk çocuk, cümbür cemaat, eski püskü, ezik büzük, yırtık pırtık, falan filan, sıkı sıkı, tek tük, ufak tefek, yarım yamalak, ..*

İkisi de anlamsız: *abuk subuk, ıvır zıvır, abur cubur, eciş bücüş, apar topar, mırın kırın, çıtı pıtı, paldır küldür ,*

Yarı Anlamlı: *eciş bücüş, ıvır zıvır, abur cubur ...*

İkilemeyi meydana getiren sözcükler ayrı yazılır. Türkçede ikilemelerin arasına hiçbir noktalama işareti konulamaz.

17.Yansımalar

Tabiata, insana, insan dışındaki canlılara ve eşyaya ait doğal seslerin taklit edilmesi sonucu ortaya çıkan sözcük veya sözcük grubuna *yansımalar* denilmektedir: *tık, tak, pat, çat, hışır hışır, miyav, hurr, hav, me, mee, mışıl mışıl, şıkır şıkır.. tıkr tıkr, şırl şırl, horul horul, şarıl şarıl, vızır vızır, çatır çatır, çıtır çıtır, gümbür gümbür, lıkr lıkr, ..*

Yansımalardan isim ve fiil türetilebilir: *havlamak, miyavlamak, melemek, çatırdamak, şıkırtı, şırıltı, gürültü, ...*

18. Atasözleri

Atasözleri, atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını, tecrübelerini, bilgece düşünce ya da öğüt olarak ifade eden ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özlü sözlerdir.

Atasözleri; tecrübelere ve gözlemlere dayanırlar, bazen âdet ve gelenekleri ifade ederler.

Atasözleri, biçim yönünden diğer yazı türlerine göre farklı özellikler gösterir. Öykü, roman, şiir, deneme gibi yazı türleri pek çok cümlelerin bir araya gelmesi ve anlam yönünden bütünleşmesiyle oluşur. Buna karşın atasözleri genellikle bir, en fazla iki cümleden oluşur. Bütün duygu ve düşünceler bu tek cümleye sığdırılır. Bu cümleler kişiden kişiye değişmez. Halkın ortak malıdır ve halk tarafından aynı biçimde söylenir.

Atasözleri, kalıplaşmış sözlerdir, eş anlamlılarıyla veya başka sözlerle değiştirilemez. Kısa ve özlü sözlerdir. Az sözle çok anlam ifade ederler. Birçoğunda mecaz vardır. Sözcüklerin yerleri değiştirilemez. Değiştirildiği zaman değişik anlamlar ortaya çıkabilir.

Atasözleri, kesin tavrılıdır. İnanırdır. Çoğu mecazlıdır. Halkın düşüncesini anlatır. Kişinin ruhuna hitap ederler. Anonimdir ve edebî tür özelliği gösterir. Genel bir yargı bildirir. Öğüt verme amacı taşır.

Acele giden ecele gider; At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır; Acele işe şeytan karışır; Acı patlıcanı kırağı çalmaz, Aç koyma hırsız olur, çok söyleme yüzüz olur, çok değme arsız olur; Böyle gelmiş, böyle gider; İnsana dayanma ölür, ağaca dayanma kurur, ...

19. Dolaylama

Tek bir sözcükle anlatılabilecek bir durumun veya bir kavramın birden fazla sözcükle, genellikle isim tamlaması veya sıfat tamlaması şeklinde anlatmaya *dolaylama* denilmektedir: *Ana vatan* (Türkiye), *Yavru Vatan* (Kıbrıs), *Ata yurdu* (Türkistan), *bacasız sanayi* (turizm), *Büyük Kurtarıcı*

(Atatürk), *derya kuzusu* (balık), *file bekçisi* (kaleci), *evin direği* (baba), *yedi tepeli şehir* (İstanbul), *delikli demir* (silah), *meşin yuvarlak* (top), *şehzadeler şehri* (Tokat), ...

20. Anlam Daralması

Bir sözcüğün anlamının bir bölümünü zamanla yitirmesine ya da genel bir anlamdan özel bir anlama düşmesine *anlam daralması* denir.

"*Yemiş*" sözcüğü Türkçede "*meyve*" anlamında bütün meyveleri kapsayacak şekilde geniş bir anlama sahiptir. Bugün bu sözcük daralarak, "*incir*" anlamında kullanılmaktadır.

"*oğul*" sözcüğü Eski Türkçede ve Orta Türkçede "*yavru, çocuk*" anlamında hem kız hem de erkek çocuklar için kullanılan bir sözcük iken bugün bu sözcük "*sadece erkek çocuklar*" için kullanılmaktadır.

"*Tanrı*" Eski Türkçede, "*mavi, gök, gökyüzü, Tanrı*" anlamlarına gelmektedir. Bu sözcük, Türklerin İslamiyetli kabul etmesinden sonra sadece "*Yaradan*" anlamını korumuştur. Diğer anlamları ise unutulmuştur.

21. Anlam Genişlemesi

Bir varlığın bir türünü ya da tekini anlatan, kullanım alanları dar olan şeyleri gösteren sözcüklerin zamanla o varlığın bütün türlerini birden anlatır duruma gelmesine *anlam genişlemesi* denilmektedir. Bir başka ifade ile bir varlığın bir türünü anlatan, kullanış alanları sınırlı olan sözcüklerin zamanla o varlığın bütününü, bütün türlerini anlatır duruma gelmesine, daha geniş alanlarda kullanılmaya başlanmasıdır

Büyük çadır anlamına gelen "*yurt*" sözcüğü anlam genişlemesine uğrayarak "*vatan*" anlamıyla varlığını sürdürmüştür.

Eski Türkçede "*kraliçe*" anlamına gelen hanım sözcüğünün anlamı bugün "*kadın, bayan, hanım*" anlamlarına gelecek şekilde genişlemiştir.

"*alan*" sözcüğü, "*düz ve açık yer*" ifade ederken anlam genişlemesine uğrayarak "*iş, meslek, araştırma-inceleme*" anlamlarını da kazanmıştır.

“ödül” sözcüğü eskiden sadece “güreşlerde kazananlara verilen bir mükâfat” anlamında kullanılırken, günümüzde “her türden yarışma sonunda verilen mükâfat” için kullanılmaktadır.

“Nemrut” bilinen tarihi kişi iken Çağdaş Türkçede bu sözcük “acımasız, suratsız, serf” anlamlarında kullanılarak genişlemiştir.

22. Anlam İyileşmesi

Bir dildeki sözcüklerin anlamı tarihi süreç içinde değişebilmektedir. Yani anlamı iyi iken kötüleşebilir, kötü iken iyileşebilir. Dilin tarihi sürecinin bir döneminde kötü anlamı olan bazı sözcüklerin zaman içerisinde iyi bir anlam taşır duruma gelmesine *anlam iyileşmesi* denmektedir. Kısaca anlatılacak olursa ilk anlamı kötü olan bir sözcüğün zamanla asıl anlamından daha olumlu, daha güzel bir anlamda kullanılmasıdır.

Anlam iyileşmesine verilebilecek en ilginç örneklerden birisi “mareşal” sözcüğüdür. Fransızcada başlangıçta “at bakıcısı, nalbant” anlamındadır. Sözcük, XIII. yüzyıldan itibaren anlam güzelleşmesine uğramış ve günümüzde “ordudaki en yüksek aşama”yı” gösterir duruma gelmiştir.

Anlam iyileşmesine en güzel örneklerden birisi Türkçede “yavuz” sözcüğüdür. Eski Türkçe döneminde “kötü” anlamına gelen sözcük, bugün “iyi, güzel, gürbüz” anlamlarını kazanmıştır.

Eski Türkçede “emek” sözcüğü “acı, eziyet” anlamında kullanılmaktadır. Zaman içerisinde anlamı değişmiş, günümüzde “bir işin yapılması için harcanan beden gücü” anlamını yüklenmiştir.

23. Anlam Kötülenmesi

Anlamı iyi ve olumlu olan bir sözcüğünün zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanmasına, yani anlam bayağılaşmasına *anlam kötüleşmesi* denmektedir. Bütün dillerde anlam iyileşmesinin tersi olan anlam kötüleşmesiyle de karşılaşmak mümkündür.

“*Satılmış*” adı, anlam kötüleşmesine ilgi çekici bir örnektir. Bebeklerini erken yaşlarda kaybeden aileler, yeni doğan çocuklarına “*Tanrı’ya adanmış*” anlamında “*Satılmış*” adını koyarlardı. Ancak sözcük zaman içerisinde “*dönek, hain*” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Eski Türkçede “*keleş*” için “*yiğit, cesur, çok yakışıklı, iyi huylu, çok güzel*” anlamına gelmektedir. Hatırlanacağı gibi annesi, Keloğlan’ı “*kel oğlum, keleş oğlum*” diye sevmektedir. Ancak sözcük bu güzel anlamını yitirmiş ve anlam kötüleşmesine uğrayarak “*çirkin, kötü*” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Farsça bir sözcük olan “*canavar*”, “*canlı, yaşayan*” anlamında iken zaman içerisinde “*vahşi, yırtıcı hayvan*” ve “*acımasız, kötü ruhlu, zalim kimse*” anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır.

24.Güzel Adlandırma

Toplum ahlakına aykırı görülen ya da söylenmesinin uğursuzluk getireceğine inanılan sözlerin yerine, güzel anlamlı sözcüklerin kullanılmasına *güzel adlandırma* denilmektedir.

Sevilen ve sayılan biri öldüğünde onun için “*öldü*” denmez, “*hayata veda etti, sizlere ömür, son yolculuğuna çıktı, onu kaybettik*” denir.

İnsanlar genel olarak “*cin*” sözünü kullanmaz, onun yerine “*iyi saatte olsunlar*” ya da “*üç harfli*” derler.

Gözleri görmeyen birine, “*kör*” denilmesi kaba bulunur, “*görme engelli*” denir, Kulakları duymayan birine de “*işitme engelli*” denir.

“*Tuvalet*” yerine “*yüz numara, ayakyolu, lavaboya gitmek*” sözleri; kullanılmaktadır.

“*tüberküloz*” ve “*verem*” sözcüğünün yerine “*ince hastalık*” denilmektedir. Bunların hepsi birer güzel adlandırma örneğidir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (1980), Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, Ankara: TDK Yayınları.
- AKSAN, Doğan (1998), Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçe Anlambilim, Ankara.
- AKSAN, Doğan (1987), Türkçenin Gücü, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- AKSAN, Doğan (1978), Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi, Ankara: TDK Yayınları.
- AKSOY, Ömer Asım (1964), Dil Üzerine, Ankara: TDK Yayınları.
- AKSOY, Ömer Asım (1971), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1: Atasözleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.
- AKSOY, Ömer Asım (1976), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2: Deyimler Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.
- ATALAY, Besim (1946), Türkçe'de Kelime Yapma Yolları, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- ATALAY, Besim (1941), Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme, İstanbul: TDK Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990), Türkçenin Grameri, Ankara: TDK Yayınları.

Türkçe Sözcük Bilgisi

- BANGUOĞLU, Tahsin (1940), *Ana Hatlar ile Türk Grameri*, Ankara: Maarif Vekaleti Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1987), *Dil Bahisleri*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1956), *Türkçede Tekerrür Fiilleri*, TDAY Belleten 1956, s 111-123, Ankara: TDK Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1957), *Türkçede Benzerlik Sıfatları*, TDAY Belleten 1957, s 13-27, Ankara: TDK Yayınları.
- BAYTOP, Turhan (2007), *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- BENZER, Ahmet (2012), *Türkçede Zaman Görünüş ve Kiplik*, İstanbul: Kabalıcı.
- BESEREK, Ahmet (1991), *Türkçede Cümle Yapısı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1984), *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- BOESCHOTEN, Hendrik - L. VERHOEVEN (1991), *Turkish Linguistics Today*, Leiden: E. J. Brill.
- BOZKURT, Fuat (1995), *Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Can Yayınevi.
- BOZKURT, Fuat (1999), *Türklerin Dili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1984), *Türk Dili Tarihi*, c. I-II, İstanbul: Enderun Kitabevi
- COŞKUN, M. Volkan, (2008), *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- COŞKUN Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÇAĞATAY, Saadet (1967), *Pekiştirilen Fiiller*, TDAY Belleten 1966, s 39-50, Ankara: TDK Yayınları.
- DAKA, Nazmi - T. HYSENI-G. VELA (1996), *Türkçe-Arnavutça Askeri Terimler Sözlüğü*, Ankara: KHO Öğt. Başkanlığı.
- DANKOFF, Robert (1995), *Armenian Loanwords in Turkish*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- DEMİR, Necati (2014), *Dil, Tarih, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları I*, (Yayına hazırlayanlar: Ülker Şen - Özkan Aydoğdu), Ankara: Edge Akademi Yayınları.
- DEMİR, Necati (2014), *Dil, Tarih, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları II*, (Yayına hazırlayanlar: Ülker Şen - Özkan Aydoğdu), Ankara: Edge Akademi Yayınları.
- DEMİR, Necati (2018), *Anadolu Türk Masallarından Derlemeler*, İstanbul: Ötügen Yayınları
- DEMİR, Tufan (2013), *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Kurmay Yayınları.
- DEMİRAY, Kemal (1970), *Temel Dilbilgisi*, İstanbul.

- DEMİRCAN, Ömer (1979), Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni Türkiye Türkçesinde Sesler, Ankara: TDK Yayınları.
- DİLAÇAR, Agop (1964), Türk Diline Genel Bir Bakış, Ankara: TDK Yayınları.
- DİLAÇAR, Agop (1968), Dil, Diller ve Dilcilik, Ankara.
- DİLÇİN, Cem (1983), Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.
- DİLMEN, İbrahim Necmi (1929), Türkçe Gramer, İstanbul: Milliyet Matbaası.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1962), Türkçede Sözcük Yapma Yolları, Ankara: TDK Yayınları.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1963), Türkçede Fiiller, Ankara: TDK Yayınları.
- EDİSKUN, Haydar (1963), Yeni Türk Dilbilgisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EKER, Süer (2003), Çağdaş Türk Dili, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERCİLASUN Ahmet vd (1991), Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1993), Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi, Ankara: Bayrak Basım Yayın Tanıtım.
- ERGİN, Muharrem (1986), Türkçe Dil Bilgisi, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGİN Muharrem (1981), Azeri Türkçesi, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GABAİN, A. von (1988), Eski Türkçenin Grameri (Çeviren: Mehmet akalın) , Ankara: TDK Yayınları.
- GENCAN, Tahir Nejat (1967), Dilbilgisi, İstanbul: Kanaat Yayınları.
- GENCAN, Tahir Nejat (1979), Dilbilgisi, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2000), Türkçe El Kitabı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, C. I, II, Ankara: TDK Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), Türk Dilinde Edatlar, Ankara: MEB Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1991), Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1981), Türkçenin Ekleri, Ankara: TDK Yayınları.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1980), Türk Dilinde İkileme, Ankara: TDK Yayınları.
- HENGİRMEN, Mehmet (1995), Türkçe Dilbilgisi, Ankara: Ergun Yayınevi.
- KAPLAN, Mehmet (1998), Kültür ve Dil, İstanbul: Dergah Yayınları.

- KARAAĞAÇ, Günay (2010), Türkçenin Ses Bilgisi, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2012), Türkçenin Dil Bilgisi, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1994), Türkçede Söz Dizimi - Cümle Tahlilleri, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAÖRS, M. Metin (1993), Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- KOCAMAN, Ahmet (1983), Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler, TDAY Belleten 1980-1981, s 81-85, Ankara: TDK Yayınları.
- KOCASAVAŞ, Yıldız (1999), Türkçede Şahıs Zamirleri, Ankara: TDK Yayınları.
- KONONOV, Andrey Nikolayeviç (1959), Grammatika Sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka, Moskova-Leningrad: Sovyet İlimler Akademisi.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2001), Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Ankara: Yargı Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, Ankara: TDK Yayınları.
- LEVEND, Agah Sırnı (1972), Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara: TDK Yayınları.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1987), Eski Türk Yazıtları, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖNER Mustafa (1998), Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat (1962), Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- ÖZTÜRK Rıdvan (1994), Yeni Uygur Türkçesi Grameri, Ankara: TDK Yayınları.
- SEBZECİOĞLU, Turgay (2016), Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi, İstanbul: Kesit Yayınları.
- SEV, Gülsel (2001), Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı, Ankara: TDK Yayınları.
- SİNAN, Ahmet Turan (2001), Türkçenin Deyim Varlığı, Malatya: Kubbealtı Yayıncılık.
- SİNAN, Ahmet Turan (2015), Türkçenin Deyim Varlığı, İstanbul: Kesit Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU (2002), Yabancı Kelimelere Karşılıklar, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU (2005), Türkçe Sözlük, Ankara: TDK Yayınları.

- TÜRK DİL KURUMU (2008), Yazım Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU (2007), Güncel Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu Etkileşimli Yoğun Diski, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU (2008), Türk Dünyasında Ortak Dil Türkçe Bilgi Şöleni (25 Eylül 2002), Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU (1995), Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993), Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKYILMAZ, Fatma (1999), Tasarlama Kiplerinin İşlevleri, Ankara: TDK Yayınları.
- ÜLKER, Çiğdem (2008), Makedonlar İçin Türkçe, Ankara: TDK Yayınları.
- YALÇIN, Alemdar (2002), Türkçe Öğretim Yöntemleri Yeni Yaklaşımlar, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YAMAN, Ertuğrul (1999), Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları, Ankara: TDK Yayınları.
- YELTEN, Muhammet (2011), Türk Dili ve Anlatım Bilgileri, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1977), Yüksek Öğretimde Türkçe Yazım ve Anlatım, Ankara: İlkay Basımevi.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1991), Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, Ankara: TDK Yayınları.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1995), Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler, Ankara: TDK Yayınları.
- ZÜLFİKAR, Hamza (2006), Terim Sözlükleri ve Çalışmaları İle İlgili Bibliyografya, Ankara: TDK Yayınları.

TÜRKÇE SÖZCÜK BİLGİSİ

Sözcük, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan dilin anlamlı en küçük parçasıdır.

Sözcük köklerini, sözcükleri, sözcük türlerini, ekler ile sözcüklerin yapı ve anlam ilişkisini, sözcükler ile sözcüklerin yapı ve anlam ilişkisini inceleyen dil bilgisi alanına sözcük bilgisi / kelime bilgisi denilmektedir.

Sözcük bilgisi, Türk Dil Bilgisi'nin bir bölümüdür.

Türk dili; dünyadaki en eski, en köklü, en zengin, en ince, en birikimli, en donanımlı dillerden birisidir. Kuralları oturmuştur ve istisnaları son derece azdır. Ses düzeni baştan sona uyumludur. Ünlüler, kalınlık incelik-uyumu ve düzlük yuvarlaklık-uyumu ile müziğin bir dalı gibidir. Tam bir müzik şaheseridir Türkçe. Şekil bilgisi bakımından gözden geçirdiğimizde eklerle isim ve fiil yapma; matematik kuralları gibi sade ve nettir. Ad çekimleri ve fiil çekimleri son derece düzenlidir. Türkçenin cümle yapısı, Türkün ve Türkçe bilen herkesin düşüncesini en kolay ve en doğru anlatabileceği bir yapıdadır.

Aslında dil bilgisi kitaplarını okumak sıkıordır. Ancak iyi bir üslupla yazılmış Türk dil bilgisi kitabı, macerası bol bir romanı okumak kadar zevklidir.

Prof. Dr. Necati Demir, Türkçenin özelliklerini dikkate alarak kaleme aldığı bu çalışma, Türkçenin Sözcük Bilgisini ele almaktadır. Eser kaleme alınırken konuların sade ve anlaşılabilir bir üslupla anlatılmasına özen gösterilmiştir.

